

Kodolányi János Intézet

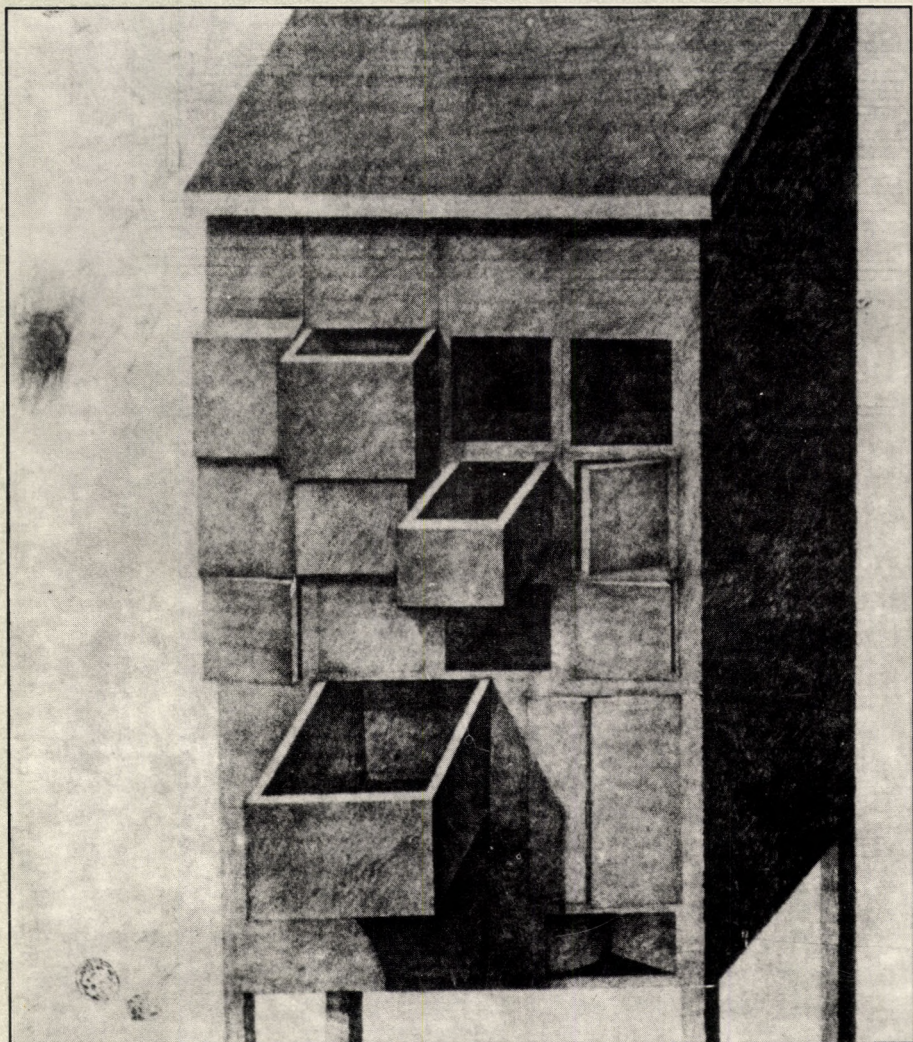
ÚJ FOLYAM IV. 11. SZÁM

BUDAPEST, 1995. NOVEMBER

ÁRA: 95 FT

MAGYAR SZEMLE

A MAGYAROK ÉS A KONFLIKTUS — BUDA BÉLA, CSEH-SZOMBATHY LÁSZLÓ, PATAKI FERENC; ILLYÉS GYULA LEVELEZÉSE FELESÉGÉVEL 1946-47 TELÉN; ESTI KÉRDÉS: UTOLSÓ TELEVÍZIÓINTERJÚ MÁNDY IVÁNNAL; A HORN-KORMÁNY EGY ÉVE — LŐRINCZ CSABA, NÉMETH ZSOLT, ROCKENBAUER ZOLTÁN ÉS MELLÁR TAMÁS ELEMZÉSEI; KEMÉNY KATALIN: „A TEREMTÉS NEM ISMÉTLI ÖNMAGÁT”; NEMESKÜRTY ISTVÁN: RATIO EDUCATIONIS

SZERKESZTŐI ÜZENETEK:

MOSTANI SZÁMUNKBAN KÉT TEMATIKUS TÖMBÖT JELENTETÜNK MEG, egyik *A magyar és a konfliktus*, a másik *A Horn-kormány egy éve*. Mindkettőt folytatni szeretnénk a továbbiakban. Anyagtorlódás miatt az európai integrációval foglalkozó sorozatunk újabb írásait később közöljük.

ESÉLYEK CÍMŰ SOROZATUNKBAN október 19-én, a budai várban, a Magyar Kultúra Alapítvány székházában nagysikerű rendezvényt tartottunk *Magyarország Európában* címmel. LÁMFALUSSY Sándor, az Európai Pénzünet elnöke (Frankfurt), BOD Péter Ákos, az EBRD regionális igazgatója (London), és KODOLÁNYI Gyula főszerkesztő beszélgetését SZABÓ László Zsolt, a Duna TV szerkesztője vezette. A beszélgetés rövidített, csaknem egyórás változata a Duna TV *Heti Hírmondó* című adásában, október 22-én volt látható. A beszélgetés szövegét a közeljövőben közli a *Magyar Szemle*.

A SOROZAT KÖVETKEZŐ RENDZVÉNYÉRE január első hetében kerül sor. További rendezvényeink naptárát hátsó borítónk belső oldalán közöljük.

OLVASÓINK ELNÉZÉSÉT KÉRJÜK, hogy októberi számunk egyes példányainak címlapján *Új folyam IV. 9. szám, szeptember* felirat szerepelt, 10. szám, október helyett.

A MAGYAR SZEMLE ALAPÍTVÁNY SZÁMLASZÁMA: MNB 218 98316; 512 033 203 9. Aki Alapítványunkat legalább 2.000 forintos összeggel támogatja, az a *Magyar Szemle* egy éves előfizetését és ajándékot kap. Az Alapítvány támogatására befizetett összegek az APEH engedélye alapján az adóalapból levonhatók.

SZERKESZTŐSÉGI FOGADÓÓRÁK: KODOLÁNYI Gyula: péntek, 12–13^h; CZAKÓ Gábor: kedd, 11–12^h; MÁRTON Gyöngyvér: hétfő, 12–14^h.

A FOLYÓIRAT MEGJELENÉSÉT A BATTHYÁNY LAJOS ALAPÍTVÁNY TÁMOGATJA.

A MAGYAR SZEMLE ALAPÍTVÁNY IGAZGATÓSÁGA:

ANTALL György András, Dr. BALOGH János, BOD Péter Ákos, CZAKÓ Gábor, GRANASZTÓI György (elnök), JESZENSZKY Géza, KODOLÁNYI Gyula, MAGYAR Péter, SZABADOS György

MAGYAR SZEMLE

Főszerkesztő: KODOLÁNYI GYULA

Szerkesztőbizottság: BORBÁNDI GYULA, CSEH-SZOMBATHY LÁSZLÓ,
KINDLER JÓZSEF, MELLÁR TAMÁS, MOLNÁR GUSZTÁV,
SZABADOS GYÖRGY, SZŐCS GÉZA, DR. VARGA CSABA

Szerkesztőség: BANGA FERENC, CZAKÓ GÁBOR,
IZINGER ANNA, MAGYAR BERTALAN, MÁRTON GYÖNGYVÉR, VÁCZI GÁBOR
Szerkesztőségi titkár: ARANY EMILIA

ÚJ FOLYAM IV. 11. SZÁM	BUDAPEST	1995. NOVEMBER
BOD PÉTER ÁKOS	SOKKTERÁPIA VAGY FOKOZATOSSÁG: A MAGYAR PIACGAZDASÁG ÁTALAKULÁSÁNAK TANULSÁGAI, II.	1123
HENRIK KREUTZ	ÖSSZEOMLÁS, REFORM VAGY TRÓJAI FALÓ?, II.	1135
LŐRINCZ CSABA NÉMETH ZSOLT ROCKENBAUER ZOLTÁN	A MEGHASONLOTTSÁG KÜLPOLITIKÁJA	1148
MELLÁR TAMÁS	A HORN-KORMÁNY ELSŐ ÉVE	1156
ILLYÉS GYULA	LEVELEIBŐL, 1946–47; I.	1168
BÁN ANDRÁS	A GRAFIKA ÉS MAKÓ	1179
MÁNDY IVÁN	UTOLSÓ INTERJÚJA A DUNA TV ESTI KÉRDÉS C. MŰSORÁBÓL	1184
BUDA BÉLA	A MAGYAR ÉS A KONFLIKTUS	1189
CSEH-SZOMBATHY LÁSZLÓ	A KONFLIKTUSKEZELÉS NÉHÁNY JELLEGZETESSÉGE MAGYARORSZÁGON	1193
PATAKI FERENC	„HALLGAT A MÉLY”	1197
KEMÉNY KATALIN	„A TEREMTÉS NEM ISMÉTLI ÖNMAGÁT”	1204
NEMESKÜRTY ISTVÁN	RATIO EDUCATIONIS	1212
PETHŐ TIBOR	NATO-BŐVÍTÉS — TAKARÉKLÁNGON	1220

SZÁMUNK SZERZŐI

BÁN András (1951, Budapest): művészetkritikus. 1974-től 1991-ig az *Élet és Irodalom* képszerkesztője. 1972-től a Bartók '32 Galéria, 1980-81 a Sárospataki Képtár vezetője, 1982-1990 között a *Magyar Nemzet* munkatársa. 1989-től tanít a JPTE-n, az ELTE-n, a JATE-n.

BUDA Béla (1939, Budapest): orvos, pszichiáter. A SOTE Magatartástudományi Intézet Kommunikációs Részlegének vezetője. Korábban a Sportkórház Pszichoterápiás Osztályának főorvosa, 1992-1995 között a Nemzeti Egészségvédelmi Intézet főigazgatója. Több szaklap szerkesztője, kb. 30 magyar- és idegennyelvű szakkönyv, több száz tudományos dolgozat szerzője.

CSEH-SZOMBATHY László: szociológus, szociálpszichológus, lapunk szerkesztőbizottságának tagja.

ILLYÉS Mária: művészettörténész, műkritikus; tanulmányait az ELTE-n és Párizsban végezte. 1975-1993 között a budapesti Szépművészeti Múzeumban dolgozott. Írásai a 19. és 20. századi magyar és európai művészettel foglalkoznak. Édesapja, ILLYÉS Gyula írói hagyatékából eddig két, korlátozott terjesztésű kötetet adott ki: *Érzelmes hátrapillantás*. Szekszárd, 1994; *Oda-átról*. (Kiadatlan versek) Bibliofil Társaság, Budapest, 1995.

KEMÉNY Katalin (1909, Torda): a Pázmány Péter Tudományegyetemen szerzett filozófusdoktori és magyar-francia szakos tanári oklevelet; író; HAMVAS Béla özvegye, életművének gondozója. Több esszékötet, regény szerzője.

LŐRINCZ Csaba (1959, Sepsiszentgyörgy, Románia): tanulmányait Kolozsváron, a Babes-Bolyai Egyetemen, magyar-német szakon végezte. 1988 óta a FIDESZ-MPP regionális- és kisebbségpolitikai szakértője.

MÁNDY Iván (1918-1995, Budapest): századunk magyar irodalmának kimagasló prózaírója. Baumgarten-díj (1948), József Attila-díj (1969), Koosuth-díj (1988).

MELLÁR Tamás (1954, Alsónyék): a közgazdaságtudományok kandidátusa. 1988-89 között az amerikai Princeton University tudományos ösztöndíjasa volt.

NEMESKÜRTY István (1925, Budapest): filmtörténész, író, egyetemi tanár. 1984-86 között a Magyar Filmintézet igazgatója, 1990. január-április között az MTV elnöke. 1961-től a Színház és Filmművészeti Főiskola filmtörténeti előadója. Balázs Béla-díj (1966), József Attila-díj (1971), Széchenyi-díj (1992).

NÉMETH Zsolt (1963, Budapest): közgazdász-szociológus (MKKE, 1987), országgyűlési képviselő (FIDESZ 1990-). 1990-1994: az Országgyűlésben az Emberi Jogi Bizottság tagja, majd elnöke. 1993 óta a FIDESZ alelnöke, az Országgyűlés Külügyi Bizottságának tagja. A FIDESZ-MPP külügyi kabinetjének elnöke.

PATAKI Ferenc (1928, Szentés): szociálpszichológus, az MTA alelnöke.

ROCKENBAUER Zoltán (1960, Győr): tanulmányait a Bessenyei György Tanárképző Főiskolán (Nyíregyháza) és az ELTE Bölcsészettudományi Kara néprajz szakán végezte. 1990-től FIDESZ-MPP országgyűlési képviselő. 1990-től az Országgyűlés Külügyi Bizottságának tagja.

VÁCZI Gábor (1962, Budapest): újságíró, a *Magyar Szemle* munkatársa.

BOD Péter Ákos, Henrik KREUTZ és PETHŐ Tibor életrajzát l. előző számunkban.

E SZÁMUNK ILLUSZTRÁCIÓI Bán András: *A grafika és Makó* című cikkét kísérik. A fotókat ÁDÁM János készítette.

SOKKTERÁPIA VAGY FOKOZATOSSÁG: A MAGYAR PIACGAZDASÁG ÁTALAKULÁSÁNAK TANULSÁGAI

II.

A RENDSZERVÁLTÓ KORMÁNY FELELŐSSÉGE MELLETT szólni kell a megelőző kormányokéról is. A rendszerváltozás előtt hozott számos „reform-törvény” nem a valódi polgári igazságosság értékeiből, hanem a *nómenklatúra* *aznapi érdekeiből* indult ki: a legismertebbek a „spontán privatizációt” lehetővé tevő átalakulási és társasági törvények. Nagyobb jelentőségű hiba volt, hogy a gazdaságpolitikai lépések meghozatalánál lemaradtak a szükséges intézmények. Így az egyébként is zsákutcának bizonyuló vállalati tanácsok feletti felügyeletet a cégbíróságokhoz telepítették, ami a felügyelet gyakorlati összeomlását eredményezte; a személyi jövedelemadóztatás bevezetését nem előzte meg az adóadminisztráció modern eszközökkel való ellátása, felfejlesztése.

Másoknál az ésszerű sorrendet cserélték fel. A gazdasági fejlődés elmélete (*development economics*) és a fejlődő világ, az Európai Közösséghez később csatlakozó dél-európai országok tapasztalatai alapján bizonyos alapvető összefüggések már ismertek voltak? vagy lehettek volna? a döntéshozók számára. Az például, hogy a *nemzetgazdaság liberalizálását előzze meg* a monetáris és fiskális rendszer átalítása, mégpedig hangsúlyozottan, *a széles alapon nyugvó adóbeszedési rendszer kiépítése*: csakis széles adóbázison tudja a kormányzat a működéséhez szükséges bevételeket megszerezni anélkül, hogy az infláció közéjébe kelljen folyamodnia, vagy az egyéni és vállalati vagyonok és jövedelmek esetleges megdézsmálását kelljen fontolgatnia (MCKINNON, 1973. 1.a.). A bankrendszer decentralizálását és a bankok magánkézbe adását csak akkor szabad megkezdeni, amikor a nagy költségvetési deficitet eltüntették, vagyis amikor már nem hárul rejtett fiskális feladat a bankrendszerre, amikor a betétesek pozitív reálkamatot kapnak, a hitelfelvevők pedig szintén pozitív reálkamatot fizetnek: továbbá a bankellenőrzés intézményei létrejöttek. Volt, ahol nem ezt tették: McKinnon (1991. 1.b) megemlíti Kína, Magyarország, Jugoszlávia és Lengyelország példáját, ahol a túl korai decentralizálás a bankrendszerben a hitelfolyamatok feletti ellen-

őrzés elvesztéséhez és inflációs nyomáshoz vezetett — mindez aláásta az árfelszabadításhoz és a termékpiacok liberalizálásához fűződő reményeket.

A szakszerűtlen és előfeltételek nélkül végrehajtott magyar bank-decentralizálás a gazdasági rendszerváltozás legköltségesebb belső öröksége lett. *A szerződésen és pénzkapcsolaton nyugvó kapitalizmus roppant érzékeny a jogi és pénzügyi infrastruktúra működéskére.* Nem nyugtathat meg minket, hogy a pénzügyi rendszer valamennyi átalakuló országban a legbetegbebb szektor. Ahogy Michael BRUNO írja:

„A szerkezeti reformok területét tekintve a pénzügyi piacokon uralkodó állapot áll a legmesszebb a kívánt célállapottól. És éppen ez az a terület, ahol a mikrogazdasági torzulások a legnagyobb makrogazdasági meglepetésekhez és kudarcokhoz vezettek, különösen a megszorító monetáris politika következményeit illetően”. (2; 13. o.)

Következtetés az, hogy az ügyfelekről való informálódás, az ellenőrzés kiépítése a kiemelkedő fontosságú feladatok közé tartozik.

A MAGYAR ÁTALAKULÁSBAN A LEGNAGYOBB „IDŐZÍTETT BOMBA” éppen a bankrendszer volt. A modern számviteli előírások és a nemzetközileg szokásos minimális bankbiztonsági törvények bevezetésével 1992-re egyszerre kiderült, hogy a magyar kereskedelmi bankok zöme rég elvesztette tőkét (többnek közgazdasági értelemben talán sosem volt valódi tőkéje): nemcsak nem fognak nyereségszámot befizetni az államkincstárba, de óriási költséggel szanálni kell őket. Ettől a feladattól más kormány sem szabadult meg, hiszen hazánkban kívül újratőkésítési programba kényszerült Bulgária, Csehország, Lengyelország, Románia, Szlovákia, Szlovénia, míg más országokban a vágatató infláció és a mélyen negatív reálkamat (azaz a betétesek pénzének értékvesztése) „oldotta meg” a helyzetet. Mindezenre 1992 során újabb léket kapott az állami költségvetés, miközben a visszaesés még nem szűnt meg, és így tovább apadtak az állami bevételek.

Az ugyanabban az évben hatályba lépő szigorú csődtörvény újabb mikrosokkot okozott. Elvileg akkor már nem kellett volna e változásnak nemzetgazdasági méretű termelés- és jövedelemcsökkenéssel járnia, hiszen a felszámolás és a pénzügyi átszervezés (csőd) folyamán csupán tulajdonost váltanak az aktívák és csak bizonyos tranzakciós veszteség lép fel. Ez így működik egy kialakult piacgazdaságban, nálunk viszont a felkészületlen jogi rendszer egyszerűen képtelen volt befogadni és záros időn belül elbírálni az ügyek ezreit. Emiatt ahelyett, hogy az eljárás csökkentette volna az üzleti bizonytalanságot, ami a beruházások és más jelentős üzleti döntések első számú ellensége, inkább megnehezítette. A csődeljárás egyben alkalmat adott volna a kereskedelmi bankrendszernek, hogy pénzügyi átszervezéssel, az adós ügyfél aktíváinak „kimazsolázásával” megnyissa a privatizációs folyamat egyik sajátos útját, azonban erre sem voltak felkészülve a bankok.

A várt lassú stabilizálódás helyett a gazdaságpolitika ismét stabilizálási dilemmával találta szemben magát. Döntési lehetősége csak a *költségvetési politikának* volt. Más gazdaságpolitikai ágak, így a privatizációs-, az ágazati-, vagy a monetáris politikának nem volt jelentős mozgásteret, vagy oka nagy fordulatra. A költségvetés két lehetőség között választhatott.

Az egyik: engedi egy darabig a folyamatokat továbbmenni, arra számítva, hogy a kedvezőnek ígérkező nemzetközi feltételek közepette nálunk is megindul a növekedés, az aránytalanság egy részét „kinövi” a gazdaság.

A másik út: nagyméretű kiadás-visszafogással teremt helyet a bankszektorból felszínre jutó veszteségek finanszírozására, és ezzel visszaáll az 1990-91-es kiegyensúlyozott költségvetési állapot. Ez esetben talán bekövetkezhet a reálkamat szint csökkenése, ami a lassan meginduló beruházások szempontjából nagy jelentőségű lett volna. Ez a változat — a politikai végrehajthatóságtól eltekintve — ugyanakkor azzal a veszéllyel járt, hogy a külső és belső tényezők (aszály, embargó, csődtörvény) által ismét lefojtott gazdaságra 1993-ban további restriktió nehezedik. A rendelkezésre álló adatok, így a tőkebeáramlás számai mutatták a gazdasági élénkülés jeleit, tehát 1992 végén a restriktió elhalasztása mellett erős érvek szóltak.

NEM LEHETETT AZONBAN MEGBÍZHATÓAN SZÁMOLNI két tényezővel. Az egyik a működőtőke bejövele és a „kemény privatizálás” sikerével függ össze: *minél jobb a gazdaság tőkebefogadó képessége, annál hamarabb lép fel a már vázolt mikrogazdasági alkalmazkodás kumulatív hatása: növekvő import, valamint a termelésnövekedés ellenére is magas munkanélküliség a maga költségvetési terheivel.* Mindez egy vagy két év múlva nagyobb exportban és nemzetközi versenyképességben, előbb-utóbb a gazdaság műszaki szerkezetének nagyütemű modernizálásában ölt testet. Mindenesetre az 1993-ban látványos tőkebeáramlás rontotta a fizetési mérleget, vagyis a várt növekedést megelőzte az egyik fontos pénzügyi egyensúlyi mutató romlása.

A másik zavaró tényező az európai pénzügyi rendszer nagy megrázkódtatása 1992 végén, és a hirtelen recesszió. A német egyesülés költségvetési terhe törvényszerűen a német kamatlábak emelkedését váltotta ki, ami viszont felértékelt a márkát a gyengébb valutákhoz képest. A nemzeti valutákat elvileg igen magas kamatlábakkal meg lehetett volna védeni, de az érintett kormányok nem vállalták a magas kamatszintből adódó termelés-visszaesést, a munkanélküliség-növekedést, amikor ez utóbbi a legtöbb nyugat-európai országban rekordszinten állt. A líra, az angol font vagy a svéd korona meggyengült. Az európai árfolyamrendszerből kieső valuták nagyot vesztek az értékükből, de — éppen a leértékelődés következtében — az illető országokban az export meglódult; egészében azonban 1993 rossz esztendő volt Európában. És rosszul hatott az exporttól függő magyar gazdaságra: kivitelünk az adott évben visszaesett. A megnövekvő kamatok pedig megdrágították a külső adósság szolgálatát, az éppen ismét növekedésnek induló adósságállomány mellett.

E két tényező hatása ráerősített a folyamatokra, és azok egésze előnytelenebb képet mutatott. Mihelyt 1993 elején-közepén a statisztikai adatok összeálltak a folyamatokról, a Nemzeti Bank megfordította addigi kamatsökkentő politikáját, és a reálkamatok erős növekedésnek indultak.

AKORLÁTOZÓ PÉNZPOLITIKA AZONBAN önmagában nem hatékony, ha a makroaránytalanságok mögött masszív tőkebeáramlás áll. Márpedig 1993-ban az export — ma már tudjuk: ideiglenes — visszaesése mellett a figyelemre méltó körülmény a behozatal lendülete volt. Az utóbbi azonban nem csoda, ha számításba vesszük a GDP 9-10%-ára rúgó tőkeimportot. A megelőző évek mikrosokkjai és a mégiscsak előrehaladó intézményfejlesztés következtében ugyanis addigra *erőteljesen megnőtt a magyar gazdaság tőkebefogadó (abszorpciós) képessége*. A tőke egyaránt áramlott az országban, működőtőke, privatizációs bevétel, magyar és vegyes vagy külföldi tulajdonú vállalatok közvetlen külföldi hietelfvétele formájában, továbbá a magyarországi vegyes bankok és a konszolidált hazai bankok egy része nettó külföldi hitelfelvételének következtében. Így a külföldi államadósság (a kormány és a Nemzeti Bank nettó külföldi tartozása) lényegében nem nőtt a nagy folyó fizetési mérleghiány ellenére sem, mivel a gazdaság többi, nem állami szereplője vett fel külföldi hitelt, továbbá erősödött volt az adósságot nem növelő forrásbevonás is.

Hazánk a tőkebevonás vonatkozásában 1993-ra egyedülállóan sikeresnek bizonyult, amit alátámaszt a mellékelt 3. sz. táblázat is:

3. táblázat. Az egy főre jutó működőtőke-állomány 1993 végén (\$)

Magyarország	558
Csehország	242
Szlovénia	130
Lengyelország	28
Szlovákia	83
Bulgária	17
Románia	9

1993 végéig a térségben egyik ország sem tudott minket megközelíteni tőkebevonási képesség terén. Csehország sem, ahol a kuponos magánosítás az első szakaszban inkább megnehezítette a külföldi tőke bevonását.

A bevont pénztőkét aztán elköltik, fogyasztásra vagy beruházásra. Mindkét felhasználási mód a mi esetünkben importigényes. Nem csoda tehát, de nem is baleset, hanem szinte természetszerűleg, hogy a GDP 10%-a körüli tőkeimport hasonló mértékű fizetésimérleg-hiányt idéz elő.

Amennyire természetszerű az 1993-94-es magyar makrogazdasági helyzet, nyilvánvaló az is, hogy a hatóságoknak ellenlépéseket kellett tenniük. Amint Mexikó és néhány más példa is mutatja, az erős tőkebeáramlás leállhat, irányt válthat, és súlyos helyzet támad az érintett országban. A magyar tőkebevonás persze más természetű, hiszen a fejletlen tőkepiac és az éppen csak konszolidált, gyengécske magyar bankrendszer következtében a hozzánk bejövő tőke zöme projekthez kötődik, tehát nem tekinthető „forró pénznek”, a pénz- és a tőkepiaci hozamkülönbségekre kevésbé érzékeny.

A gazdaság eladósodottsága azonban olyan magas szintű, hogy még ha nem is nő, legalábbis nem erőteljesen a hivatalos adósság (államadósság), a magánszektor külső eladósodottsága mögött többnyire konkrét beruházási vagy termelésbővítési projekt áll, a teljes adósságra mégis ügyelni kell, hiszen azt figyelik a hitelminősítő intézetek, a külföldi bankok, a nemzetközi pénzintézetek. Tehát cselekedni kell a folyamatok fenntarthatósága érdekében.

A cselekvés terhe ilyen helyzetben a költségvetési politikára hárul. A tőkebehozatal inflációnövelő és fizetésimérleg-rontó hatását csak az állami költségvetés hiányának visszaszorítása, akár szufficit elérése ellensúlyozhatja. Hazánk esetében más jó ok is lenne az államháztartási hiány mérséklésére, nem utolsósorban annak örökölt súlyos mértéke. 1993 során az MNB által igényelt korrekció csak olyan mértékben valósult meg, amennyire az parlamenti választás előtt lehetséges: a költségvetés formálói tartózkodtak a politikailag talán népszerű expanziótól, de a hiány nagymértékű visszafogását reálisan csak a választások utáni időtől, 1994 nyarától, vagy legkésőbb az 1995-ös évre vonatkozó költségvetéstől lehetett várni.

Ennyi késlekedést elviseltek a folyamatok, mivel — amennyire Magyarországon a statisztikai rendszer egyáltalán képes követni a trendeket — a beruházási növekedés tartósnak mutatkozott, 1994 elején a kivitel is kezdett magához térni, az ipari termelés és azon belül az ipari export az év egészében igen sikeresen alakult: a magyar reálgazdaság kezdte „meghálálni” a megelőző évek szerkezetváltoztató erőfeszítéseit. A forrásbevonó folyamatok tehát a politikai ciklustól függetlenül is folytatódhattak egy darabig, de nem vég nélkül. Ha a választások következtében erős kormány alakul, akkor az legkésőbb az 1995-ös esztendőre olyan állami költségvetést állíthat össze, amely a kiadási oldal erőteljes szűkítésével csökkenti a belső felhasználás növekedését, leveszi a terhet a monetáris politikáról, és a növekedési ütem terhére javít a külső egyensúlyon.

NEM ÍGY ALAKULT. A választásokat követően nem történt erőteljes kiigazítás, holott a kormány alkotmányjogi és szociológiai értelemben erősnek minősíthető. A megelőző Antall- és Boross-kormány helyzete jóval hátrányosabb volt: a koalíció parlamenti többsége nem érte el a kétharmadot, szociológiai értelemben pedig kisebbségi kormány volt, hiszen az 1990-es országgyűlési választásokon a pártpreferenciákat legtisztábban kifejező első fordulóban a három koalíciós párt a szavazóképes állampolgárok szavazataink

összesen mintegy 27%-át kapta, ami alig múlta felül az ellenzékot alkotó pártokra leadott szavazatokat, és messze elmaradt a nem szavazók és más pártra szavazók blokkjának százalékos súlyától. (Lásd: ANDORKA. 3.)

A politikai ciklus közepén a Kisgazdapárt kilépett a koalícióból és az ellenzékhez csatlakozott. A kormány számára a fönnmaradást csak a parlamenti kisgazda frakció egy részének a párttól való függetlenedése szavatolta. E mellett a legfontosabb szakszervezetek, a munkaadói szervezetek, a pénzügyi és média-körök, valamint az államapparátus jelentős részének pártszimpátiája inkább szintén az akkori ellenzék felé irányult. Ugyanazén jegyek alapján a Horn-kormány induló helyzetét jóval előnyösebbnek, mozgásterét pedig tágabbnak ítéelhetjük.

MÉGIS, AZ 1994-ES VÁLASZTÁSOK UTÁN az 1993 közepén észlelt folyamatok egy darabig lényegében változatlanul folytatódtak, ideértve a termelésnövekedést, a behozatal további erőteljes bővülését, de a költségvetési hiány mértékének és a költségvetés-finanszírozási gondoknak az állandósulását is. A külkereskedelmi és fizetési mérleghiány csak annyival mérséklődött, amennyivel maga a külföldi tőkebeáramlás is: részben a privatizáció gyakorlati leállása, részben a gazdasági helyzettel kapcsolatos „kincstári pesszimizmus” miatt. Érdemes felfigyelni arra, hogy a tőkebeáramlás akkor sem szűnik meg teljesen, ha a privatizáció szünetel és — ami remélhetőleg nem így van — már nem telepszik le nálunk jelentős méretű külföldi vállalkozás: ugyanis a már itt levő mintegy húsz ezer vegyesvállalat a vállalatfejlődési ciklusától függő mértékben fejleszt és bővít kapacitást, amihez jelentős részben külső pénzügyi csatornáin keresztül jut forráshoz. A folyamat lassulása azonban — késleltetéssel — később nagy gondot okozhat.

Az eddigi analízisből következően, a magyar gazdaságpolitika neuralgikus pontja az állami költségvetés, annak terjedelme, és a hiány makacsul magas szintje. E téren a rendszerváltó polgári kormány is csak részeredményeket ért el. *A szocialista-liberális kormány csaknem egyéves habozás és késlekedés után* terjesztett az Országgyűlés elé a költségvetést jelentősen érintő törvényeket. Mindezek alapján külön elemezni kell ezt a területet, amely a magyar gazdasági rendszerváltozásnak a leginkább graduális színezetet kölcsönzi. Előbb azonban ki kell térnünk néhány olyan fejleményre, amely nélkül nem lehet e stílizált elemzést lezárni, mivel e fejlemények, nézetem szerint, magyarázatul szolgálnak a költségvetést illető kormányintézkedések korábbi halogatásához, majd hirtelen bejelentéséhez.

Egyik fejlemény hazánk országkockázati (hitelkockázati) besorolásának némi romlása. Mindez azért különös, mivel a régió országai szinte mind előbbre léptek a hitelminősítő intézetek, vagy a szakfolyóiratok és piaci elemzők világrangsorában, főként annak hatására, hogy 1994-ben csaknem általánossá vált a bruttó hazai termelés növekedése. Magyarország is jól illeszkedik e trendhez, hiszen 1994-ben hosszú évek óta először pozitív előjelű volt a GDP változása.

A KSH 2%-ra, az MNB 3-4%-ra, az Egyesült Államok-beli Plan Econ kutatóintézet 5,1%-ra becsülte a növekedést. Mégis a magyar gazdaságról érkező hírek és a közzétett adatok alapján besorolásunk nemhogy javult, hanem az abszolút sorrendben visszaesett, a régió országaihoz képest pedig egyértelmű a romlás. A pénzpiacot elsősorban a nagy hitelminősítő intézetek (Moody's S and P) besorolása érdekli: ezektől Csehország már egy ideje jobb besorolást kapott. 1995 májusától már Szlovákiát is kisebb kockázatú országnak ítélik, mint Magyarországot, sőt Lengyelország is visszakerült a minősített országok közé, és a Moody's-tól egyből a mienknél jobb besorolást kapott. Ezzel szemben a mi megítélésünk 1990 óta sokáig változatlan, majd a Standard and Poor's által 1993 során a „kedvező kilátás”-minősítés 1994 novemberében „stabil”-ra, majd 1995 tavaszán „negatív”-ra változott (4. sz. táblázat)

4. táblázat. Országértékelés

	Magyarország		Csehország		Szlovákia		Lengyelország	
	1	2	1	2	1	2	1	2
1990	Ba1	-	-	-	-	-	-	-
1991	Ba1	-	Ba1	-	-	-	-	-
1992	Ba1	BB+ (+)	Ba1	-	-	-	-	-
1993	Ba1	BB+ (+)	Baa3	BBB	-	-	-	-
1994	Ba1	BB+ (Nov: stabil)	Baa2	BBB+	-	BB-	-	-
1995	Ba1	BB+ (feb: neg.)	Baa2	BBB+	Baa3	BB+	Baa3	BB (poz.)

1: Moody's; 2: S and P

A külföldi kötvénykibocsátáshoz szükséges Moody's vagy S and P-minősítések hazánk szempontjából igen lényegesek, hiszen a nagy külső adósságállomány rendszeres megújításához a kielégítő feltételek mellett hozzá kell férnünk a nemzetközi tőkepiacokhoz. Hátrányos minősítéssel vagy egyáltalán nem tudjuk elhelyezni kötvényeinket, vagy igen magas kamatot kell ígérnünk a bizalmatlanná váló befektetőknek. Ha egy időre netalán bezárulnának előttünk a nemzetközi piacok, akkor ismét rászorulunk a Nemzetközi Valutaalap kölcsöneire: ezeket, ismeretes módon, szigorú feltételek előzetes, majd folyamatos teljesítéséhez kötik.

Külső hitelképességünk érezhető romlása 1995 elején nyilvánvalóan szerepet játszott a pótköltségvetés és a költségvetési rendszereket érintő megszorító intézkedések bejelentésében.

Egy másik jelentős tényező az *infláció nekilódulása*. 1995 májusára a négy visegrádi ország közül Magyarországon mérték a legmagasabb fogyasztói árindexet, még Lengyelországban is mérsékeltebben nő az árszint. Aggasztó, hogy az 1991 közepe óta mérséklődő ütem 1994 nyaratól irányt váltott, és ismét gyorsul a fogyasztói árak emelkedésének üteme, de az is, hogy e növekedésben felzárkóztak a *termelői árak*. A vállalatok hitel iránti igénye a jelenlegi magas nominális (és reál-) kamatszint mellett arra utal, hogy a gazdasági élet szereplőinek várakozásaiba ismét beépült az infláció. Hazánk esetében tehát a makrostabilizálás nem zárult le a rendszerváltoztatást követő öt év során, sőt *a nem távoli jövőben újabb stabilizálás vár a gazdaságpolitika akkori felelőseire*.

A MAGYAR TÁRSADALOM ÉS A GAZDASÁG SZERKEZETI GYENGESÉGEI

A KÜLVILÁG MA A MAGYAR ÁTALAKULÁST nem tekinti sem különlegesnek, sem élenjárónak. Nemzetközi elismertségünk jelenleg kedvezőbb, mint a néhány sorstárs országé, és kedvezőtlenebb, mint néhány másiké. Mai gazdasági állapotaink nem szolgáltatnak erős érvet a piacgazdaságra való visszatérés módjairól folyó (folydogáló) vitában: Magyarország nem a fokozatos átmenet sikerországa. Azért sem, mert az utóbbi időszak gyors pozícióromlása miatt nem számítunk sikeresnek, és azért sem, mert — a fenti elemzés értelmében — bizonyos területen másokhoz képest igenis radikálisak voltunk, míg más területeken valóban túlzott a történelmi folyamatosság, a fokozatosság.

Érdemes hát szemügyre venni azt a területet, ahol a legnehezebb az előrehaladás: ez a közgazdászok szerint az államháztartás. Mi az oka annak, hogy igen eltérő értékrendű és stílusú kormányzatok mellett ilyen nehezen alakul át az állam gazdasági szerepvállalása? A kérdés annál is égetőbb, hogy a régió országainak jelentős része a maga módján sikereket ért el: mindenekelőtt Csehszlovákiát, illetve Csehországot kell említeni, ahol a politikai rendszerváltozás okozta szellemi-érzelmi-politikai felszabaduláshoz az életszínvonal jelentős csökkenése és sok szociális szolgáltatás megszűnése társult, de közben meg tudták tartani az ország pénzügyi egyensúlyát. Lengyelországban a vállalatok által korábban fenntartott jóléti szolgáltatásokat elmosta a válság, a gyors infláció, mindenesetre jelentősen visszaszorult az állami jóléti újraelosztás mértéke. Miért nem történt e téren elégséges változás hazánkban?

A rendszerváltoztatás első éveire viszonylag egyszerű politikai-gazdaságpolitikai magyarázat adható. Amikor a hatóságok által látható (adóztatással elérhető) nemzeti össztermék szintje 5 vagy 10%-kal csökken évente — amint az a várakozásokkal szemben bekövetkezett 1990 után —, sem szakmailag, sem politikailag nem lehet meghirdetni a biztosítási alapú nyugdíjra, a tandíj-alapú felsőoktatásra, a privatizált egészségügyre való azonnal átállást. Amikor a

munkaképes lakosság esetében hirtelen több mint 10%-ára ugrik két év alatt a munkanélküliségi ráta, lehetetlen egyidejűleg olyan rendszereket bevezetni, amelyek az európai tőkés gazdaságok tartós növekedési szakaszában fejlődtek ki.

Ellenpéldának persze ismét felhozható Csehország esete, hiszen ott e téren előbbre tartanak, az államháztartás az elmúlt két-három évben szufficittel zárt stb. De éppen ez a példa mutat rá a magyar lehetőségek korlátaira az átmenet első éveit illetően: Csehszlovákiában, majd Csehországban a reálgazdaság átalakítása a miénknél lassúbb, óvatosabb, a nemzetközi verseny által kevésbé érintett, a privatizáció gyakorlata a miénknél valójában puhább volt. Kormányuk — szemben a magyarral — nem volt kiszolgáltatva a hatalmas *külső államdíszságból* fakadó döntési kényszereknek, konformitási követelményeknek, így dönthetett a magánosítás szelídebb és politikailag vonzóbb — mert a polgárok igen széles körét integráló — változata mellett. Az Antall-kormány számára ez a lehetőség nem adatott meg. Továbbá a kulturálisan homogénebb cseh társadalom az államszocializmustól való megszabadulást úgy élte meg, hogy néhány esztendőre el tudta viselni az anyagi életszínvonal esését. Ezzel szemben a 60-as évek óta igen anyagias és konzumszemléletű magyar lakosság, az egyéni és nemzeti szabadság kiteljesedéséhez képest, nagyobb súlyt tulajdonított a reáljövedelmek csökkenésének, és társadalmi átlagban romlásként élte meg az átmenet első két-három évét. A magyar társadalom, a jelek szerint, erősebben diszkontálja a jövőbeli javulást, mint a polgárosodottabb cseh társadalom. De az is igaz, hogy nálunk nagyobb mértékű egyéni, munkavállalói és vállalkozói bizonytalansággal járt a piacgazdaság visszatérte — éppen a reálgazdasági sokkok következtében.

A magyar körülmények között nem volt esély a reálgazdasági szerkezetek egyidejű radikális megváltoztatására és a társadalmi újratermelést szolgáló rendszerek átfogó reformjára. Azt sokkal inkább a növekedési szakaszba lépve lehet megkezdeni. Amit ugyanis nem lehet rendszerszerűen felépíteni gyorsan csökkenő foglalkoztatottság és zuhanó reálbérek mellett, azt nyilván a siker nagyobb esélyével lehet megkísérelni stabilizálódó foglalkoztatottság és növekvő reálbérek esetén.

DE ELÉGÉSÉGE a katariziselmény hiányában, a magyar lakosság konzumszemléletében, vagy a rendszerváltoztatás felelősségét vállaló kormány korlátozott felhatalmazásában keresni a magyar eset sajátosságát? Nyilván nem, hiszen amikor az államháztartási kiadások nagy tételeit vizsgáljuk, a nemzetközi összehasonlítás olyan eltéréseket mutat, amelyek tartósak és szignifikánsak, és nagymértékben magyarázatot adnak arra, hogy mi okozza a magyar állam szociális túlterheltségét. Az okok ismeretesek, azért néhány összehasonlító adat elégséges a helyzet megvilágítására (5. sz. táblázat).

5. táblázat. Társadalmi indikátorok

	A férfiak várható élettartama (év)	Népességnövekedés (ezer főre)
Csehország	67,3	0,2
Szlovákia		3,9
Lengyelország	66,7	2,6
Bulgária	67,6	-2,9
MAGYARORSZÁG	64,5	-3,2
Finnország	71,4	2,7
Olaszország	73,6	-0,1

ESZOMORÚ SZÁMOK CSAK AZT MUTATJÁK, amit elvileg tudunk, noha ez a tudás nem képes beépülni a gazdaságról alkotott elgondolásainkba: *hazánk igen súlyos demográfiai-közegészségügyi állapotban van.* A halálozásban, a rokkantak nagy számában, a zsugorodó gazdaságilag aktív rétegre nehezedő eltartottak hányadának növekedésében megnyilvánuló súlyos társadalmi örökséget viselik egészségügyi, társadalombiztosítási és munkaügyi rendszereink. A velünk összehasonlítható országok egyikében sem terheli a jelen generációt ilyen mértékű társadalmi örökség — sem a jelen költségvetési rendszereit ilyen mértékű merev kiadás. Aki csak azt látja, hogy az ország „lehetőségei felett él”, és nincs tisztában azzal, hogy a szociális kiadások igen nagy részét a nyomasztó közegészségügyi viszonyok teszik szükségessé, felszínen mozog. Az előregedésből és a fogyó népességből az is következik, hogy a nyugdíjkiadások tartósan nagy, sőt növekvő terhet helyeznek a mindenkori aktív generációk vállára. Ezen adóteherből következően *a magyar munkaerő belátható időn belül, a térség országaihoz viszonyítva, drága marad.* A társadalmi rezsit csak nagy hozzáadott-értéket tartalmazó (tudásigényes, minőségi) gazdasági szerkezet képes elviselni. Aggasztó tehát, hogy 1991-1994 figyelemreméltó *felsőoktatás-fejlesztése* ellenére a lakosságnak a felsőoktatásban részt vevő hányada az európai rangsor végére helyezi országunkat.

Ha elemzésünk helytálló, a magyar átalakulás várható menetére nézve súlyos következtetések adódnak. Először: a makrogazdasági feszültségek makacssága, elsősorban a költségvetési — és részben a fizetési mérlegbeli — viszonyokban megnyilvánuló egyensúlytalanság nem néhány gazdaságpolitikai hibának, nem is csupán az egymást követő kormányzatok politikai erélytelenségének a következménye — szerkezeti okok állnak mögötte. Az egyikről, az ország *súlyos eladósodottságáról* tud és beszél is a közvélemény. Az adósságszolgálati kötelezettség folyamatos inflációs nyomást fejt ki, és az örökölt történeti tőkehiány súlyosbításával a tőke árát magasabb szinten tartja, mint amilyen az az adósság terhe nélkül lenne. Emiatt a magyar gazdaság a belátható időben *nagyobb inflációs hajlamot* mu-

tat, mint más, hasonló adottságú ország, amelyet nem terhel ekkora külső (és belső) államadósság.

A másik szerkezeti tényező ritkán képezi gazdasági viták témáját, holott jelentősége nem kisebb ez előzőnél. Az ország fokozatos előregedéséből és a lakosság egészségi–morális–szociális állapotából egyenesen következik a fejlettségi szintünkhöz mérve túlméretezettnek látszó *társadalmi rezsi*.

A HELYZET ROSSZABB ANNÁL, mintha „koraszülött jóléti állam”-ban élnénk: az esetben „csupán” azt kellene tudatosítani a társadalommal, hogy társadalmi és gazdasági fejlettségünkhöz képest túl nagyvonalúak a jóléti rendszereink, és majd csak később leszünk képesek elviselni e jóléti megoldások költségeit. A helyzet rosszabb: *közterheink zöme nem a jóléti jellegből fakad*, hanem abból, hogy a megelőző generációkban nem született elég gyermek, akik a termelési tényezők legfontosabbikával növelnék az ország gazdasági kapacitását: ugyanakkor a környezeti pusztulás, a testi és lelki betegségek, az önkizsákmányoló életminták, a társadalmi méretű anómia, s más szociológiai–egészségügyi tényezők következtében mára elkerülhetetlen szociális terhek hárulnak a gazdaságra.

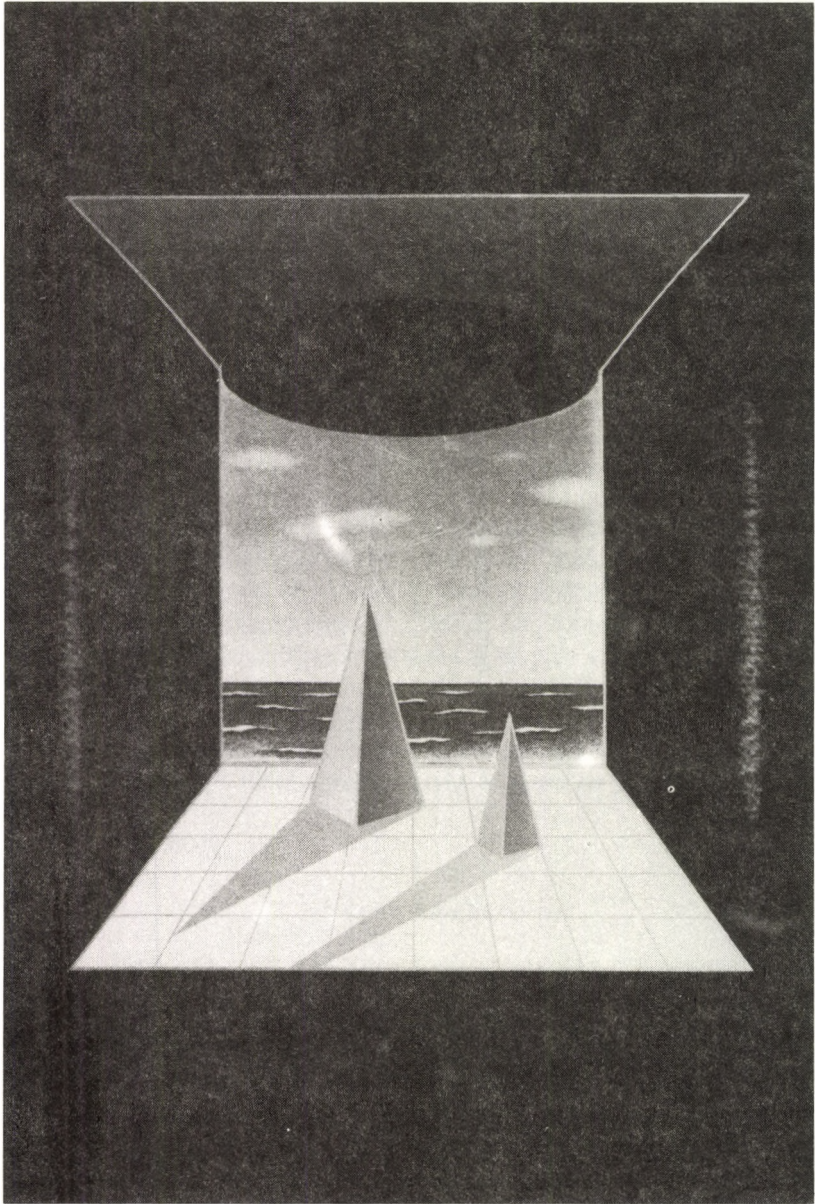
A kormányzat és több gazdasági elemző a két szerkezeti elem közül csak az elsővel foglalkozik súlyának megfelelően. Más kérdés, hogy az örökölt adósságtól való megszabadulásra jószándékú hozzászólók gyakran olyan receptet javasolnak, amely valószínűleg csak tovább rontana a helyzeten. A társadalmi szerkezetből adódó örökség azonban kiszorult a gazdasági elemzések és a programkészítés köréből, holott súlya nagyobb az előzőnél. A mostani kormányzati intézkedések abból a nyilvánvaló felismerésből indulnak ki, hogy a szociális terhek ma már szétfeszítik az államháztartás kereteit. Amíg nem születik kielégítő elgondolás, majd elégséges megoldás a kiváltó okokra, addig a magyar gazdaságot állandóan sújtani fogják e többletterhek, és időről időre konstatálja a külső megfigyelő, hogy egyensúlyzavarok lépnek fel az egyébként ígéretes magyar gazdaságban.

Ma már nem a régiókbeli elsőbbségről van szó. Egészséges gazdaságot csak egészséges társadalomra lehet építeni. A miénk nem az.

BOD PÉTER ÁKOS

Irodalomjegyzék

1. a. McKinnon R. I.: *Money and Capital in Economic Development*. Washington D.C. Brookings Institution, 1973.
1. b. McKinnon R. I.: *The Order of Economic Liberalization — Financial Control in the Transition to a Market Economy*. The Johns Hopkins University Press, Baltimore and London, 1991.
2. Bruno M.: *Stabilization and the Macroeconomics of Transition — How Different is Eastern Europe?* Economics of Transition. Vol 1. No. 1. 1993.
3. Andorka Rudolf: *A magyar társadalom: a múlt öröksége, a rendszerváltozás problémái és a lehetséges jövőbeli fejlődés 2005-ig*. Valóság, 1995. 3. sz.

VUEN ENKH: PÁR (1987)

ÖSSZEOMLÁS, REFORM VAGY TRÓJAI FALÓ?

II.

F. A MAGYAR TRÓJA STRATÉGIÁJA ÉS SZEREPLŐI: A MODELL ELSŐ KONFRONTÁCIÓJA AZ EMPIRIKUS MAKRO- ÉS MEZOSZINTŰ ADATOKKAL

AZ ELŐZŐ FEJEZETBŐL KIDERÜLT, hogy az a tézis, mely szerint a taxisblokádi társadalmi csapdaként értelmezhető, a résztvevő, közvetlen megfigyelések mikroszintjén beigazolódott. Ez azonban nem jelent elegendő bizonyítékot a tézis helyességéhez, mivel a modellt e személyes tapasztalatok és megfigyelések alapján építettük fel. A központi tételt az empirikusan kétségbevonhatatlan és személyes érintkezésekben megerősített, közvetlen megfigyelések jegyzőkönyvéből származó abduktív következtetések segítségével vezettük le. Most azonban a „trójai faló” típusú társadalmi csapda hatékonyságának tézisének azon adatok alapján kell megvizsgálni, amelyek részben az össztársadalomra, részben az érdekelt intézményekre és kollektív szereplőkre vonatkoznak. A közvetlen megfigyelésekből kiinduló következtetés az alábbi formában jelentkezik:

Konzekvencia („Akkor!”): A sikeres utcai blokádi egy olyan esemény, amely a nyilvánosság előtt tudatosította a tényleges hatalmi viszonyok kontinuitását, és így tovább korlátozta a reformpártiak hatalmát.

Általános megállapítás: Ha a reform (a „peresztrojka”) egy trójai faló típusú társadalmi csapda, akkor szükség volt egy olyan eseményre, amely demonstrálta, hogy a reform nem jelentett radikális rendszerváltást, mivel rávilágított: a régi politikai elit egy része az új államban is a kezében tartja a tényleges hatalmat.

Előzmények („Ha”): A peresztrojka Magyarországon egy trójai faló típusú társadalmi csapdát jelenít meg.

Ez a messzeható állítás empirikus módon természetesen közvetlenül nem tesztelhető, de lehetőség van egy sor specifikus konzekvencia, és a kutatás során felmerülő kérdés levezetésére, amelyek konfrontálhatók az empirikus adatokkal.

Mindenekelőtt a közvetlenül résztvevő főszereplővel kapcsolatos kérdés: ki rejtőzik a „taxisok és teherfuvarozók” kollektív szereplő mögött? Egyáltalán hogyan és mikor született ez a kollektív szereplő?

A kollektív szereplő szokásos megnevezése, például a „taxisok” — túlnyomórészt ezt a kifejezést használták a blokádiért felelő-

sökre —, akárcsak az antik kor istenei, félistenei, hősei (Athéné, Odüsszeusz, Priamosz stb.) — homályos szimbólummá válik, melyet a szemiotikában *ikon*nak neveznek. Az ikonok lehetővé teszik a mindennapi cselekvések orientálását anélkül, hogy világos volna, ki-ről is van szó valójában. Ezt kideríteni tehát a szociológiai analízis első feladata.

HA IGAZ, HOGY VAN EGY CSAPDA, és a „taxisok” a közvetlen főszereplő, aki a csapdát működésbe hozza, akkor az is valószínű, hogy ez a szereplő rendkívül alkalmas szerepe eljátszására. Ennélfogva feltételezhető, hogy ez a szakmai csoport már a régi politikai rendszerben, tehát már a 80-as években megalakult (1. sz. hipotézis).

Ugyanígy nyilvánvalóan feltehető, hogy e csoport, összetétele miatt beleillett a tiltakozó akcióba. Sík Endre ezt a szereplőt szimbolikusan „keselyű”-nek nevezte, amivel azt akarta kifejezni, hogy egy állandóan zsákmányra leső, Vilfredo PARETO értelmezésében spekuláns csoportról van szó, mely gyorsan megragadta az alkalmat, hogy meggazdagodjon, nem törődve a hosszú távú következményekkel (2. sz. hipotézis).

Ezentúl feltételezhetjük, hogy e csoportnak — összehasonlítva a lakosság más csoportjaival — egyáltalán nem ment rosszul. Így elsősorban nem anyagi szűkösség lehetett, ami a tiltakozó megmozdulásra ösztönözte őket, hanem aggodalom a „zsákmányért”, tehát az átalakulásból fakadó haszonért, amelyet forgótőke és szociális tőke (BOURDIEU) formájában, tehát egy szakmai irányultságú, formalitás nélküli szociális kapcsolatrendszerben a 80-as évek elejétől felhalmoztak (3. sz. hipotézis).

Az alábbi táblázatból kiderül, hogy a taxisblokádnak közvetlen szereplőinek összefogása már a 80-as években kialakult:

1. táblázat: A magánfuvarozással foglalkozók számának növekedése Magyarországon, 1980-1989⁵

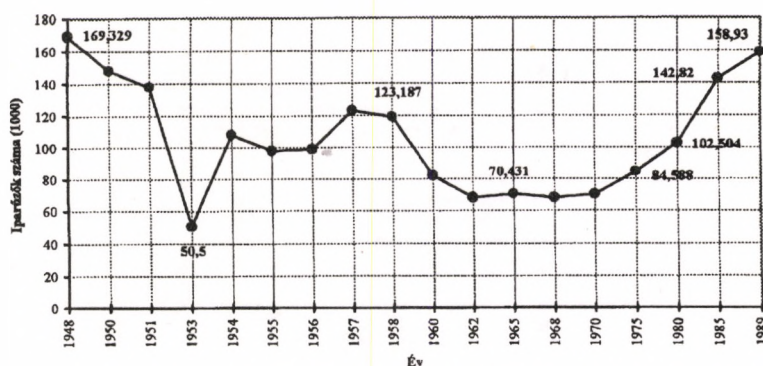
	Taxis vállalkozó	Teherfuvarozó	Lovaskocsi és egyéb	Összesen	Százalék (1980=100)
1980	7	-	6.633	6.640	100
1985	11.579	16.131	4.991	32.881	495
1987	15.156	21.914	4.307	41.337	623
1989	20.930	29.540	4.618	55.088	830

A taxisblokádnak előtt egy évvel e csoportok kb. 50 ezer tagot számláltak, nem számítva a lovasfuvarozókat. 1980-ban még csak hét személyszállító kisiparos működött az országban. Az e szakma magánvállalkozásaiban foglalkoztatottak tehát csak a 80-as években váltották ki az ipart. 1989-ben az e körben foglalkoztatottak több mint 80%-a önálló, majdnem 13% segítő családtag, és csak 7% a nem önálló kereső. Mellékfoglalkozásként az ipart 1985-ben még az összes foglalkoztatot-

tak 32%-a űzte, 1989-ben már csak 25%-a. Ezek a számok mutatják e tevékenység szakmává fejlődését, és egy új ipari középosztály kialakulását, amelynek jelentős részét viszont az a veszély fenyegette (és fenyegeti), hogy egy ún. szubproletári szintre süllyed.

Ha ezeket a számokat az egész gazdaság fejlődésének keretei között értelmezzük, akkor világos lesz, hogy a fuvarozás az összes magyarországi önálló iparűzésnek nem kevesebb, mint 25%-át tette ki, és így viszonylag nagy súlya volt.

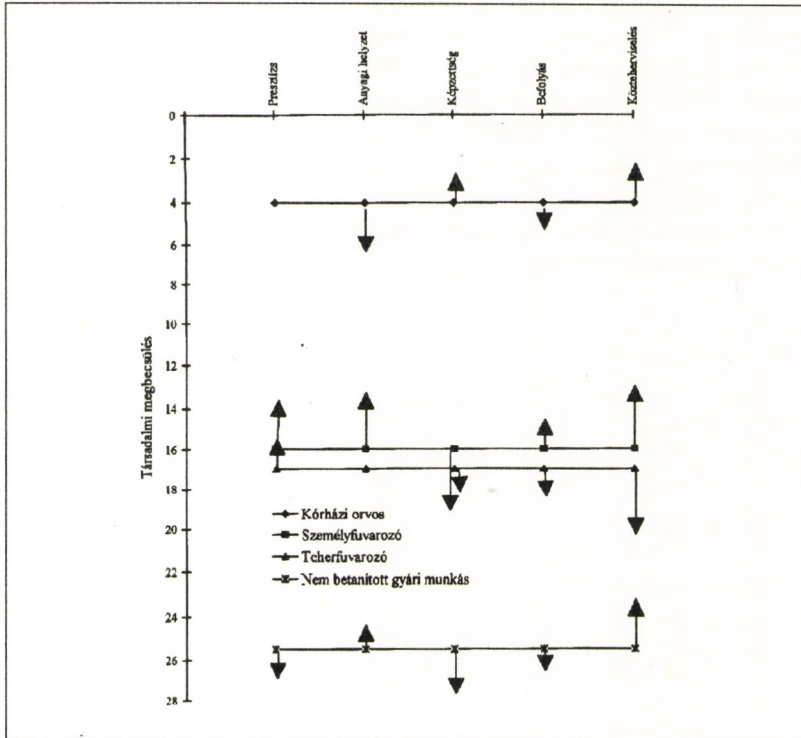
1. diagram: Az önálló iparűzők számának⁶ alakulása Magyarországon, 1948-89

A magyarországi népi demokrácia megalakulása óta a fejlődés négy szakaszát állapíthatjuk meg. Először is a sztálinizmus, mely öt év alatt az 1948. évnek egyharmadára csökkentette az önálló kisiparosok számát. A második szakaszban az 1956-os népfelkelésig a magánszektor aránya ismét a korábbi állapot kétharmadára nőtt. A harmadik szakasz a Nyugaton is nagyon kedvelt kádárizmus, vagyis az orosz-jugoszláv kondomínium Magyarországon, amely az önálló számát egy új minimumra redukálta. A prágai tavasz leverésének politikai fordulópontja után aztán először lassan, 1982-től azonban rohamosan erősödött a magánszféra újjászervezése, és 1990-ben elérte az 1949-es állapotot. Tehát negyven évnyi több-kevesebb terror és elnyomás után csak visszaállt a régi struktúra. Az egész folyamat haszna kétségtelenül az elit körforgásában (Pareto) lehet, mely az egyéni vállalkozók egy teljesen új csoportjának megjelenéséhez vezet.⁷

Ami fő tézisünket illeti, ezek az adatok azt mutatják, hogy a „trójai ló” hatékonyságának egyik fontos előfeltétele, amelyre korábban abduktív módon következtettünk, empirikusan tényleg adott. A taxisok és teherfuvarozók társadalmi státuszát illetően is azt mutatják a rendelkezésre álló empirikus tények, hogy a lért társadalmi csapda felállításának előfeltételei is léteznek. E foglalkozást státusza a középmezőhöz rendeli, ám gyakorlása a társadalmi státuszt néhány dimenzióban még megemelheti.

2. Diagram: Az egyes foglalkozások társadalmi státuszának dimenziói Magyarországon⁸ 1990-ben

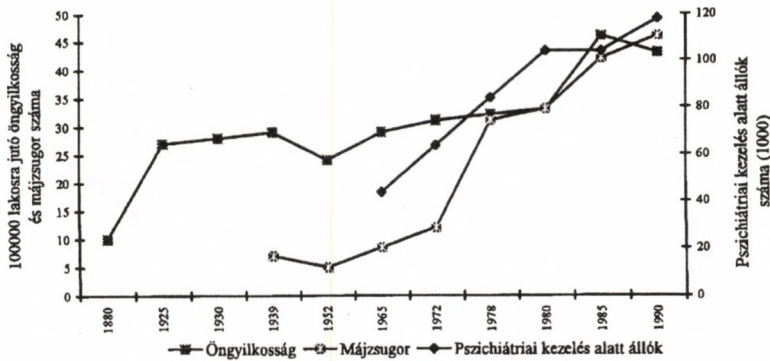
Kiváltképp a taxisoknak kell néhány státuszinkonzisztenciával szembesülni, minthogy jövedelmük tekintetében magasra, tudásuk és az általános jóléthez való hozzájárulásuk tekintetében viszonylag alacsonyra értékeli őket. A státuszinkonzisztencia eme sajátos kifejeződése még érthetőbbé teszi a jövedelemvesztéstől való félelmüket. Úgy érzik, hogy a jól kereső középrétegbe remélt bejutás és a szubproletariátus marginális csoportjaiba való lesüllyedés között kifizített kötélen táncolnak.

Diagnózisunkhoz tudnunk kell, vajon az az abduktív következtetés, mely szerint a közép-kelet-európai szocialista rendszerek küszöbönálló összeomlása már a 80-as évek elején látható volt, empirikusan igaz, vagy nem. Semmi kétség: a gazdasági mutatók felismerhetővé tették a küszöbönálló összeomlást. Az adatok, amiket egyedül KORNAI János állított össze és elemzett (1990 és 1992), már elegendőek ahhoz, hogy a Magyarországra vonatkozó tényállást bizonyítsák. A mi gondolatmenetünk szempontjából azonban az a fontos, mennyiben járt együtt a gazdasági hanyatlás a terjedő törvényteleniséggel, amely egyre inkább sértette a lakosság széles rétegeit, és lehetetlenné tette a gazdaság megerősödését. DURKHEIM óta (1960) a társadalmi normarendszer széthullásának legfontosabb jel-

zései közé számítják az egyén patológikus reakcióit: öngyilkosság, alkoholizmus, pszichikai eredetű megbetegedések.

Az idevágó számsorok egyértelműek: a 60-as évek második felében elfojtott reformmozgalom óta az anómia mértéktelen és a történelemben egyedülálló növekedését, a lakosságnak ezzel járó fizikai és pszichikai károsodását állapíthatjuk meg. Ezt a 80-as évek elején világosan lehetett érezni a mindennapi életben, így az elfogulatlan megfigyelőben felmerül a kérdés: hogyan lehet majd ezekkel az emberekkel, és különösen a rendszer által „megfertőzött” fiatalabb generációval a rendszer várható összeomlása után elviselhető körülményeket teremteni?

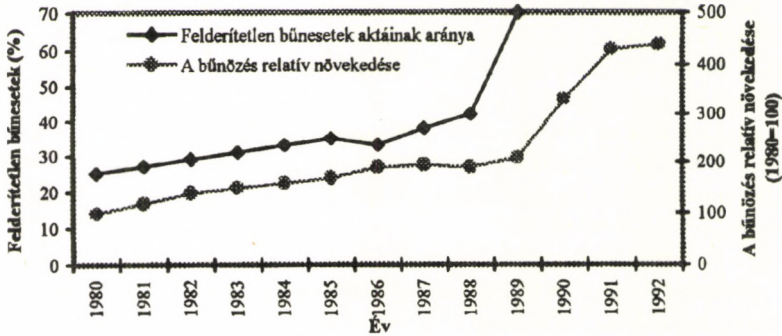
3. diagram: A magyarországi anómia növekedése, az öngyilkosság, a májzsugor (alkoholizmus) és a pszichikai megbetegedések⁹

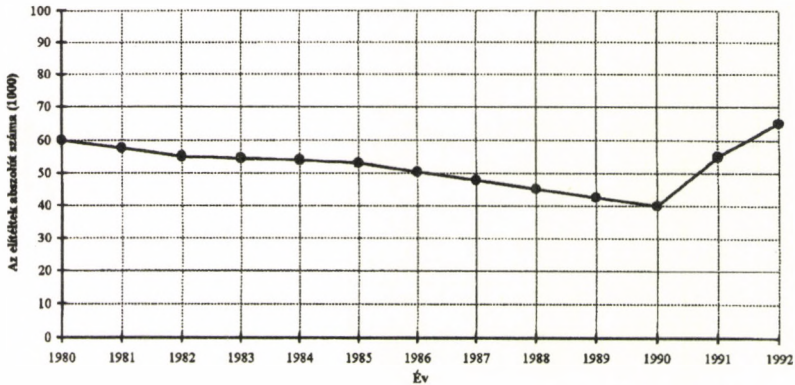
Nyilvánvaló, hogy a „normanélküliség” robbanásszerű növekedése már jóval a rendszerváltás előtt megindult. Ebben az esetben is a 60-as évek reformirányzatának elfojtása látszik a katasztrofális változás kiváltójának.

Tézisünk most arra irányul, hogy abduktív módon nemcsak a robbanásszerű anómiára¹⁰, hanem annak másodlagos kiaknázására is következtetünk. Ennek célja a politikai hatalomnak gazdaságivá történő átalakítása a régi nomenklátúra tagjai, a flexibilis „spekulánsok” (Pareto) által. Az abduktív következtetés elvezet bennünket a 4. hipotézishez, mely szerint a 80-as évek folyamán különösen a gazdaságilag releváns normákat és törvényeket egyre inkább *de facto* hatályon kívül helyezték, és mindenfajta *törvényesség helyére a tényleges rendelkezési hatalom* lépett.

4a. diagram: A magyarországi kriminalitás fejlődése (a bejelentett bűncselekmények és a felderítetlen esetek száma)¹¹ 1980-1992

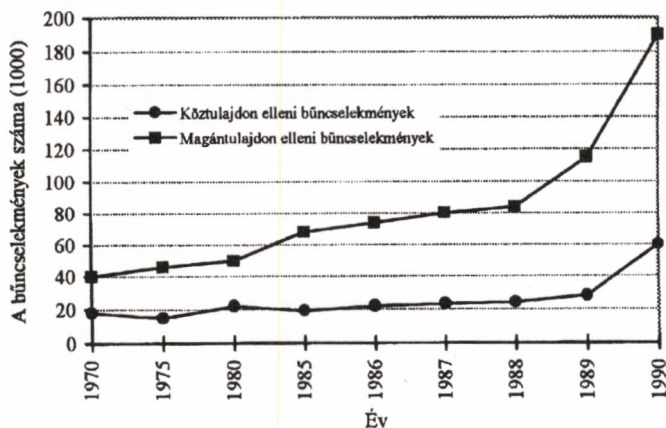
4b. diagram: A magyarországi kriminalitás fejlődése (az elítéltek száma) 1980-1992

Az anómia és ennek alapján a pozitív törvények semmibevétele — még ha ezek a szocialista rendszeréi is voltak —, épp e rendszer elitjéhez tartozók segítségével tette lehetővé az eredeti tőkefelhalmozást, amely oda vezetett, hogy a nómenklátúra aktív, „spekulatív” része új vállalkozói réteggé alakuljon. Ez teljesen a „trójai ló” esete: a régi rendszer nyilvánosan deklarált és aktívan elősegített összeomlása így a régi politikai elit „szalonképesebb” részének „behatolást lehetővé tevő kapuja” lett, mely gazdasági vezetők új osztályába vezet. Az empirikus adatok nemcsak a kriminalitás robbanásszerű növekedését igazolják, hanem a bűncselekmények elkövetői kockázattól és következményektől való félelmének hiányát is.

A bíróságok gyakorlatilag nem reagáltak a bűnözés gyors növekedésére, ugyanígy nyilvánvalóan a rendőrség sem akarta, vagy nem volt képes megnevezni az elkövetőket, úgyhogy emiatt a 80-as évek végén a büntettek több mint fele kimaradt a bűnüldözésből.

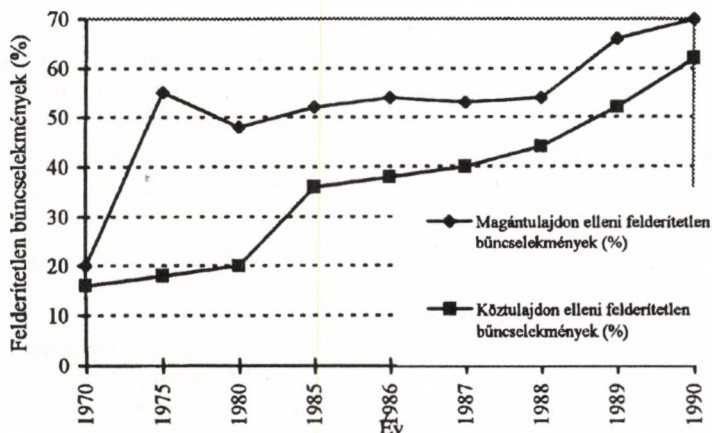
5. diagram: A magán- és köztulajdon ellen elkövetett bejelentett bűncselekmények és vétségek

Ha kiragadjuk a tulajdon ellen elkövetett bűntetteket, világossá válik, hogy e tekintetben a 80-as évek közepén exponenciális növekedés kezdődött, amely egyszerűen elsöpörte a gazdasági tevékenységek törvényességét.

Amennyire funkcionálisan hatott a régi rendszer számos jogszabályának semmibevétele a gazdasági átalakulásra, annyira pusztító volt ez a jogi bizonytalanság az új rendszer hatékonyságára és legitimitására. Az új rendszer ugyanis sokak számára úgy jelent meg, mint ami alkalmat teremt a hatalmon levők és híveik szemérmetlen meggazdagodásához. Magáért beszél azon tulajdon ellen elkövetett bűncselekmények számának növekedése, amelyekben az elkövető ismeretlen maradt.

6. diagram: Az állami büntetőrendszer összeomlása: a következmények nélkül maradt gazdasági bűncselekmények, 1970-1990

FIGYELEMBE KELL VENNI, hogy a 70-es években a magántulajdon ellen elkövetett bűncselekmények száma még nem emelkedett, de az ilyen bűncselekmények tetteseit sokkal ritkábban derítették fel, mint a köztulajdon elleniekét. Így az anómia kiindulópontja nyilvánvalóan a magánszemélyekkel szemben elkövetett tulajdon elleni bűncselekmények tolerálása. Ennek következménye az utóbbiak mértéktelen elszaporodása, amit a köztulajdon elleni büntettek számának növekedése követ.

7. diagram: A gazdasági bűncselekmények számának alakulása Magyarországon

	A bűncselekmények tolerálása	A bűncselekmények számának exponenciális növ.
Magántulajdon ellen	Kb. 1970-től 1. szakasz	Kb. a 70-es évek végétől 2. szakasz
Köztulajdon ellen	kb. 1982-től 3. szakasz	Kb. 1988-tól 4. szakasz

Tagadhatatlan, hogy létezett az átalakulási folyamatban egy lényeges büntetendő komponens is. Az, ami eleinte sokak számára reformnak és innovációnak tűnt, sokaknak valójában nem volt más, mint alkalom a meggazdagodásra, tehát egyszerű, de büntetlen kriminalitás. A deviancia Robert K. MERTON (1957) által bemutatott ambivalenciája — tehát egyfelől esély az innovációra, másfelől alkalom a bűnözésre — e rendelkezésre álló kontextusban is megmutatkozik.

Az adatok a „trójai faló” típusú csapda meglepő változatára mutatnak rá: a támadás összeomlása nemcsak szimbolikus, hanem nyomon követhető a támadók eddigi szervezeteinek saját elitjük által való lerombolása is, azzal a célkitűzéssel, hogy ne csak a másik rendszerbe való átmenetet tegyék lehetővé, hanem, amennyire lehetséges, a régi rendszer számos, immár személyessé vált erőforrását is át tudják vinni. Ez az átmentés az új, ill. győztes rendszer számára nem marad következmények nélkül, minthogy a régi nomenklatúra említésre méltó részét, ezek saját hatalmi szerveivel együtt, át kell venni. Ez nemcsak azzal a következménnyel jár, hogy a régi nomenklatúra aktív része az új rendszerben is fontos helyeket foglalhat el, ill. megvédheti a régieket, de azt a veszélyt is magában foglalja, hogy a végbement integrációval az új, ill. látszólag győztes rendszer cselekvési logikáját és eredményességi kritériumait döntően maga a látszólag legyőzött rendszer formálja át.

Szemléletes példát nyújt egy ilyen folyamatra a magyar televízió „reformja”. Mint már utaltunk rá, a televízióért évekig folytatott harc egy második, döntő csapdát mutat be, amely az 1994. évi

választásokon az MDF vereségéhez vezetett, és a megújult szocialista párt megszerezte az abszolút többséget. A két esemény annyiban kapcsolódik össze, hogy a televízió a taxisblokádnál idején egyértelműen a taxisok akciója mellett foglalt állást. A polgári kormány később megpróbálta leváltani a televízió vezetését. Ez, bár végül sikerrel járt, tiltakozó megmozdulásokhoz vezetett, amelyek végérvényesen aláásták a kormány hitelét.

A taxisblokádról való tudósítások másodelemzése szerint, melyet maga a magyar televízió rendelt meg, és melyet FISCHER György és SZEKFŰ András (1991) végzett el, a pro és kontra állítások a következő megoszlásban szerepeltek:

2. táblázat: A magyar televízióban elhangzott állásfoglalások megoszlása a taxisblokádnál idején (%)

A kijelentés tendenciája		okt. 26. péntek*		okt. 29., hétfő**		okt. 26-29.	
A blokádnál mellett	egyértelműen	52	59	8	8	38,0	41,5
	fenntartásokkal	7		0		3,5	
	egyformán		12		33		16,5
A blokádnál ellen	fenntartásokkal	3	22	17	50	2,5	31,5
	egyértelműen	19		33		29,0	
Nem foglalt egyértelműen állást			7		9		10,5
Összesen			100		100		100 (289)

* A részletes tudósítás első napja; ** A blokádnál negyedik napja

A számok magukért beszélnek: az első nap, amikor részletesen tájékoztattak a blokádról (csütörtökön csak rövid közleményt — hét információegységet — adtak ki a *Híradóban*), a pro és kontra vélemények aránya 2,7:1, kétségtelenül döntő szerepet játszott az első napi közvéleményformálásban. A konfliktus megoldása után, minthogy már nem volt különösebb tét, ez az arány 1:6,25 volt, tehát egyértelműen a kormány javára billent a mérleg nyelve. Így a négy nap elmúltával 1,3:1 arány jön ki a tudósítások állásfoglalására, ami a blokádosoknak csak enyhe előnyben részesítését tükrözi.

Éppen ezzel a teljes becsapással védtek meg a társadalomtudósok a tévés tudósításokat. Mindazonáltal volt egy másik fontos érv is. Azt állították, hogy az állásfoglalások megoszlása reprezentatív volt, vagyis megfelelt a lakossági vélemények megoszlásának.

Ezt az utóbbi érvet azonban, mint minden alapot nélkülözőt visszautasíthatjuk, jóllehet egyetlenegy, az események napjaira vonatkozó módszertanilag tiszta és reprezentatív adatfelvételt sem tettek közzé. Egyfelől a tévébeli véleménymegoszlások rendkívüli ingadozására utalhatunk, másfelől arra, hogy a tévéprogramok akár ugyanazon a napon belül is erősen eltérnek egymástól. A második

tévécsatorna az első napon (pénteken) még 68%-ban a blokádnak melletti állásfoglalásokat közölte. Még fontosabb, hogy bár a taxik és teherfuvarozók a tévében bőven szóhoz jutottak (a megszólaltatottak legalább 35%-ának ez volt a foglalkozása), de a blokádnak közvetlen szenvedő alanyai — tehát mindazok, akik az adott körülmények között órák hosszat várakozásra kényszerültek, akik fontos tárgyalásokat mulasztottak el emiatt, akiknek a gyerekei otthon, vagy valamilyen utcasarkon felügyelet nélkül várták haza szüleiket — sem a televízióban, sem a tudományos kiértékelésben nem mutatkoztak. Jellemző az „osztályhatalom felé vezető úton” haladó értelmiség ideologikus és elfogult gondolkodására (SZELENYI és KONRÁD), hogy egyáltalán meg sem próbálta felmérni a blokádnak által okozott károkat.

A rádió tudósításai alapján KISS Zsolt Péter (1991, 77. o.) tett közzé egy összeállítást a megszólalt személyek foglalkozásának megoszlásáról. A rádió munkatársain kívül háromszáznegyvennyolcan szólalt meg. Közülük kilencvenheten, tehát 28% taxis, és csak hetvenegy fő, tehát 20%-uk járókelő, vagyis a „nép”, a többiek rendőrök, politikusok és tisztviselők. Itt újra megállapítható, hogy egyáltalán nem állítottak fel olyan társadalmi kategóriát, mint „személyek, akik közvetlenül a blokádnak miatt károsultak”, röviden „károsultak” vagy „a blokádnak túsza”. Ez a kategória napjainkig nem merült fel sem a médiában, sem a politikai magyarázatokban, sem a tudományos elemzésekben.

Összefoglalva elmondható, hogy a tények alátámasztják a tömegmédiák tekintetében abduktív módon levezetett hipotézist.

G. ÖSSZEFOGLALÁS

ÖSSZESEGÉBEN A MODELL szembesítése az empirikus adatokkal megdöbbentő összhangot mutat. Az abduktív módon levezetett feltételezések a magyarországi viszonyokról, melyeknek ténylegesen fenn kellett állniuk abban az esetben, ha a diagnózis — miszerint a peresztrojka Magyarországon trójai faló típusú szociális csapda volt és maradt — igaz, empirikusan beigazolódtak.

E tézist nemcsak a teljesen különböző forrásokból és életereületekből vett társadalomtudományi vizsgálatok rendelkezésre álló statisztikáival és eredményeivel szembesítettük, hanem összehasonlítottuk a két tanú által igazolt megfigyeléssel, amelyet az aktuális krízis lehetővé tett. Eközben kiderült, hogy a trójai faló-hipotézis kitűnően beigazolódnak, lehetővé teszi a empirikus tényekkel teljesen különböző karaktereket összhangba hozó események torzítatlan bemutatását. Ráadásul a diagnózisnak nagy az információs tartalma és fontos kijelentéseket enged meg úgy a társadalom mezo-, mint makroszintjére vonatkozólag.

Ha az abduktív analízis e fajtáját a további magyarországi eseményekre — mindenekelőtt a televízióval kapcsolatos, évekig tartó konfliktusra és az 1994. évi választási küzdelmekre (beleértve HORN Gyula autóbalesetét is) — alkalmazzuk, akkor további bepil-

lantás adódik, amely egyrészt tovább bizonyítja az összdiagnózist, másrészt tartalmi szempontból részletezi. Ezen felül lehetővé teszi, hogy tárgyilagosan elemezzük azt a folyamatot, amit hagyományosan „történelemnek” nevezünk.

HENRIK KREUTZ

Fordította: STADLER Erika

Jegyzet

- (5) Budapesti Statisztikai Évkönyv 1990, 88. és 96. o.
- (6) A számokat a KSH adataiból, a grafikont kissé módosítva Hankiss Elemértől (1990. 29. o.) vettük át.
- (7) Az iparúzők természetesen csak egy részét teszik ki a magánvállalkozóknak. Így 1985-ben mindössze 177 ezer magánvállalkozó volt, 1992 márciusára ez a szám már 533 ezerre nőtt. E robbanásszerű növekedés érthetővé teszi az egész társadalmi rendszer alkalmazkodási nehézségeit is. (vö. Lengyel G. és Tóth I. J., 1994. 13. o.)
- (8) A diagram Andorka Rudolf adatain alapul (1992).
- (9) Az adatokat Andorkától (1990, 1992), Újttól (1992) és Gönczöltől, valamint Kerezsitől (1993) vettük.
- (10) Én magam 1974 őszétől 1982 tavaszáig nem kaptam beutazó vízumot Magyarországra, mindezt azért, mert kapcsolatot tartottam a 60-as évek reformereivel. Amikor, jó hét év múlva, újra Magyarországra jöhettek, sokként ért a normanélküliség és a kíméletlenség szembeötlő növekedése. Több napra volt szükségem, hogy egyáltalán el tudjam viselni a mindennapokat. Ez volt a Nyugaton agyonmagasztalt Kádár-féle „gulyáskommunizmus”.
- (11) Ennek és a következő három diagramnak az adatait Gönczöl és Kerezsi közlése alapján (1993) alapján állítottuk össze.

Literatur

- Andorka, R., T. Kolosi&G. Vukovich, (Szerk.), 1990, *Társadalmi Riport 1990*, Budapest.
- Andorka, R. et al. (Szer.), 1992, *Társadalmi Riport 1992*, Budapest.
- Bertalanffy, Ludwig von, 1970, *...aber vom Menschen wissen wir nichts*. Robots, Men an Minds, Düsseldorf.
- Borenau, Franz, 1952. *Der europäische Kommunismus. Seine Geschichte von 1917 bis zur Gegenwart*, München.
- Borenau, Franz, 1988, *Kampfplatz Spanien. Politische und soziale Konflikte im Spanischen Bürgerkrieg*. Ein Augenzeugenbericht, Stuttgart (engl. Originalausgabe: Spanish cockpit).
- Bozóki, András&Éva Kovács, 1991, *A politikai pártok megnyilvánulásai a sajtóban a taxisblokáid idején*, Szociológiai Szemle, S. 109-127.
- Bozóki, András 1992, *Democrats against Democracy? Civil Protest in Hungary since 1990*, in: Szoboszlai, G., (ed.), *Flying Blind*, Budapest.
- Borué, Pierre&Émile Témime, 1982, *Revolution und Krieg in Spanien. Geschichte des spanischen Bürgerkrieges*, 2 Bde, Frankfurt/Main, 3. Auflage (franz. Ausgabe 1961: *La Révolution et la Guerre d'Espagne*, Paris).

- Claussens, Dieter, 1980, *Das Konkrete und das Abstrakte*, Frankfurt/Main.
- Conquest, Robert, 1985, *Inside Stalin's Secret Police. NKVD Politics, 1936-39*, London.
- Cross, J. G.&M. J. Guyer, 1980, *Social Traps*, Ann Arbor (Mich.).
- Davies, Joseph E., 1943, *Als USA-Botschafter in Moskau. Authentische und vertrauliche Berichte über die Sowjet-Union bis Oktober 1941*, Zürich.
- Diósi, Pál, 1990, *Bolhát Porvázon, Taxiskönyv*, Budapest.
- Durkheim, Émile, 1898, *Les formes élémentaires de la vie religieuse*, Paris (1. dt. Auflage Frankfurt, 1981).
- Durkheim, Émile, 1897, *Le Suicide*, Paris (1. dt. Auflage Neuwied, 1973).
- Ehrmann, Henry, 1947, *French labor from Popular Front to liberation*, New York.
- Ferrat, André, 1931, *Histoire du parti communiste française*, Paris.
- Fisher G.&A. Szekfű, 1991, *Televízió a barikádokon. A Magyar Televízió október 25. és 29. között, Telehír*, 6. évf. 3. szám, I-XX.
- Gönczöl, K.&K. Kerecsi, (Szerk.) 1993, *A deviancia szociológiája*, Budapest.
- Gorbatschow, Michail, 1985, *Für eine friedliche Zukunft Europas und der ganzen Menschheit*, Wien, Botschaft der UdSSR in Österreich.
- Hankiss, Elemér, 1983, *Társadalmi csapdák. Diagnózisok*, Budapest.
- Kiss, Zsolt Péter, 1991, *A taxisok hetvenvalahány órája, Valóság* 11. S. 68-79.
- Kornai, János, 1990, *The Road to a Free Economy. Shifting from a Socialist System: The Example of Hungary*, New York.
- Kornai, János, 1992, *The Socialist System*, Oxford.
- Kreutz, Henrik, 1995, *Die Integration von empirischer Forschung, theoretischer Analyse und praktischen Handeln*, in: H. Kreutz (Hg). *Pragmatische Soziologie*, Opladen, S. XI-XXXII.
- Malraux, André, 1937, *L'espoir*, Paris.
- Müller, Norbert, *Civilization Dynamics II*, Aldershot.
- Orwell, George, 1964, *Mein Katalonien*, Zürich (engl. Originalausgabe 1938: *Homage to Catalonia*).
- Pál, Gabriella, 1991, *Ne szavazz, csináld magad! Gondolatok a taxisblokádról*, *Szociológiai Szemle*, 1, 127-151.
- Pareto, Vilfredo, 1916, *Trattato di sociologia generale*, Firenze.
- Paz, Abel, 1993, *Duvruti. Leben und Tode des spanischen Anarchisten*, Hamburg.
- Patzelt, Ema, 1923, *Die Karolingische Renaissance*, Graz (2. Aufl. 1963).
- Peirce, Charles S., 1934, *Vorlesungen über den Pragmatismus* (dt. Ausgabe: Hamburg, 1973).
- Platt, John, 1973, *Social traps*, *American Psychologist*, 126, 8, S. 641-651.
- Ranke-Graves, Robert von, 1960, *Griechische Mythologie, Quellen und Deutung*. 2 Bde, Reinbek.
- Schmidt, A. S., 1994, *Die Ungarische Sozialistische Partei (HSZP) 1989-1994*, *Südosteuropa Mitteilungen*, Jg. 34, S. 202-220.
- Schmidt, Rainer F., 1992, *Die gescheiterte Allianz. Österreich-Ungarn, England und das Deutsche Reich in der Ara Andrassy*, Frankfurt/Main.
- Sík, Endre, 1993, *Robin Hood, a Keselyű — Két év után a taxisblokádról*, *Szociológiai Szemle*, No 1, S. 141-148.
- Siklaci, I., 1991, CB: *A hír megvalósítja önmagát, Népszabadság*, 5.1.91.
- Sommer, Voker, 1992, *Lob der Lüge. Täuschung und Selbstbetrug bei Tier und Mensch*, München.
- Szabó, Máté, 1993, *A taxisblokád és utóélete — Kihívás a társadalomtudományok számára*, *Szociológiai Szemle*, No 1, 121-140
- Szabó, Máté, 1992, *Das erste Jahr der Republik Ungarn: Von der Etablierung der parlamentarischen Demokratie zu ihrer ersten Krise, Südosteuropa*, S. 156-169.
- Szabó, Máté, 1992, *The Taxi Driver Demonstration in Hungary — Social Protest*

and Policy Change, in: B. Szoboszlai, (Ed), *Flying Blind*, Budapest, S. 357-382.
Szakonyi, Péter, (Szerk.), 1990, *A blokád*, Budapest.

Szelényi, Iván et al., 1994, *Circulation of Elites? Old and new elites in post-communist societies*. Los Angeles (unveröff. Manuskript).

The Trades Union Congress, 1925, Russland. Offizieller Bericht der englischen Gewerkschaftsdelegation nach Russland und dem Kaukasus im November und Dezember 1924, Berlin.

Udvarhelyi, A., 1992, *A lassú taxisblokád? Kurír*, 4.4.92.

Újj, Írisz, 1992, *Az önpusztítás társadalmi-kulturális háttere*, Budapest.

Wilkinson, David, 1967, *Malraux: Revolutionär und Minister*, in: Walter Laqueur & George L. Mosse, (Hg.), *Linksintellektuelle zwischen den beiden Weltkriegen*, München, S. 63-126, (engl. 1966: *Left-wing intellectuals between the wars*, London)

SCHMAL KÁROLY: KÖLDÖK (1980, RÉSZLET)

A MEGHASONLOTTSÁG KÜLPOLITIKÁJA

SZINTE NEM MÚLIK EL HÉT, hogy a kormány valamely tagja ne magasztalná saját kormányának külpolitikáját. Külpolitikai tevékenységüket a baloldali koalíció politikusai szívesen illetik a „történelmi” jelzővel, sőt HORN Gyula legutóbb egy kereskedelmi szerződés megkötését egyenesen az évszázad legjelentősebb külpolitikai lépéseként emlegette.

A külső szemlélő ugyanakkor felettébb furcsállhatja, hogy mindeközben Magyarország euroatlanti integrációja az elmúlt másfél évben tapodtat sem mozdult előre, a szomszédokkal való ún. történelmi megbékélés ügye kétségesebb, mint valaha, és Magyarország külföldi megítélése rosszabb, mint 1988 óta bármikor. Még a kormánypárti orgánumok is bőségesen idéznek azokból a világlapokból, amelyek Magyarország kapcsán újabban a „tequila-szindróma”, a „szürkezőna” vagy a „banánköztársaság” kifejezést emlegetik. Mi hát e kiáltó eltérés oka? Ennyire retusált lenne a kép, amit a kormány önmagáról készített? Vagy csak kívülről tetszik fakónak, amit belülről fényesnek látnak?

Valószínűleg nem tévedünk, ha az MSZP-SZDSZ-kormány tevékenysége legmarkánsabb jellemvonásaként a meghasonlottságot jelöljük meg. Erre a jelenségre először maga Horn Gyula mutatott rá, amikor megválasztása után arról elmélkedett, hogy milyen nehéz feladat is egy szocialista párt számára a kapitalizmust(!) felépíteni. A koalíció belső meghasonlottságáról a gazdaság terén naponta érkeznek az újabb és újabb riasztó hírek. Nos, bár nincs ennyire reflektorfényben, de nem sokkal jobb a helyzet a külpolitika területén sem.

A baloldali kormánykoalíció választási kampánya során külpolitikai imázsát (is) a szakértelem fogalmára kívánta építeni. Az ún. organizatórikus értékek hangoztatása ideig-óráig segítette leplezni az MSZP ideológiai önazonosságának zavarait. A szakértelem látogatát keltette, hogy a külpolitikai gépezet technikai értelemben valóban olajozottabban működött, mint az MDF-kormány idején. Mára azonban a szakértői imázs megkopott, és fokozatosan előtűnt az MSZP meghasonlottsága. Verbálisan ugyan elkötelezte magát az euroatlanti integráció, a szomszédokkal való kiegyezés és a határon túli magyar közösségek védelme mellett, mégis... Mégis, mintha a kelletténél jobban alkalmazkodna az orosz külpolitikai érdekekhez... Mégis, mintha az elvtársias vállveregetéseken túl nem törekedne a régió országai közötti együttműködés elmélyítésére... Mégis, mintha

a határon túli magyarok érdekei nem lennének igazán fontosak számára. Mintha a kormánytagok többségének, és különösen a miniszterelnöknek az esze Nyugatra, de a szíve Keletre húzna, és az egyre csiszoltabb euroatlanti retorika mögül olykor-olykor bizony kiütköznek a hajdani reflexek.

A meghasonlottság bénítólag hat a magyar külpolitikára, és kiszámíthatatlanná teszi azt. A benuátság leglátványosabban 1995 nyarán mutatkozott a vajdasági betelepítésekkel kapcsolatos cselekvésképtelenségben. A kiszámíthatatlanság elsősorban a miniszterelnök szünni nem akaró improvizációiban öltött testet.

A kormánypártok önazonosságának zavarai a külügyi kormányzat koncepciótlanságához vezettek. Elbizonytalanodtak a fő külpolitikai prioritások, s megbomlott ezek egymáshoz való viszonya.

Joggal vethető fel, hogy a külpolitikai kormányzat egyre nyilvánvalóbb koncepciótlansága és a kormánypártok ideológiai önazonosságának zavarai mögött nem más, mint az MSZP-t máig kísértő múlt húzódik meg. Az MSZP-nek minden jel szerint máig sem sikerült feldolgoznia azt a néhány évtizedet, melynek során egyes, ma kulcspozícióban levő vezetői meghatározó szerepet vállaltak — egy totális ideológia alapján — egy mára megbukott társadalmi berendezkedés fenntartásában.

A KORMÁNY INTEGRÁCIÓS POLITIKÁJA

A HAJDANI REFLEXEK NEMCSAK ABBAN ÉRHETŐK TETTEN, hogy az MSZP úgy kitakarította a Külügyminisztériumot, mint Hé-
raklész Augiász istállóját. Minden fontosabb poszton csak „megbízható” (értsd „rég”) kádereket túrtak meg (a szegény SZDSZ-nek jószerével meg kellett elégednie a külföldi magyar kulturális intézetek gyarmatosításával), egyértelműen jelezve ezzel Keletre és Nyugatra, hogy ki az úr a háznál. És NATO-csatlakozási esélyeinket nem szolgálta sem az MSZP kezdeti, burkoltan NATO-ellenes retorikája, sem a Békepartnerség keretében tavaly megrendezett hadgyakorlatok magyar részről történt elszabotálása. Az új kormány atlanti politikájának kezdeti bizonytalansága nagyban hozzájárult ahhoz, hogy Magyarország mára elveszítette előkelő helyét a leggyorsabban befogadhatók listáján. Ugyancsak a régi reflexek újjáéledéseként értékelték — különösképpen a lengyel és a cseh politikusok — a miniszterelnök nevezetes poznavi nyilatkozatát, amely az orosz érzékenységre való hivatkozással kilátásba helyezte, hogy Horn Gyula személyes közbenjárással igyekszik majd megnyerni Moszkva jóindulatát a visegrádiak NATO-csatlakozásához. A példákat lehet sorolni bőven. Utaltunk rá, hogy a Horn-kormány másfél éve alatt nemhogy előre-, de inkább hátramoszdukt a magyar hadsereg feletti civil ellenőrzés kiterjesztésének ügye, jóllehet ez alapvető feltétel a NATO-csatlakozáshoz. Horn Gyula miniszterelnök azt is természetesnek veszi, hogy visszautasítja a parlament külügyi bizottságának meghívását, holott nemcsak adott szava, de az alkotmány is kötelezi, hogy a bizottság

előtt beszámoljon, ha az kéri. Ám a miniszterelnök bizonyára nem szokott hozzá a múltban, hogy titkos találkozóiról saját pártján kívül bárkit is tájékoztasson.

Persze a kormány azért igyekszik. Igyekszik — különösképpen külföldön — feledtetni a kádári neveltetés stigmáit. Igyekszik „keleti szocialista” helyett „nyugati szociáldemokratának” látszani.

A tudathasadásos állapotból, s a rossz lelkiismeretből fakad, hogy a magyar külpolitika ugyanakkor túlkompenzál. Túlkompenzál a nyugati partnerek előtt — a határon túli magyar kisebbségek rovására. A legjobb tanulónak akar látszani úgy, hogy hazánk szomszédügyi politikáját — s így a határon túli magyar kisebbség ügyét — mára teljesen a nyugati partnerek vélt óhajainak rendeli alá. Érdekes, hogy a külügyi kormányzat kompetens személyiségei itthon majd' egy évig sikeresen tagadták ezt. A kormányprogram ugyanis lényegében elfogadta az antalli örökséget a magyar külpolitikai stratégia tekintetében, amely egyenlő fontosságúnak jelöli meg az euroatlanti integráció, a regionális politika és a határainkon túli magyarság ügyét. Szokás volt a magyar külpolitika „három prioritásáról” beszélni egészen addig, amíg Horn Gyula a tavasszal a parlamentben azt nem találta mondani, hogy a kormány az ország külpolitikáját teljes egészében az euroatlanti integráció ügyének rendeli alá. Freud elszólás lett volna? Ödipusz-komplexus? Vagy netán stratégia-váltás? Nehéz lenne megmondani. A miniszterelnök túl sokat improvizál ahhoz, hogy minden nagy horderejűnek szánt mondatát komolyan lehessen venni. Mindenesetre egyre kevesebb szó esik azóta a „három egyenlő prioritásról”, az alapszerződések kérdésében elfoglalt kormányálláspont pedig elég egyértelműen megmutatta, hogy a miniszterelnök ezúttal tényleg nem blöffölt.

A meghasonlottság ténye azt sem zárja persze ki, hogy az MSZP-SZDSZ-kormány bármit — igen, bármit! — odaadna egy kis előrehaladásért az euroatlanti integrációban, amit a hazai közvélemény előtt sikerként lehetne felmutatni. Mert a kormánynak, minden erőfeszítése ellenére, nem sok sikerélményben lehetett része Nyugaton sem. Legyünk igazságosak: nemcsak rajtuk múltott. Nem bizonyítható, hogy egy jobb kormány világosabb és határozottabb külpolitikával, demokratikus múlttal a jelenlegi helyzetben több sikert ért volna el ezen a fronton. Az Európai Uniónak és a NATO-nak valóban éppúgy nincs stratégiája a keleti irányú bővítésre, mint a volt KGST-országoknak a csatlakozásra. Az Európai Unió főként belső problémáival van elfoglalva, és egyre nagyobb gyanakvással szemléli a gazdasági problémáikon úrrá lenni nem tudó, volt kommunistákat, a hatalomba visszazavazó országokat.

UGYANAKKOR A HORN-KABINETNEK NYÍLOTT LEHETŐSÉGE ARRA, hogy bizonyítson a nemzetközi porondon. Ám sem a tavalyi év végi EBESZ-csúcs, sem a késő tavasszal megtartott Észak-Atlanti Kögyűlés ülése — mindkettő budapesti helyszínnel! — nem volt elegendő ahhoz, hogy a nemzetközi figyelmet akár egy kicsit is

az országra irányítsa. Horn Gyula amerikai látogatása meg úgy múlt el nyomtalanul, hogy a vendéglátók észre sem vették.

A magyar politikának mindössze két alkalommal sikerült tapsot aratnia Nyugaton: a szlovák-magyar alapszerződéssel és a Bokros-csomaggal. Hogy mindkettő a visszájára fordult, ahhoz sajnos kétség nem férhet. A szlovák-magyar alapszerződés óta nem javult a két ország viszonya (ha leszámítjuk Horn Gyulának azt a baráti gesztusát, hogy a magyar parlamentben MECIART „szavatartó ember”-nek nevezte), a szlovákiai magyarság helyzete viszont drasztikusan romlott. A Bokros-csomagot pedig mára megette a rozsdá és az Alkotmánybíróság. Mindkét esemény csapdahelyzetet teremtett. A kezdetben megdicsért jó diák hamar a sarokban találta magát.

A KORMÁNY SZOMSZÉDSÁGI POLITIKÁJA

A HORN-KORMÁNY SZOMSZÉDSÁGI POLITIKÁJÁNAK áttekintése során nem csupán időrendileg, de logikailag is azokat az ígéreteket kell kiindulópontnak tekintenünk, melyeket az MSZP tett a '94-es parlamenti választási kampány idején. A magyar szocialisták és szabad demokraták nem kevesebbet ígértek, mint hogy gyökeresen megújítják és rövid távon rendezik Magyarország kapcsolatait azokkal a szomszédos államokkal, melyekben számottevő magyar kisebbség él. A kormányprogram ennek megfelelően a „történelmi megbékélés” szükségességét és rövidtávú megvalósítását hirdeti meg ezen államokkal kapcsolatban.

Az MSZP és az SZDSZ választási kampánya felrúgta a hatpárti külpolitikai konszenzust és az Antall-kormány „nacionalizmusát” okolta Magyarország és egyes szomszédos államok közötti feszültségekért. Ország-világ előtt ezzel azt a látszatot keltette, mintha a „nacionalista” magyar kormány hatalmon maradása esetén délszláv típusú válság fenyegetne Magyarországot és egyes szomszédai között. Az akkori kormányteljesítmények lesújtó bírálata és a feszültségek gyors rendezésének ígérete nem utolsósorban a magyar kommunista utódpárt nemzetközi elfogadtatását volt hivatott szolgálni, amennyiben az MSZP azt próbálta magáról elhíttetni, hogy képes Magyarország és egyes szomszédai közötti viszony konszolidálására, és így ez a párt az a politikai erő, mely kormányzati pozícióba kerülvén, jelentős mértékben hozzájárul majd a térség stabilitásának növeléséhez.

E kampányfogás, mellyel párhuzamba állíthatók Horn miniszterelnöknek, valamint több munkatársának későbbi „vállalkozásai”, hogy kül- és belföldön a magyar parlamenti ellenzéknek fasiszta, de legalábbis szalonképtelen hírét keltse, az adott körülmények között önmagában is rontott Magyarország nemzetközi megítélésén.

Más lenne persze a helyzet, ha a magyar kormánynak, országglása másfél éve alatt valóban sikerült volna beváltania választási ígéreteit, és stabil viszonyt sikerült volna kialakítania Romániával, Szlovákiával és a Jugoszláv Köztársasággal. Erről viszont a „derülá-

tó" kormánypropaganda ellenére szó sincs. A Horn-kormány egy év alatt egyet sem oldott meg azokból a problémákból, melyek megoldatlanságáért az előző kormányt vádolta. A kormány parlamenti ellenzékének külpolitikai ellehetetlenítése, továbbá az a tény, hogy a kormány hangzatos ígéretei ellenére képtelen megoldani Magyarország külpolitikai stabilitásának problémáit, az euroatlanti közösség államaiban azt a benyomást kelti, hogy Magyarországon nem létezik olyan politikai erő, mely távol tudná tartani az országot a balkánias konfliktusoktól. Nem csodálkozhatunk azon, hogy e közösség fenntartásai Magyarországgal szemben nőttek, és Magyarország és külpolitikai környezete — a potenciális konfliktusokat illetően — lassan valóban ugyanolyan megítélés alá esik, mint a délszláv térség. Ezen, sajnos, nem sokat változtat, hogy Magyarországot, illetve szomszédait az egyes nyugati országok eltérő mértékben teszik felelőssé a kialakult helyzetért.

A Horn-kormány szomszédsági politikája mára már teljes nagyságában kibontakozó kudarchoz vezetett. A stabilitást az utóbbi másfél évben sem sikerült növelni. A hibás „megbékélési politika” miatt viszont megrendült a határon túli magyar közösségek Magyarországra vetett bizalma, ami komoly destabilizáló hatással lehet Magyarország és azon államok belpolitikájára, melyekben e kisebbségi közösségek élnek, vagyis a térség általános bizonytalanságát eredményezheti.

Az MSZP-SZDSZ-kormány, amikor meghirdette a „történelmi megbékélés” politikáját, nem volt tisztában az érintett államok politikai rendszerének működésével. Ha világosan látta volna, hogy a nemzeti kizárólagosság ezen államok politikai rendszerének egyik központi eleme, bizonyára óvatosabban bánt volna a jószomszédi viszony gyors kialakításáról szóló tétellel.

A „TÖRTÉNELMI MEGBÉKÉLÉS” POLITIKÁJA demonstratív, de tartalmatlan gesztusok sorozatává vált, és egyetlen célja a Nyugat kegyeinek elnyerése. A „történelmi megbékélés” azonban nem azonos a viszony tényleges konszolidálásával. Kétségtelen, hogy Magyarország euroatlanti integrációjához elengedhetetlen a viszony javítása a környező országokkal. Erről a magyar kormány ugyanúgy meg lehet győződve, mint a parlamentáris demokrácia iránt elkötelezett ellenzéki pártok. De a Romániával, Szlovákiával és a Szerb Köztársasággal fenntartott kapcsolatok tényleges konszolidálásának elengedhetetlen feltétele, hogy ezen államok politikai rendszereinek középpontjában a nemzeti kizárólagosság elvét és gyakorlatát lépésről lépésre a szabadságideológia váltsa fel. Illúzió, és meghasonlottságot tükröz a magyar kormány elképzelése, hogy tartós jó viszonyt képes kialakítani olyan politikai hatalmakkal, melyek egyik legfőbb legitimációs forrása éppen az idegengyűlölet, s különösen a magyarellenesség (magyar kisebbség-ellenesség és Magyarország-ellenesség). S a feszültségekkel terhelt viszonyt „történelmi megbékélés”-nek nevezni nem más, mint szómágia. A magyar külügyi kormányzat a mai napig nem értette meg, hogy jelen körül-

mények között a kelet- és közép-európai térségben a konszolidáció egyetlen perspektivikusan járható útja a szabadságideológia iránt elkötelezett politikai erők megerősödése és együttműködése az érintett államokban. De várható-e ennek felismerése egy olyan kormánytól, mely saját viszonyát sem képes tisztázni ehhez az ideológiához?

A KORMÁNY KISEBBSÉGPOLITIKÁJA

A BALOLDALI KORMÁNY A KISEBBSÉGPOLITIKÁT úgy tette alárendeltté és építette be a külpolitika döntéshozatali rendszerébe, hogy a Határon Túli Magyarok Hivatalát, mint gyakorlati kisebbségpolitikát végző kormány szervet jóformán kikapcsolta a külpolitika formálásából. Ennek a szervezeti problémának köszönhetően a magyar kisebbségpolitika visszacsatolás-nélkülivé, konstruálttá, életidegenné vált.

A kormányprogramban két kisebbségpolitikai alaptétel fogalmazódott meg, amelyek azonban kizárják egymást. Az első szerint a határon túli magyar kisebbségek problémáit „az európai normáknak megfelelően” kell megoldani, a másik szerint ez a kérdés „az előremutató európai gyakorlatnak megfelelően” rendezendő. A nemzetközileg elfogadott „európai normák” alapvetően a nemzetállami elfogás alapján kínálnak keretet a nemzeti kisebbségi kérdés rendezésére. (Megjegyzendő, hogy sehol Európában, ahol ezt a kérdést egyáltalán rendezték, nem ezeket a normákat vették alapul.) A sikeresnek bizonyult, belső jogszabályokban rögzített „európai gyakorlat” viszont nem idegenkedik az etnikai alapon is tagolt államszerkezettől (kisebbségi önkormányzat, autonómia, speciális jogi státus a kisebbségek szervezeteinek). A magyar kormány „kétfenekű” kisebbségpolitikát folytat. De ez sehova nem vezet, hiszen az „európai normák”-tól nem lehet eljutni az „európai gyakorlat”-ig, az utóbbi nem építhető rá az előbbire, hiszen a két elképzelés két alapvetően különböző államfelfogásnak képezi szerves részét.

A baloldali kormánypártok ideológiai meghasonlottságára vezethető vissza, hogy a kisebbségpolitika terén sem képesek felismerni Magyarországot és a határon túli magyar közösségek érdekeit. E szempontból végzetes lehet, ha a magyar külpolitika nem vállalja egyértelműen a kisebbségi kérdés rendezésében sikeresnek bizonyult, a határon túli magyar közösségek által támogatott, „európai gyakorlatnak” megfelelő, „autonomista” kisebbségpolitikát.

A magyar külpolitika legfőbb kisebbségpolitikai eredményének a kormány a magyar-szlovák alapszerződést szokta beállítani. Ezzel párhuzamosan kisebbségpolitikáját az ún. alapszerződés-politikára redukálta. Néhány hónap alatt azonban kiderült, hogy a magyar-szlovák alapszerződés semmit sem oldott meg a kisebbségi problémákból, viszont azt a hamis látszatot keltve, hogy megoldotta ezeket, zavart okozott a kisebbségi közösségekben, és a kétoldalú, illetve nemzetközi kapcsolatokban. A kormány ennek ellenére sem vizsgálta felül elhibázott alapszerződés-politikáját. Félő, hogy mind-

ennek a magyar belpolitika nemzeti szélsőségektől mentes jellege, a szomszédos országok belpolitikai helyzete, illetve a magyar-magyar kapcsolatrendszer látja kárát.

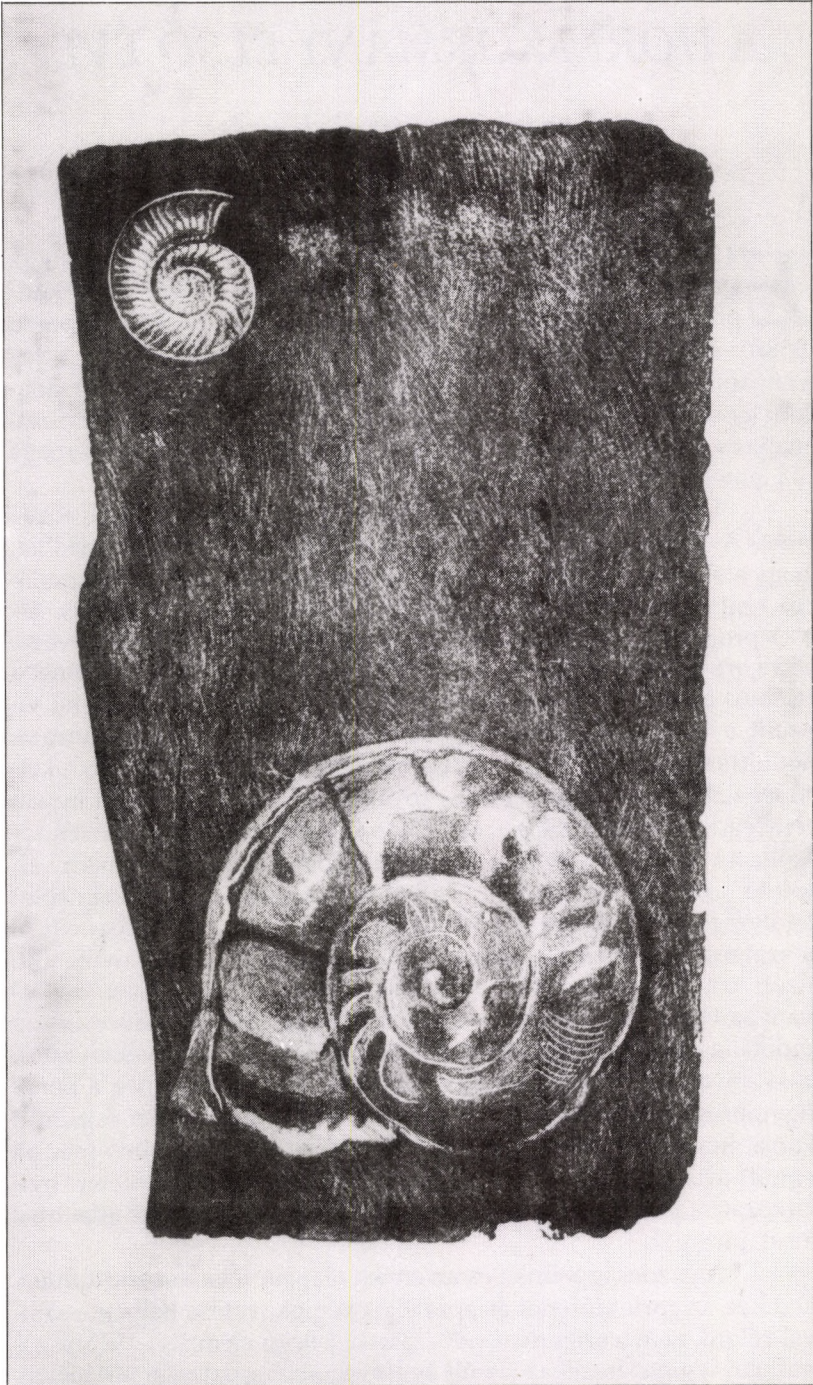
Nehezen cáfolható, hogy a magyar kormány határozatlan kisebbségpolitikája bátorítólag hatott a román, szlovák, szerb szélsőséges, a kormánypolitika szintjén megjelenő törekvésekre. A feszültségekkel terhes Közép-Európában tehát az alapszerződés-politika nem más, mint „olaj a tűzre”.

A kormány kisebbségpolitikája a magyar-magyar kapcsolatrendszerben alapvető változást idézett elő, s a korábbi „nemzetpolitikai” retorikát „állampolitikai” zsargon váltotta fel. Ez a váltás nem csupán néhai ANTALL miniszterelnök elhíresült mondatát érintette látványosan — Horn Gyula csak 10 millió magyarországi állampolgár miniszterelnökének érezte magát —, hanem a kisebbségpolitika döntéshozatali rendszerét is. Szemben az Antall-elvként ismertté vált tétellel, miszerint Magyarország nem dönt a határon túli magyarságot érintő alapvető kérdésekben azok legitim szervezeteinek beleegyezése nélkül, a Horn-kabinet félretolta ezt az alapelvet. A Horn-kormány hol „takarózik” a határon túli magyarokkal, hol pedig „átnyúl a fejük felett”, a magyar állam állítólagos érdekeinek függvényében. Ez a kormányzati magatartás mára a magyar kisebbségek Magyarországra vetett bizalmának megrendüléséhez vezetett, s egyrészt paternalista reflexeket éleszt bennük, másrészt csökkentette kooperációs hajlamukat Magyarországgal.

A bizalomvesztéshez hozzájárultak még a magyar kormány berkeiből származó fölösleges és ötletszerű híresztelések a Duna TV megszüntetéséről, a vízumkényszer bevezetéséről, a Kossuth rádió műsorának szóráskorlátozásáról stb. Ezek a híresztelések gesztusértékűnek minősültek a határon túli magyar közösségek körében.

MAGYARORSZÁG ÉS A TÉRSÉG STABILITÁSA azon állhat vagy bukhat, hogy Magyarország és a határon túli magyar közösségek képesek lesznek-e fenntartani az összhangot fő politikai célkitűzéseik között. Amennyiben a magyar kormány és a kisebbségi szervezetek között tovább mélyül a bizalmatlanság, s eltérő „keringési pályára állnak”, megfogalmazódnak és szabadon érvényesülnek a látenszen korábban is jelen levő külön érdekek, akkor Magyarország nem állhatja majd útját e közösségek politikai radikalizálódásának, nem lesz módja a magyar közösségek és a többségi nemzetek közötti közvetítésre, és így a feszültségek csökkentésére sem. Ha pedig netalán nyílt konfliktusokra kerül sor a magyar közösségek és a többségi nemzetek között, nem lesz majd akkora befolyása a helyzetre, hogy e konfliktusokat kezelni tudja. A baloldali magyar kormány kisebbségpolitikája nemhogy növelné, de könnyen alááshatja a térség stabilitását.

LŐRINCZ CSABA — NÉMETH ZSOLT — ROCKENBAUER ZOLTÁN

LENGYEL ANDRÁS: KŐ-RAJZ II. (1988)

A HORN-KORMÁNY ELSŐ ÉVE

(Gazdaságpolitikai elemzés)

EGY ÉVVEL A HORN-KORMÁNY BEIKTATÁSA UTÁN már a második gazdaságpolitikai koncepció bukott meg. Először a Békesi-program vézett ki névadójának januári lemondásával, majd a Bokros-csomag is erre a sorsra jutott, a Világbank és az IMF rideg visszautasítása, az Alkotmánybíróság döntése, valamint a társadalom legkülönbözőbb csoportjainak heves ellenállása miatt öszre a csomagterv nagy része minden bizonnyal visszavonásra kerül, s maga alá temeti kiötlőjét, a pénzügyminisztert is.

Dióhéjban tehát ennyi az elmúlt év gazdaságpolitikai története. A mélyebb és részletesebb elemzésből azonban kiderülhet, hogy a történet mégsem ilyen egyszerű és kerek, az oksági kapcsolatok számai bonyolultabban kapcsolódnak egymáshoz. Először is, BÉKESI programja úgy bukott meg, hogy igazából nem is került bevezetésre, mert nyolc hónapon keresztül csak halogatta a Horn-kabinet a jelentős döntések meghozatalát, magát a kormányzást. Másfelől viszont, a Békesi-program lényegében nem bukott meg, mert a híressé, sőt hírhedtté vált Bokros-csomag tulajdonképpen erre épült és a kető legalább 85-90%-ban azonos. Továbbá, a Bokros-csomagot ugyan tényleg kevesellte a Világbank az új szerződés megkötéséhez, és sokallta az Alkotmánybíróság, meg a magyar társadalom, de nem váltott ki hosszantartó sztrájkot, vagy más, nagyszabású (pl. a taxisblokádkhoz fogható) demonstrációt, s alig támadta az értelmiségi elit és a szakmai közvélemény, ellenkezőleg: támogatta, védte, mellé állt. Ezért aztán a program várható bukása sem lesz szükségszerűen látványos lemondás, illetve visszavonás, hanem csendes kiüresítés, a radikális intézkedések átütemezése, a méregfogak észrevétlen kihúzása következik. S így szerencsés körülmények között még a pénzügyminiszter is a helyén maradhat. A média pedig házi feladatul kapja; hogy a fiaskót hogyan adja be győzelemként (ebben már az elmúlt évben amúgy is nagy gyakorlatra tettek szert). SURÁNYI nyilatkozata a jövő évi kilátásokról már ehhez a kampányhoz adja meg az alaphangot.

A gazdaságpolitika és az ennek alapján foganatosított intézkedések szigorú időrendi és aprólékos végigkövetése helyett — mivel célunk nem a szigorúan vett szakmai jellegű elemzés — elégséges pusztán végigtekinteni az elmúlt év lényegesebb gazdasági történéseit, és alaposabban szemügyre venni a változások főbb állomásait.

A BÉKESI-IDŐSZAK FŐ PROBLÉMÁI
— ÁLLAMSZOCIALISTA KORMÁNYZÁS, ELLENZÉKI
RETORIKÁVAL

1. A Horn-kabinet már az indulásnál elkövetett egy jelentős gazdaságpolitikai hibát: hibásan értékelte az 1993-94-es gazdasági eredményeket. A beinduló növekedés és beruházás, valamint a hirtelen megugró importtöbblet (fizetési mérleg-deficit), párosulva a költségvetési deficit jelentős növekedésével arra indította Békesi Lászlót, hogy a (szocialista) múltbeli tapasztalatai alapján az egészet mestersegesen, államilag generált, rossz növekedésnek minősítse, és haladéktalan leállítását, megszüntetését kezdeményezze. Tulajdonképpen ez volt a hivatalos indoklás a korábbi gazdaságpolitika feladásához és a korábban már megbukott keresletkorlátozás, valamint a sokkterápia visszacsempészéséhez.

BÁR SZÁMOTTEVŐ GYAKORLATI MEGSZORÍTÓ LÉPÉSEKET nem tettek az első nyolc hónapban, a fordulat így is komoly következményekkel járt. A válsággal való állandó fenyegetőzés, a gazdasági helyzet kilátástalanságának sűrű hangoztatása elbátortalanította a hazai gazdasági szereplőket és elriasztotta a külföldi befektetőket is. Találó a megfogalmazás, hogy a szocialisták és a szabad demokraták úgy belejöttek a sötét és kilátástalan helyzet sulykolásába (az általuk vélt ellenzéki szerepbe), hogy nem vették észre: időközben ők kerültek kormányra, s most már nemcsak az ország, hanem maguk ellen is dolgoznak. A rossz gazdasági helyzet kormányzati szintű hangoztatása, visszafogó akciók nélkül még nagyobb károkat okozott, mert a gazdasági szereplők a racionális várakozás alapján ezen negatív információkra alapozva hozták meg döntéseiket, ugyanakkor viszont a szigorító akciók késtek, tehát az egyensúlyi helyzet javulását semmi nem segítette elő.

Mindazonáltal hangsúlyozni kell, hogy az alapvető baj nem az volt, hogy elmaradtak a megszorító intézkedések, hanem a hibás helyzetértékelés. Az elmúlt két esztendőben beindult fellendülés alapvetően a magángazdaság aktivitásának a következménye. 1994-ben a magánszféra részesedése a GDP-ből már meghaladta az 50%-ot (ha ehhez még hozzávesszük a nem regisztrált gazdaságot, akkor ez az arány 70% körüli), tehát meghatározó szerepe lett a gazdasági folyamatok alakulásában. S mivel a termelési támogatások döntő része megszűnt, és a piacokonform szabályozás elvei érvényesülnek, ezért nincs is tere a hagyományos gazdaságélénkítésnek. A beruházások igen jelentős, 12%-os növekedése az elmúlt évben döntő többségben a magángazdaságból jött, a központi beruházások elenyésző nagyságrendet képviseltek. Jelentősebb állami forrás csak a bank- és hitelkonszolidáción keresztül áramlott a gazdaságba, de összességében ez sem tekinthető olyan nagynak, hogy az önmagában képes lett volna ilyen mértékű növekedést generálni.

1. táblázat. Az alapvető makromutatók alakulása

	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995*
GDP növekedési üteme (%)	0,7	-3,5	-11,9	-3	-0,8	2	0
Ipari termelés növekedési üteme (%)	-1,0	-9,6	-14,1	-9,8	4	9,2	2-4
Munkanélküliségi ráta (%)	0,5	1,7	8,5	12,3	12,1	10,9	12
Inflációs ráta (%)	17,1	28,9	35	23	22,5	18,8	28-30
Költségvetési deficit (md Ft)	54	1,4	114,1	197,1	199,7	321,7	320
Konzolidált btto államadósság (md Ft)	nincs adat	1.260,2	1.675,6	1.919,5	2.960,4	nincs adat	nincs adat
Btto külső adósságállomány (millió \$)	20.390	21.270	22.658	21.438	24.560	28.521	32.000
Folyó fizetési mérleg egyenlege (millió \$)	-1.437	127	267	324	-3.455	-3.911	-3.500
Külföldi tőkebeáramlás (millió \$)	192	354	1.459	1.471	2.339	1.520	1.500
Konvertibilis devizatartalék (millió \$)	1.725	1.166	4.017	4.381	6.736	7.200	nincs adat

Forrás: KSH Statisztikai Évkönyvek, MNB éves jelentések

* A különféle előrejelzések és az évközi tényszámok alapján számított értékek

2. A korábbi gazdaságpolitika elvetése után a Horn-kormány gazdasági vezetése visszatért a Németh-, és azt megelőző kormányok keresletkorlátozó, illetve „stop-go” gazdaságpolitikájához. A kereslet visszafogására szerintük azért van szükség, mert a GDP felhasználása elszakadt annak megtermelésétől, s ez veszélyezteti a makroegyensúlyt, elsősorban a külső egyensúlyt. Többet fogyasztunk tehát, mint amennyit termelünk, ezért csökkenteni kell a keresletet. Csakhogy a kereslet korlátozása mindig hatással van a kínálatra is, mert nemcsak a lakossági fogyasztást és a kormányzati kiadásokat fogja vissza, hanem a beruházásokat és az exportot is. A termelés

csökkenése miatt viszont a megszorítások csak kismértékben tudják javítani a külső és belső egyensúlyi helyzetet, miközben a társadalmi feszültségek jelentősen nőnek. Ez pedig előbb-utóbb elvezet a visszafogás feladásához, az élénkítés beindulásához és az egyensúlytalanságok fokozódásához. Tehát újból szükségessé válik majd a visszafogás, és minden kezdődik előlről.

A HELYZET AZONBAN 1994-BEN EGÉSZ MÁS VOLT, mint amit a '80-as évek reformer gazdaságirányítói tapasztaltak. Egyfelől nem a fogyasztás túl magas, hanem a termelés csökkent le jelentősen a külső sokkok és a gazdasági rendszerváltás következtében (l. az 1. táblázat adatait). Másfelől a lakossági fogyasztás egyáltalán nem szaladt el; az elmúlt évek bázisához és a jövedelmek növekedéséhez (l. 2. táblázat, 1160. oldal) képest sem tekinthető nagyinak. Érdemes kiemelni, hogy bár 1994-ben jelentősen nőttek (különösen a korábbi évekhez képest) a reálbérek, a fogyasztás ennél jóval kisebb mértékben emelkedett, visszaigazolvva azt a tételt, hogy a lakosság ragaszkodik egy megszokott állandó (permanens) fogyasztási szinthez, s ha a jövedelme ehhez képest hirtelen megnő, akkor nem a fogyasztást, hanem a megtakarítást növeli. Az egész túlfogyasztási mítoszról csak annyi igaz, hogy a költségvetés és az államháztartás valóban deficitessé vált az elmúlt években, és ezen a csatornán elvileg megvalósulhatott a többletfogyasztás. Látni kell azonban, hogy a költségvetési kiadások reálértékben szinte minden területen csökkentek, s még a csökkenő bevételek mellett is pozitív volt az elsődleges egyenleg 1994-ben (l. 4. táblázat, 1164. oldal). A deficit kizárólag az államadósságok utáni nagymértékű kamatfizetés miatt állt elő. Ez azonban csak kismértékben tekinthető keresletgeneráló tényezőnek.

A túlfogyasztásra és a megbomlott egyensúlyra való hivatkozással a Békesi által irányított gazdasági vezetés szép lassan elkezdte leállítani a gazdaságban beindult pozitív folyamatokat: a GDP, a beruházások és a foglalkoztatás növekedése jelentősen mérséklődött, miközben az infláció jelentős mértékben növekedett, s az egyensúlyi helyzet egy szemernyit sem javult. A piacgazdaságokban 1994 őszén példátlan dolog vette kezdetét: a lassan kiépülő és magára találó magángazdaság beinduló növekedését a kormány — a helyett, hogy segítené és bátorítaná — akadályozza, és leállítására törekszik. Ez persze csak a piacgazdaságokban szokatlan, a szocializmusban egyáltalán nem volt az. Békesi más vonatkozásban is visszanyúlt a szocialista hagyományokhoz: az állítólagosan túl nagy jövedelemkiáramlást úgy akarta korlátozni, hogy „elinfláttatja” a magas nomináljövedelmet, tehát mesterségesen felpörgeti az inflációt (s ezzel ún. inflációs adóra is szert tesz). Csakhogy ez veszélyes játék, mert a felgyorsuló infláció negatívan hat a gazdálkodó szférára és ezen keresztül a termelésre, miközben kifejezetten kedvezőtlenül érinti a költségvetést, a kamatfizetési kötelezettségek ugrásszerű megnövekedése miatt.

**2. táblázat. A jövedelmek és a megtakarítás dinamikája
(százalékos növekedés az előző év bázisán)**

	1992	1993	1994	1995*
Bérek és keresetek	15,7	14,9	21,4	14,5
Egy főre jutó reáljöv.	-2,8	-5	3,7	-6
Egy keresőre jutó reálbér	-1,4	-3,9	7	-11
Egyéni fogyasztás	-0,1	1,5	1,9	-5
Megtakarítás/GDP	11,7	7,2	9,1	8,6

*Becslés az eddigi és a várható teljesítések alapján

3. A külkereskedelmi- és fizetési mérleg-deficit jelentős növekedése miatt (1. 1. táblázat) a Horn-kormánynak szinte már a beiktatás pillanatától foglalkoznia kellett ezzel a problémával. Kétségkívül igaz, hogy a korábbi kormány többször is elmulasztotta megtenni a szükséges leértékeléseket, s ezért az új kormány kemény lépéskényszerbe került. Ezt a hátráltató körülményt is bekalkulálva meg kell állapítani, hogy olyan amatőr módon hajtották végre a leértékeléseket, ami minden kétséget kizáróan bizonyította: szó sincs itt szakértő kormányzásról, az csupán egy a sok be nem váltott választási ígéretből. A leértékelés lebegtetése óriási mértékű spekulációt gerjesztett, s ez komoly károkat okozott a nemzetgazdaságnak.

A végrehajtásból eredő konkrét problémák mellett elvileg is megkérdőjelezhető az erőteljes leértékelési politika. Elsősorban azért, mert jelentéktelen a hatása az export jövedelmezőségére (alacsony versenyképességünk miatt), konzerválja az elmaradottságot (alacsony színvonalú termékeink olcsóvá tételével), fokozza a belső inflációt az importon keresztül, s ezzel saját hatékonyságát ássa alá, mert a költségek növelésével rontja az export jövedelmezőségét. Világosan kell látni, hogy a jelen helyzetben sem az exportot az importtal összhangba hozó, egyensúlyi árfolyampolitika (állandó leértékelés), sem az import adminisztratív korlátozása nem jelent hosszú távú megoldást, csak eseti kezelést. Az importkorlátozás gyors és hatékony világgazdasági integrációnkat és technikai felzárkózásunkat, a magyar gazdaság modernizációját akadályozza. Az adott körülmények között az export ösztönzésére és támogatására lenne szükség, hogy volumennövekedése drasztikus leértékelések és importkorlátozások nélkül is képes legyen jelentősen meghaladni az import növekedését. E vonatkozásban azonban az elmúlt egy évben nem sok minden történt.

4. A Horn-kabinet első fél évének talán legszembetűnőbb hibája a privatizációval kapcsolatos tanácstalanság. Azt is mondhatjuk: saját csapdájába esett, hiszen a megelőző négy év ellenzékiiségében állandóan a kisemberek rovására végrehajtott privatizáció, és az ehhez kötődő visszaélések ellen ágált. Ilyen előzmények után természetesen igen nehéz egy — az MSZP-tagsággal jóváhagyott — gyors

és radikális privatizációs programot produkálni. A csoda ezúttal is elmaradt, s jött a dolgok húzása, halasztása: a HungarHotels-ügy, a korrupciós felülvizsgálatok fiaskója és a személycserék. Már önmagában is megdöbbentő tény, hogy 1995 első félévében a költségvetésbe egyetlen fillér privatizációs bevétel sem folyt be. Ehhez képest már csak másodlagos, hogy ezenközben a külföldi tőkebeáramlás is a felére csökkent.

VAJON MI LEHET AZ OKA a privatizáció és a magánosítás ilyen hirtelen megtorpanásának? Kézenfekvő érvnek tűnik, hogy a szocialisták, hűen alapeszméikhez, nem is akarnak igazán privatizálni, csak úgy tesznek, mintha akarnának, mert a jelen világpolitikai körülmények között nincs más lehetőségük. Bizonyos, hogy van ebben valami igazság, de önmagában nem elég a kielégítő magyarázathoz. Nyilván a privatizációs visszaélések gyakori emlegetése, a vizsgálatok elbizonytalanították a privatizációs apparátusokat, s ezek most nem mernek jelentőségteljes döntéseket hozni. Lehet, de még mindig kevés a kielégítő magyarázathoz. Mindezekhez képest sokkal lényegesebb, hogy nem dőlt el, tulajdonképpen kinek is privatizáljanak. Az dőlt el csupán, hogy nem a kisembereknek és a reménybeli középosztálynak adják el az állami vagyont, tehát a kedvezményes privatizációs formákat sürgősen felfüggesztették. Viszont kérdés maradt, hogy a hazai, vagy a külföldi nagytőke legyen-e a kedvezményezett. Ez volt az igazi kérdés a HungarHotels-ügy és BARTHA menesztése, valamint SUCHMAN kinevezése körül. Az első időszak, úgy tűnik, a hazai nagytőke előny szerzésével zárult — mégha inkább csak elméletileg is, mert privatizációs ügylet alig történt.

5. Az első nyolc hónap jellemzője a tétováság volt. Miért volt szükség az időhúzásra? Nem azért — s ezt most az általános közvélekedéssel szemben állítjuk —, mert a koalíciót alkotó pártokat váratlanul érte a győzelem, és nem voltak felkészülve a kormányzásra. Ennek inkább az ellenkezője igaz: ők tudatosan készültek, és lázasan készítették a különféle programokat. A fő probléma az volt, hogy nem tudták összeegyeztetni az őket támogató csoportok alapvető érdekeit. Olyan programot akartak ugyanis, amely egyfelől kedvez az őket támogató nagytőkének, a nómenklatúra-burzsoáziának, másfelől pedig a szocialistákat erőteljesen támogató kisembereknek, gyári munkásoknak, alsó középosztálybeli kisegzisztenciáknak. Ez azonban, mint kiderült, nem megy együtt. A keresletvisszafogás, a restrikción és a leértékelés természetesen jó volt a nagytőkének, de nem jó a kisembernek. Ezért igyekezett halasztani HORN a megszorító intézkedéseket (energia-áremelés, a jóléti-szociális kiadások lecsökkentése), s ezért adott kompenzációként különleges támogatásokat 1994 végén és 1995 elején a válságterületeknek és a bajba jutott nagyvállalatoknak.

A BOKROS-CSOMAG ÉS AMI UTÁNA JÖTT — AZ EGYENSÚLY MÍTOSZA ÉS A TÁRSADALOM POLARIZÁLÁSA

1. BOKROS sok tekintetben ott folytatta, ahol Békesi abbahagyta. Nincs alapvető különbség közöttük a pénzügyi egyensúly megítélésének kérdésében és az alapvető gazdaságpolitikai prioritások kérdésében, mégha a hivatalos dokumentumokból ez nem derül is ki, mert Békesi elképzeléseit az apparátusi viták és a különféle egyeztetések során felhígították (vö. 1995. évi gazdaságpolitikai terv, ill. az eredeti 1995-ös költségvetés). Jól érzékelhető viszont, hogy a nagy váltás 1995 tavaszán nem a pénzügyminiszter-csere folytán, vagy amiatt állt be. Az okok másutt keresendők. Békesinek azért kellett mennie, mert túl kemény restriktív programot akart bevezetni, amely túlzottan terhelte volna a társadalom kevésbé jómódú rétegeit. Bokros Lajos, az új pénzügyminiszter ugyanakkor viszont 90%-ban átvette Békesi kész programját, és intézkedéscsomagjával, március 12-én még nála is erőteljesebb megszorításokat hirdetett meg. Nyilván az történt, hogy Békesi menesztése és Bokros beiktatása között politikai szinten is eldőlt: restriktív forgatókönyvet kell végrehajtani, és szó sem lehet kompromisszumos megoldásokról. Ezért „ejtette” akkor Horn a komolyan számításba vett NAGY Sándort, mint lehetséges pénzügyminisztert.

Az alapvető gazdaságpolitikai prioritások Bokrosnál is ugyanazok, mint Békesinél. Ő is úgy gondolta, hogy a stabilitás-gazdasági rendszerváltás-növekedés hármából a stabilitás, ezen belül is a pénzügyi stabilitás az elsődleges, ami mindent dominál. A másik két tényező háttérbe szorítható: a rendszerváltás nem olyan sürgős, a növekedésről pedig csak akkor érdemes beszélni, ha ahhoz van (vagy lesz) forrás. Jelenleg azonban nincs. De miért vélekednek így a pénzügyminiszterek? Elsősorban azért, mert elméletileg így gondolja a hazai „mainstream” közgazdasági kutatógárda (ez alól kivétel a Kopint-Datorg és egy-két magános farkas: KOPÁTSY Sándor, KÁDÁR Béla, SZAKOLCZAI György stb.), és nem tudják kivonni magukat a sajátos magyar „akadémiai közgazdaságtan” hatása alól. Nem veszik tehát észre, hogy az egyensúlyra törekvés nem oldja meg az alapvető strukturális és modernizációs problémáinkat, és ezek hiányában a visszafogás csak átmenetileg ad haladékot, ugyanaz a probléma újból előjön, előbb vagy utóbb. Érdemes megnézni (l. 2. táblázat) a számított népszerűtlenségi mutatók alakulását: a visszafogás következtében romló reálgazdasági helyzetet (mizéria- és népszerűtlenségi index) egyáltalán nem kompenzálja az alig javuló egyensúlytalansági mutató, s ezért az összesített helyzetértékelésben 1995 majdnem olyan rossz eredményt hoz, mint 1991, amikor viszont együttesen hatott a KGST összeomlása, a külgazdasági recesszió, a rendszerváltás sokkja és a kedvezőtlen időjárás.

3. táblázat. A népszerűtlenségi mutatók alakulása, 1991–95

	1990	1991	1992	1993	1994	1995*
Mizéria-index	30,6	43,5	35,2	34,6	29,7	42
Népszerűtlenségi i.	39,4	70,7	32	24,9	12,8	30
Egyensúlytalansági i.	-1,2	3	6,5	24,6	27,3	25
Együttesen	68,8	117,2	73,8	84,1	69,8	97

* Becslés az eddigi és várható teljesítések alapján

Mizéria-index = inflációs ráta + munkanélküliségi ráta

Népszerűtlenségi index = inflációs ráta - háromszor a reál GDP növekedése

Egyensúlytalansági index = államháztartási deficit/GDP + kétszer a fizetési mérleg/GDP

2. A restrikciónak való makacs ragaszkodás másik magyarázata az lehet, hogy az adott politikai kötöttségek között más típusú gazdaságpolitikát nem vállalhatnak fel, még akkor sem, ha lelkük mélyén ugyan érzik, hogy valami nem stimmel ezzel a „húzd meg–ereszd meg”-politikával. A 80-as évek közepén és végén alakult vállalkozások és a nomenklatura-burzoázia alapvető érdeke a restrikció, a sokkterápia alkalmazása, a „felperzselt föld”-helyzet kialakítása. Nekik nem kell új, kisvállalkozói konkurrencia, nem kell kedvezményes privatizáció, amely ismét csak a potenciális versenyt támogatná. A megszorítások okozta válságos helyzetben a kiségzisztenciák és kisvállalkozások mennek tönkre hamarabb, amelyeket aztán a már korábban meggazdagodott olcsón fel tudnak vásárolni. A megszorító politika nem középosztályosítani akarja a társadalmat, hanem ellenkezőleg: polarizálni. Az amúgy is gyenge középosztályt a jóléti kiadások jelentős csökkentése elszegényíti és proletarizálja, s így könnyen manipulálhatóvá teszi. Ezt még tovább fokozza az oktatási rendszer lepusztítási szándéka. A gazdaságilag és szellemileg elszegényedett tömeget könnyebb a gazdasági hatalom birtokosainak uralma alá hajtani. Ebben a tekintetben tehát a Bokros-csomag *nem gazdasági stabilizációt, hanem politikai programot valósít meg: megszilárdít egy hatalmi berendezkedést.*

3. A tavaszi történések azt látszanak alátámasztani, hogy a holtpontról elmozdulás történik a privatizáció területén is. Úgy tűnik, kialakult egyfajta kompromisszum a hazai és a külföldi tőke preferálása vonatkozásában. Az igazán nagy falatokat, az energiaszektort majd a liberális körökhöz közel álló külföldi tőke kapja. Azonban a szocialistákhoz közel álló nomenklatura-burzoáziának is marad még néhány zsíros falat, ráadásul kárpótolhatja magát a csődbe jutott állami vállalatok kedvezményes kivásárlásával, és a vagyonkezelési feladatok felvállalásával.

4. A Bokros-csomag legismertebb és legtöbb indulatot keltő intézkedései a jóléti-szociális rendszer átalakítására, pontosabban leépítésére vonatkoznak. A félreértések elkerülése végett, az nem vitás, hogy csökkenteni kell az újraelosztás arányát, tehát szűkíteni

kell az állami gondoskodás hatáskörét. De ezt csak úgy lehetséges, ha közben kiépítünk egy másik rendszert, s csak fokozatosan bontjuk le a régi ellátási rendszert, nem puccs-szerűen, sokkolva a társadalmat. Hangsúlyozzuk, hogy ebből rövid távon sok többletforrást nem lehet szerezni, de nem is ez a cél. Hanem az, hogy kisebb legyen az állami újraelosztás aránya, és kiépüljön egy hatékonyabban működő ellátási rendszer.

AKORMÁNY ITT IS TÉVEDETT, mert azt hitte, a költségvetés jóléti kiadásainak csökkentésére alapvetően az egyensúly javítása miatt van szükség. Ezt a vélekedést erősítette a költségvetési deficit állótólagos negatív szerepére vonatkozó tétel is. E szerint a költségvetés többletkiadásai emelik a kamatlábat, és ezen keresztül magánberuházásokat szorítanak ki. Ennek a hatásmechanizmusnak az érvényesülését azonban a magyar tényszámok nem igazolják (l. a 4. táblázat adatait). További érvként szokták említeni a deficit keresletnövelő, egyensúlyt rontó szerepét, amely ismét csak a deficit leépítéséért kiált. Azonban ez az összefüggés sem igaz a magyar gazdaságban, mert a deficit a nagy kamatköltségek miatt áll elő, amely viszont — ahogy arról már a korábbiakban is volt szó — csak kis részben tekinthető keresletnek, hiszen a megtakarítók jórészt ebből kompenzálják a tőkéik reálértékvesztését, amit az infláció idézett elő.

4. táblázat. Az államháztartási és költségvetési deficit hatása az egyes makrováltozókra

	1990	1991	1992	1993	1994
Államházt. deficit (md Ft)					
Bruttó	17	125	234	224	360
GFS szemléletű	7	110	211	201	275
Elsődleges	-64	3	20	36	-18
Külker. mérleg deficit	-54,6	24,2	7,9	291,1	395
Beruházások (md Ft)	459,7	491,9	555,6	625,3	801
A lakosság nettó megtakarítói pozíciója (md Ft)	79,4	263,1	271,6	182,8	292,4
Hitelkamatlábak*	25%	32%	31%	26%	32%
Betéti kamatlábak*	20%	26%	21%	14%	21%

* Az éven belüli és éven túli, valamint a lakossági és az üzleti szféra kamatlábainak súlyozatlan átlaga

5. Már a '80-as évek második felében is örökzöld témának számított a költségvetési kiadások és a külgazdasági egyensúlyi helyzet közötti kapcsolatot leíró „iker-deficit”-elmélet taglalása. E szerint a külső egyensúlytalanságot a belső, költségvetési hiány idézi elő, s elsősorban azért kell csökkenteni a költségvetési kiadásokat, hogy ez a kül-

gazdasági egyensúlyi pozíciókat (fizetési mérleg) javítsa. Ez az összefüggés igaz volt a '70-es és a '80-as években, de a rendszerváltás után már nem állja meg a helyét, a reálgazdasági adatok nem támasztják alá (l. 4. táblázat). Elsősorban azért nem érvényesül, mert megszűnt a stabil kapcsolat a magánmegtakarítások és a beruházások között. Ameddig fix volt a lakossági megtakarítások részaránya a GSP-ből, valamint a beruházások nagyságát az állam szabta meg, és jórészt a költségvetés finanszírozta, addig valóban az állami túlköltekezés felelős a külső egyensúly megbomlásáért.

MA AZONBAN MÁR MÁS A HELYZET: egyfelől a megtakarítások részaránya sem stabil, másfelől pedig a (magán)beruházások igen jelentősen változnak a konjunkturális helyzet alakulása szerint. Jól látható, hogy 1994-95-ben a vállalati szféra többletköltekezései legalább annyira felelőssé tehetőek a külső eladósodás növekedésében, mint az államháztartási túlköltekezés (l. az 5. táblázatot). Tehát nemcsak a költségvetési deficit, a belföldi fogyasztás (lakossági és állami) „túlzott növekedése” okozza a külkereskedelmi mérlegdeficitet, hanem az alacsony versenyképesség, a gyenge infrastrukturális háttérbázis és a magas importigényesség. Ha azonban ez a helyzet, a külső egyensúly helyreállítása érdekében nem a kereslet visszafogására, hanem a technikai színvonal emelésére, a kínálati oldal átalakítására, és speciális exporttámogatási rendszer kialakítására lenne szükség. Ez azonban csak a deklarációk szintjén jelenik meg a Bokros-csomagban, sajnos konkrét intézkedésekben nem.

5. táblázat. A jövedelemtulajdonosok nettó pozíciójának alakulása (md Ft)

	1991	1992	1993	1994	1995*
Háztartások	249	288	156	294	230
Államháztartás	-64	-193	-186	-352	-350
Gazdálkodók	-158	-69	-296	-355	-270
Külföld	27	26	-320	-413	-390

*Becslés az eddigi és a várható teljesítések alapján

Az előzőek alapján tehát röviden és tömören abban jelölhető meg a Bokros-csomag lényege, hogy a Békesi-féle bátortalan, szégyenlős, társadalmi kompromisszumra és többfajta kompenzációt előirányzó gyakorlattal szakítva Bokros egyértelműen az SZDSZ eredeti (1990-es) sokkterápiás programját szándékozik megvalósítani. A Bokros-csomag elindításával véget ért az illúziók kora, ma már nem várja senki a csodát, a gyors és fájdalommentes gazdasági átmenetet. Az önálló véleményformálásra képes emberek pedig elgondolkoznak azon, hogy mi maradt az MSZP eredeti programjából, és a gazdasági stabilizáció fedőneve alatt kinek az érdekében zajlik a lázas berendezkedés.

MIT VÁRHATUNK A KÖZELI JÖVŐBEN?

EGY ÉV NEM HOSSZÚ IDŐ, különösen nem a politikában és a gazdaságban. A Horn-kormánynak mégis sikerült megvalósítani uralmának első esztendeje alatt egy gazdasági fordulatot. A gazdasági rendszerváltás 1990-ben elindított folyamata sok területen megtorpant, másutt pedig egyenesen visszarendeződésről, ill. pályamódosításról beszélhetünk. Nem jó irányba megyünk, nem a modernizáció és a haladás, a technikai fejlődés és a polgárosodás útján, a regionális válságok felszámolása és új intézmények kiépítése felé. A '80-as évek végének szocialista időszakához való visszatérés legalább három vonatkozásban érhető tetten:

1. csendes elfordulás Európától és visszatérés Kelet-Európába;
2. a nomenklatura gazdasági hatalmának megszilárdítása és összekapcsolása a politikai hatalommal (a média kézben tartása, a tudományos és kulturális intézmények gazdasági és politikai ellenőrzése);
3. a társadalom középső rétegeinek elszegényítése, kvázi proletársorba süllyesztése, a tömeges felemelkedés útjainak mesterséges elzárása, a középosztályosodás akadályozása.

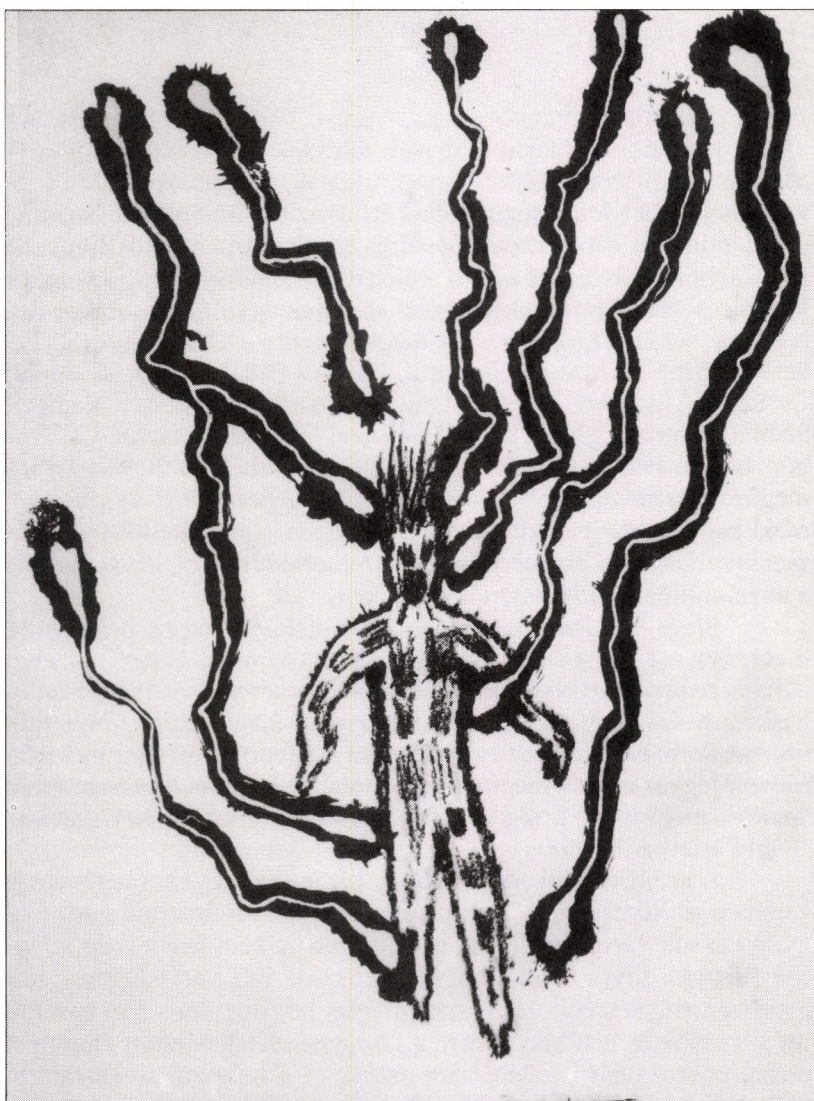
Amennyiben az eddigi tendenciák folytatódnak, a további pusztulás nem állítható meg, sőt a leépülés folyamata felgyorsul, és jelentős gazdasági, társadalmi veszteségekkel kell szembenéznünk. Félő, hogy a helyzet további romlásával elvész az a történelmi lehetőség, amely szinte tálcán kínálta az európai felzárkózást, a piaci rendszer kiépítését és a polgárosodást. Gazdaságpolitikai szempontból pedig nem állítható le a visszafogás, nem indítható be a növekedés, mert a helyzet lényegileg nem javul. S ilyen körülmények között csak a „stop-go”-politika folytatható, természetesen annak összes hátrányával.

Azt nem várhatjuk, hogy a kormány feladja eddigi politikáját. Ezt erős politikai elkötelezettsége miatt nem teheti és valószínűleg (már csak szakmai presztízsokból sem) nem is akarja megtenni. Minden bizonnyal abban bíznak, hogy a következő választások előtt már elindíthatják a „go”-t, tehát időleges engedményeket tehetnek a legnagyobb szavazócsoporthoz. Vagy pedig abban bíznak, hogy a rohamos gazdasági, szellemi és lelki elszegényedés folyamatában a média könnyen meg tudja majd dolgozni az embereket, és így ismét elnyerhetik szavazataikat.

Az ellenzék nem rendezkedhet be a „vární és remélni”-elvén az édes semmittevésre. Ki kell dolgoznia egy konzervatív alternatívát, amely meggyőzően demonstrálhatja a társadalom számára, hogy van reális megoldás gazdasági problémáinkra. Meg kell kísérlni feloldani a liberális médiamonopóliumot, és el kell kezdeni a társadalmi szintű felvilágosító munkát, szakértői vélemények, hírcikkek és különféle állásfoglalások széleskörű terjesztésével (nem re-

ménytelen vállalkozás, látva az amerikai konzervatívok sikereit). El kell végre kezdeni a társadalom felkészítését az aktív gazdasági és politikai részvételre. Igazi sikert csak a társadalmi „aprómunka” hozhat.

MELLÁR TAMÁS

RÁCMOLNÁR SÁNDOR: VILLÁMSÚJTOTTA GUINNESS-RECORDER (1989)

ILLYÉS GYULA LEVELEZÉSE FELESÉGÉVEL, KOZMUTZA FLÓRÁVAL

(1946. november 23. — 1947. február 17.)

I.

ILLYÉS GYULA LEVELEZÉSE FELESÉGÉVEL 1938-tól 1968-ig tart. Az azt követő időszakban már nem töltöttek el hosszabb időt egymás nélkül; mindenhova együtt utaztak, és a postán küldött levelek helyett a telefon segítségével érintkeztek. Az említett harminc évből mintegy hatszázötven levél és levelezőlap maradt fenn. Itt most abból a félszázból adunk válogatást, amelyet 1946 november közepe és 1947 február eleje között váltottak egymással, amikor Illyés egy svájci segélyszervezet meghívására — DÉRY Tiborral, FERENCZY Bénivel, MÁRAI Sándorral, PÁTZAY Pállal, SÓTÉR Istvánnal, Cs. SZABÓ Lászlóval, SZÓNYI Istvánnal, CZÓBEL Bélával és a Nemzeti Színház dramaturgjával, SZÚCS Lászlóval — Genfbe utazott. Cs. Szabó László másfél évtizeddel később, Illyés Gyula 60. születésnapjára megírta visszaemlékezéseit az útról (*Új Látóhatár*, 1962 szept.-okt.), majd pedig kibővítve, külön könyvecskében közreadta MOLNÁR József nyomdájában, *Hunok Nyugaton* címmel (München, 1968). Az írás a közelmúltban Budapesten is megjelent.

Illyés Genfből december elején néhány napra Brissagóba ment, SZILASI Vilmoshoz, akit még BABITS köréből ismert, és ahol néhány nappal korábban Szilasiné unokatestvére, Déry Tibor vendégeskedett. Cs. Szabó is elkísérte. December 20-án együtt folytatták útjukat Rómába, így részt tudtak venni a háború után újra működő római Magyar Intézet megnyitásán. Január 4-én, amikor visszatértek Genfbe, megkapták a régóta várt francia vízumot, és 1947. január 10-én Párizsba utaztak.

A levelekből jól érződik, hogy Illyés az út első hat hetében — Genfben és Rómában — nem találta a helyét, türelmetlen volt. Nagyon készült Párizsba. Elutazása előtt nem sokkal jelent meg a *Hunok Párisban*. Illyés Gyula nyilván nemcsak arra volt kíváncsi, hogyan vészelte át a háborút Franciaország, hogyan élnek régi barátai, mi lett velük és belőlük, hanem a könyvben felelevenített élményei erejét, pontosságát is ellenőrizni akarta — a helyszínen. Hazatérte után a *Válaszban* (1947. II. 307, 406, 505), később kötetben is megjelentette a *Franciaországi változások*, illetve a *Szíves kalauzban* már Fran-

ciaországi változatok című beszámolóját, melyet a tragikus párizsi békeszerződés aláírási ceremóniájával zárt le (Illyés-életmű-sorozat, 4. k., Szépirodalmi, Budapest, 1974, 283.). Feleségéhez írott levelei, a *Franciaországi változatok* háttéréhez viszonyítva, az élmények frissességével közvetlenebb képet vázolnak föl az 1947-es közép-európai gondokról, Illyés francia kapcsolatairól és nem utolsósorban akkori lelkiállapotáról. Szerencsésen ki is egészítik egymást, hiszen az, ami a *Franciaországi változatokban* bővebben szerepel, leveleiben futó említést kap, vagy megfordítva.

Illyés 1938 óta nem járt Párizsban. Most, kilenc év után rengeteg találkozás, esemény, terv zsúfolódott össze otléte alatt, felkereste rokonait, a hajdani jó ismerősöket, újra találkozott fiatalkori barátaival, és sok új kapcsolatot is teremtett.

NEM CSAK SZEMÉLYES, VAGY ÍRÓI CÉLJAI VOLTAK a kapcsolatteremtésnek. A második világháború alatt Magyarország hírnevét újra alaposan megtépázta a politika. A nyugat-európai értelmiség szemében az ország hitele gyengébb, mint a húszas években. A genfi utazás előtt Illyés — leveleiben utal rá — nyilván a többi, Svájcba meghívott útitársához hasonlóan, informális megbízást kapott a magyar kultuszminisztériumtól, hogy segítsen — a hivatalos magyar diplomáciával közreműködve — a magyar és nyugat-európai kulturális kapcsolatok újraélesztésében. Mennyire volt pontosan meghatározott a feladat? A kultuszminiszter 1945-től 1947-ig, parasztpárti politikusként, Illyés jó barátja, KERESZTURY Dezső. A miniszterváltás azonban éppen Illyés távollétében történik. ILLYÉS Gyuláné 1947 január elején írott leveléből kiderül, hogy még nem tudta, ki a tárca várományosa. A pártok közötti harcok kimenetelétől, a nagypolitika kiszámíthatatlanságától és a tágan értelmezett feladat bizonytalanságától függetlenül Illyés Gyula és Cs. Szabó László minden erejével a Magyarország ellen hangolt francia értelmiség rokonszenvének fölkelésén igyekezett.

Nehéz lett volna akkor erre náluk alkalmasabb személyeket találni: mindketten kiváló ismerői a francia kultúrának. Ami pedig Illyést illeti, baloldali szindikalista múltja révén hitele volt azok körében, akik a második világháború után a francia művészeti élet élére kerültek. A harmincas években, franciaországi útjai alkalmával, föl-fölelevenítette a kapcsolatot a korábban, még a szürrealista mozgalomból ismert ifjúkori barátaival. ARAGON, ÉLUARD, TZARA a háború és a francia ellenállás után a művészetben és a politikában is elismert tekintély. Magyarország népszerűtlenségét, a magyar kérdés igazságtalan megítélését ki egyengethette volna jobban, mint az a magyar költő, aki barátjukként, 1941-ben, Franciaország megszállásakor, *A Francia Irodalom Kincsházát* mutatta föl tisztelgés gyanánt „a francia népnek, sorsa nehéz pillanatában”?!

Illyés megkísérelt tehát — most is, mint valahányszor, ha alkalma volt rá — lejárattott hazája iránt baráti érzéseket kelteni, tárgyilagos véleményt mondani a Kárpát-medencében történt igazságtalanságokról. Egészségét nem kímélve, fáradságát legyűrve, rossz

körülményeivel dacolva végezte azt a munkát, amely a mindenkori jól fizetett diplomácia előírt feladata lett volna. Fájdalmasan időszerrűvé tette próbálkozását, hogy a beneši dekrétum alapján éppen ekkor folyt a magyarok megfosztása állampolgári jogaitól, a teljes vagyonelkobzás és kitelepítésük a Felvidékről. Illyés csalódottan szembesült az egyoldalúan tájékoztatott francia értelmiség elfogultságával, és bár ottlétének kultúrdiplomáciai fáradozásai fényesen sikerültek, tudomásul kellett vennie saját tehetetlenségét.

ILLYÉS GYULÁNÉ LEVELEIBŐL kiérződnek az otthoni hétköznapi anyagi és szellemi gondjai. Fáradhatatlanul gépelt, szerkesztett, szervezett, továbbított, közvetített. SÁRKÖZI Márta az ő segítségével végezte a *Válasz* szerkesztését. Az 1947-es év két első számának a megtervezése és kiadása folyt, jórészt a már korábban összegyűjtött anyagból. A levelekből több érdekességről is értesülünk, például arról, hogy milyen álláspontot alakított ki — és milyen meggondolásoktól vezetve — a *Választ* illetően a magyar polgári radikális értelmiség kiemelkedő alakja, JÁSZI Oszkár. Ugyanakkor persze, a fogyatkozó magyar demokrácia halványuló fényében egyre sötétebben vetülnek előre az elkövetkező évek árnyai. Illyés Gyuláné szűkszávúan ír a Nemzeti Bank tisztviselőinek gazdasági okokból történt letartóztatásáról, és az ügyészségi vizsgálatról, majd az újságok közlése szerinti kisgazdapárti összeesküvésről. A politikai események futólagos említése nem csupán az elfoglalt asszony sietőssége, hanem már a levélcenzúra megsejtése. Az óvatos sorokból Illyésnek észlelnie kellett a demokratikus erők további háttérbe szorítását, a szívós és könyörtelen leszámolás kezdetét. Erre egyébként is számíthatott az ellene már korábban kiélezett támadások miatt. A *Választ* ért bírálatokból előre láthatta a fenyegető veszélyt. A kisgazdapárti képviselők letartóztatása pedig a Parasztpárt jövőjét rajzolta ki előtte. KOVÁCS Bélának, a Kisgazdapárt főtitkárának elhurcolása már hazatérte után, február 25-én történt.

A leveleket nem soroltuk szigorú időrendbe. A posta zökkenőkkel működött, a küldemények rendszertelenül érkeztek és gyakran egy-egy kérdésre, vagy közlésre késve érkezett meg a válasz. Az értelemszerűen egymásnak felelő levelek követik egymást, amennyire lehet, a téma szerinti logikus rendben. Az egyszerre, egy borítékban érkezett levelek — esetleg több is — így egy számot kaptak. Csupán az olvasók előtt érdektelen, családi vonatkozású részleteket hagytuk ki.

ILLYÉS MÁRIA

1. Kedves Flórikám,

[Genf, 1]946. nov. 23.

az utazás sokkal jobban sikerült, mint magunk is gondoltuk volna. Egy kicsit ugyan össze voltunk zsúfolva, de azért valamit még szundítani is tudtunk. A különböző zónákon a vizsgálat, — mintha békében lettünk volna. Kiderült, hogy még étkezőkocsijegyet is kaptunk,

így ott ettünk, de azért megettük a csibét is. A társaság összehangolódott; Máraival az első nap összekaptunk. Amilyen színesek a kifejezései, gondolatai olyan közhelyek. De másnap már szent volt a béke; azóta pedig olyan baráti a hang, mint hajdan kolozsvári utunk alatt.¹

Az első éjet itt Zürichben töltöttük. Az újság, ami várt: csokoládé — mióta nem jegyre adják — egyáltalán nincs, egy tábla sem. A vendéglőkben a kávéhoz legfeljebb zacharint adnak, mert cukor sincs. Az étkezés jó, de az is csak jegyre. Csomagot külföldre csak bennszülöttek küldhetnek. Legfeljebb olyan szeretetsomagra lehet előfizetni, amelyet mi is kaptunk, de ami ide is Amerikából érkezik. Persze mindez az első nap információja; majd meglátjuk a többit. Makikát megnyugtathatod, ha küldeni esetleg nem is tudok, vinni mégis csak viszek csokoládét, ha a föld alól is. Kakaó van.

A nagy élmény persze, hogy béke van. A régi fény, tisztaság, rend. Bár a kalauz figyelmeztette Márait, ne hagyja a harmadik pad alatt az írógépjét, mert megcsapják. De a biciklik ma is az utcán.

Még este telefonáltam Szondinak,² ma náluk ebédeltem. Jól megvannak. Rögtön nagy vita kerekedett, mert az ő álláspontja most, hogy az emberiséget csak egy humanizmus militans, vagyis fegyver és erőszakra támaszkodó emberiség mentheti meg. De nagyon jól ment a vita, amikor lekísért a villamoshoz, azt mondta, mióta eljött hazulról, nem „beszélte így ki” magát. Ezért is vágyik haza.

De végleg másfél év előtt nem megy. Itt vannak tanítványai, akiknek kiképzéséhez annyi idő kell. Ebből él, közben előadást is tart. Felesége is jól van. De kislányuk valami szanatóriumban van. Az ő felgyógyulása is ide köti őket. Mindketten sokszor üdvözlőnek.

Tőle rögtön az állomásra mentem, mert még ma átjöttünk Genf-be. Tán egy-két hétig is itt kell maradnunk ezen a környéken, mert a francia vízum nem könnyű dolog. Itt szétosztottak bennünket különböző pensiókba, amelyek árát ez a segélyező bizottság fizeti. Ideiglenesen vagyunk így, azért ne is a mostani címemre írd, hanem a Bibliothèque Hongroise-ba, amely: 8, route de Malagnou, Genève. Különben én a város közepébe kerültem, a rue de Chantepoulet-ba, amely itt van a főpostával csaknem szemben. (Az meg a hídtól az állomáshoz vezető utcában van.) Egyszerű franciás szobám van ebben a Pension Elisabethban. Nem fűtenek — mert a villamosáram is jegyre megy — de az idő igen jó. Az emberek egyrésze kiskabátban jár az utcán.

Az emberek mindenütt igen kedvesen fogadtak bennünket s mindenben kezünkre járnak.

És ti, kedvesem? Írd te is gyorsan, mert én is aggódom annyira, mint te. Már most megmondom, ha valami baj adódna, nehogy eltitkold. Írd meg, vagy táviratozd meg azonnal s én mindjárt megyek haza.

Mindenkit sok szeretettel üdvözlök, téged Ikussal sokszor csókollak,

GYULA

(1) Márai Sándor, Keresztury Dezső, Cs. Szabó László, a Szabó Lőrinc-házaspár és Illyés Gyula 1942. június 4-én együtt utazott a kolozsvári könyvnapra.

- (2) Illyés első útja feleségének volt tanárához és munkahelyi főnökéhez, Szondi Lipóhoz vezetett. Kölcsönös megbecsülés és barátság fűzte össze őket egész ismeretségük alatt.

2. Kedves Flórikám,

[Genf, 1946.] nov. 25.

először is mégegyszer minden jót születésnapodra, névnapodra. Restellem, hogy az utazás kapkodásában ezt nem tudtam eléggé kifejezni. Gondoltam, veszek itt neked egy pár jó téli cipőt, a kirakatokban valami új fajta talp-találmányt láttam. De hányas a lábad?

Vasárnap délben írok. A társasággal múzeumba kellett volna mennem délelőtt, de ahogy a múzeum tájékára értem, megismertem azokat az utcákat, ahol 39-ben veled jártam.¹ Elsétáltam a Boulevard des Tranchées-ba, a pensio elé, ahol laktál s ahol a falon most is ki van akasztva a kongresszus tagjai közt a te aláírásod is, aztán a rue Pierre Fatio-ba, ahol én laktam. Délután lesz ismét találkozó a többivel. Ahogy már látom, minden időnket együtt töltjük, hazai ügyekről tárgyalva folyton, — de igen békésen.

Az itteni magyarok is elegen keresnek bennünket, de az anyag nem valami kitűnő, — nem sok mondandónk van számukra.

Különben mára itt is elég hideg lett, — körülbelül már ez az újság, amiről írhatok. A békét olyan hamar megszokja az ember, hogy már-már azt hiszem, otthon is olyan világ van, mint itt, csak azért, mert amikor legutoljára itt voltam, úgy gondolhattam haza, mint szintén békés országra s így ez az emlék is feltolul.

Az árak igen magasak. Azt mondják, még a zsebóra is olcsóbb otthon, mert az export miatt külföldre olcsóbban adják, mint hajdan a cukrot mi.

A város különben mégsem olyan ragyogóan tiszta, mint tegnap írtam. A kapuk alatt ritkább a szőnyeg, az utcákon is látni elég szemetet. Egyszóval ide sem lehet már annyira sóvárognod. Mondják, volt már bicikli lopás is, — mert kevés a gumi. Vagyis a becsületesség alapjaiban is van egy jó rész köznapi anyag.

Hétfőn, 25-én folytatom. Hogy van az ujjad? Nagyon vigyázz magadra, Kedvesem. Ahogy megjósoltam: épp csak el kellett mennem egy kicsit messzebbre, hogy a legfőbb gondom és kincsem te légy.

Tegnap Radvánszkyék hívtak meg Pátzayval és Máraival téra. Este a Magyar Könyvtárban találkoztunk. Egy igen rokonszenves francia, Prudhommeaux² felolvasta József Attila verseiből készült fordításait. Igen szépek. Éjfélkor mentem haza, egyedül, teljes utcai fényben s biztonságban. Ma reggel teljes köd. (A Mont-Blanc-t még egy pillanatra sem lehetett látni.) Egy kávéházban írok. Radvánszkyt várom; ő itt valami lutheránus egyházi ember s ezért hitsorsosától olcsóbban tud venni órát, — mert órát mégis kell rögtön vennem, minden megbeszélésről elkések.

Az órát szerencsésen megvettük, az elsőt, amit kínáltak. Aztán sétáltam egyet a városban s megint csak rád gondoltam, hogy elálldogált volna a kirakatok előtt. Az árak, azt hiszem, körülbelül olyanok, mint Pesten. Délután egy pesti rádióelőadást kellett összeállítani Svájcról. Pest fogja közvetíteni. Este az egész társaság moziban volt, egy igen szép Jouvett-darabnál.

Most már kedd reggel van, — így mennek a napok. Tegnap zuhogott az eső, ma csepereg, de a felhők megint esőt ígérnek. Minden gondom, hogy találjak egy kávéházat délelőttre, egyet délutánra, ahol dolgozhatom, mert otthon nem fűtenek, egy kávéházban pedig szégyellném elülni a napot.

Nagyon vigyázz magatokra, kedvesem. Ikával együtt sok szeretettel csókollak,

GYULA

8, route de Malagnou

- (1) Illyés Gyuláné 1939 július végén pszichológiai kongresszuson vett részt Genfben, később Illyés követte ide.
- (2) Arthur Koestler József Attila-tanulmányával jelentek meg fordításai. L. Arthur Koestler: *Le poète Attila*. Preuves, 1954 Juillet. Említi Cs. Szabó, id. m. 13.

3. Kedves Flórikám,

[Genf, 19]46.nov.26

jól vagyunk, az ég-világon semmi esemény. Amit élvezhetnénk, az csupán a tudat, hogy itt vagyunk Genfben. A szoba továbbra is fűtetlen, éjjelente a nagykabáttal takaródzom. A kávéhoz nincs cukor, a teához nincs citrom. Minden a kirakatokban van, akár Pesten. Nem panaszképpen mondom, gondolhatod. Szóval úgy élek, mint hajdan a Logodi utcában: délelőtt kávéház, este kávéház, mert csak ott lehet megülni és olvasni. Csak esténként találkozunk (egyedül lakom magyar a pensióban). A többivel nem beszéltem erről, de én lógatom az orrom, tán a honvágytól. Eljövet attól szorongtam, ami itt ismeretlen várt, most attól, nem történik-e valami baj veletek. Hogy vagytok? Makika elkerülte a kanyarót? Írd meg azt is, ha nem! Szombaton talán már eldől, mikor mehetünk Párisba. Próbáltam valamit dolgozni (jegyzeteket a Válaszba) de nehezen megy. Küldj néhány példányt. Vigyázz nagyon magadra!

Szeretettel öllelek mindnyájatokat,

GYULA

8, route de Malagnou, Bibliothèque Hongroise

4. Kedvesem,

[Bp., 1946. dec. 4.]

leveled és lapod, csaknem egyidőben megkaptam. Remélem most már te is a miénket. Aggódok, hogy megfázol a fűtetlen szobában.

Milyen az idő, hideg? Nem kérhetnél éjszakára még egy pokrócot? Ne nekem vegyél cipőt, mert próba nélkül úgysem lehet eltalálni, hanem magadnak vegyél meleg gyapjú alsóneműt. De okvetlenül! A cipőm számát azért megírom, 38-as, hogy ha cipőt nem is, de esetleg olcsón kapsz selyemharisnyát, azt egy párat hozhatnál. Itt 22 forint körül van. De nem tudom, szabad-e onnan kivinni és ide behozni, így ha csak egy kis nehézségbe is ütközik, már nem érdemes fáradnod vele. Mi elég jól vagyunk valamennyien. A kezem is gyógyul. Ika, hála Istennek, egészséges és nagyon kedves, vigasztalga. Hétfőtől talán mégis óvodába adom, nagyon szeretne járni. Az olvasásban már úgy előrehaladt, teljesen magától, hogy a könyvespolcodon végigolvassa az írók neveit és a könyvcímeket. Láthatod a leveléből is; egészen önállóan fogalmazta, az írásban csak annyit segítetttem, hogy a nehezebb részeknél (ssz) diktáltam sorba a betűket.

Sok szeretettel

F.

5. Kedves Flórikám,

[Genf, 19]46. nov. 30.

előző lapomra rossz dátumot írtam; nem 26-án, hanem 28-án adtam fel. Ma 30. van, szombat. Egy hete vagyunk itt, de semmi rendkívüli azóta. Egyetlen komoly baj, hogy a szobám most már kezd nagyon is hideg lenni. Folyton zuhog az eső. Remélem ma este megtudjuk a Bernből átjövő magyaroktól, mikor mehetünk Párisba; mert ennek így nem sok értelme van. Ma vagy hétfőn feladatok egy csomagot (1 kg vaj, 1 kg zsír, 1500 dkg lekvár, 500 g Vollfettkese, 500 Vollmilchpulver). Csak ilyesmit lehet küldeni. Számítsd ki, megér-e ez 28 svájci frankot otthon, mert itt annyit kell befizetni érte. Csokoládét még levélben sem lehet küldeni, a postán már ismernek, annyit kérdezősködtem rettenetes kiejtésemmel. Állítólag Párisból lehet küldeni mindent, de onnan meg nem nagyon bizonyos, hogy megérkezik. Ma délután valami fogadás lesz a külföldi vendégek tiszteletére. Megismerkedtem egy Trolliet nevű itteni költővel és szerkesztővel, akivel talán nyélbe lehet ütni egy svájci-magyar folyóiratot, egy-részt annak, amivel a kultusz megbízott.

Ti hogy vagytok? Vigyázz nagyon magadra. Későn ne járj haza. Weöres Sanyi és édesanyja? Sanyi nálunk lakik?¹ Szeretettel üdvözlöm őt is. A Válasz? Mártát is üdvözlöm.²
Sok szeretettel csókollak mindnyájatokat, Ikát,

GYULA

(1) Weöres Sándor 1946-ban, amikor Budapesten volt, Illyéséknél (is) lakott.

(2) Sárközi Györgyné, a *Válasz* kiadója, szerkesztője.

6. Kedves Flórikám

[Genf, 19]46. Dec. 5.

tegnap az Elisa-pensióból átköltöztem ide a Victoria-Szállodába, amely a rue Pierre Fatio sarkán van, (abban az utcában, ahol egyszer laktam) s ahol van végre meleg is a szobában. A címem azonban továbbra is 8, route de Malagnou, mert nem tudom, meddig maradunk itt. A francia vízum egyre késik, Cs. Szabó és Márai így közben Olaszországba akar menni, mert itt az eső miatt egész nap csak a szobában vagy a kávéházban ülünk; ha még soká nem lesz remény a vízumra, én is lemegyek velük, vagy legalább Svájc déli részébe költözöm át. Nagyon szeretném, ha kijönnél, — így csak tengek-lengek; egész nap valami szorongás van rajtam. Márai mondta, hogy feleségének Szakasits még az állomáson tett valami ígéretet. Érdeklődj nála s a minisztériumban. Kezdtem egy cikket a Válasznak is, de igen rossznak ígérkezik s ez még külön is kedvem veszi. A többiek már mind kaptak levelet hazulról, csak én nem, — csak nincs valami baj? Vigyázz nagyon magadra és Makikára. A Válasz körül mi újság? Küldjetelek abból is egy példányt. Hogy fogadták ezt a számot? Van elég anyag a következő számra? S az azutánira? Írjál Kedvesem hosszabban.

Sok szeretettel öllek mindnyájatokat,

GYULA

7. Kedves Flórikám,

[Genf] 1946. dec. 5.

itt küldöm a Válasz januári számába szánt vezető cikket. Rád bízom, hogy nyomdába adod-e vagy sem (felesleges legépelni); én, mint írtam, csapnivalóan rossznak érzem s csak azért küldöm el, hogy ne nyomja itt már a lelkeket. Mutasd meg Mártának és Némethnek is, ha már fenn van, azzal, hogy én igen rossznak tartom, főképp arra a helyre, ahova kérték.¹ Mikor elvállaltam, nem ilyennek terveztem.

De itt még rosszabbul megy az írás, mint otthon s már az egyetlen, amivel vigasztalom magam, hogy az egészet abbahagyom. Elég rossz lelkiállapotban vagyok persze emiatt is, de hát erről úgyszemint tudtam sohasem beszélni, a legkevésbé így levélben tudnék. Nem tudok sajnos a másik dologról se igen beszélni. Itt jöttem rá, mennyire megöregedtem s milyen felesleges már tovább élnem is. Otthon úgy látszik fokként szoktatott a romláshoz a tükör. De itt az első pensióban egy más világitású tükör szinte rám üvöltötte, mi lett belőlem. Tudhatsz te még így szeretni? Elképzeltetlenné tartottam, azóta is annak tartom, ez a másik, a nagyobb oka a rossz kedvemnek. Soha nem éreztem ennyire egyedül magam, mint most, tetézte még az is, hogy meg is érdemlem, ha már örökre magamra hagynak, ha senkinek sem kellek, — mert miért kellenék? Odáig vagyok ebben, hogy már restellek arról is írni, mennyire szeretlek, becsüllek, mennyire te vagy mindene testemnek-lelkemnek, — hogy koldulásnak érezném, terhelnék vele s csak rontanám a dolgom. Két hete indultunk el hazulról, amint megérkeztünk, azonnal írtam.

Legszívesebben azonnal hazautaznék, de hazulról sincs semmi hír, semmi kapocs s így szinte még a hazavágyódást is holmi koldus-érzelemnek érzem. Szóval az egész út lelki része elég balul sült el: valami szabad levegőt éreztem s csak jobban fogoly vagyok. A távolság csak arra volt jó tanulság, hogy mennyire hozzád vagyok kötve, mennyire szeretlek.

Ikával együtt sokszor csókollak,

GYULA

(Minden jót Mikulásra utólag is.)

(1) Sárközi Györgynének és Németh Lászlónak.

8. Kedvesem,

[Bp., 1946. dec. 2.]

levelednek nagyon megörültem, épp jókor jött, mert már nagyon el voltam szomorodva. Üzenetedet is megkaptam, üzentem is vissza, hogy jól vagyunk, semmi újság nincs. Valóban, távolléted óta nagyobb esemény nem történt. Az ujjamon a seb mérgesedett csak el, kétszer fel kellett vágni, nagyon sok időmet elvette az orvoshoz-járás. Minden nap este értem csak haza, mert az orvos 5 órakor rendelt a Pajorban. Most már jól van, amint látod, írni is tudok. De a sok tervezett munka, könyvtárrendezés, gyorsírás, szabás-varrás mind későbbre maradt. Hogy van a te füled, Kedvesem? Nem fáj már, teljesen jól hallasz? Sokat gondolunk rád, sokat beszélünk rólad, lányod gyakran emleget. A mellékelt levelet teljesen egyedül írta, csak előzőleg egy-két nehezebb betűt (sz, cs, y) megmutattam neki. Írj magadról minél többet, veled bizonyosan sok minden történik. Nagyon vigyázz magadra, ahogy kértelek, mindenféle szempontból. Érezd jól magad, ne aggódj értünk, mi jól megvagyunk.

Sok szeretettel

F.

9. Kedves Flórikám,

[Genf, 1]946. dec. 9.

ma van épp Makika születésnapja, ma kaptam meg első leveledet, nagyon megörültem neki, már rám is fért. Igen bánt, hogy annyit szenvedtél az ujjaddal. Nagyon fáj, Kedvesem? S az a kései hazajárás a sötétben? Tegnap este már nem tudom mit adtam volna, hogy ha csak két napra is hazamehessek.

Esemény nálunk nincs semmi. Ez a hét hát meglehetősen borongó hangulatban telt el mindnyájunk számára. Az első napokban volt valami kis baj a fülemmel, de már jól van.

Holnap utazunk el, Cs. Szabó és én, Genfből. Egy napot Zürichben töltünk, én valószínűleg ismét Szondiékkel. Holnaptán mindketten Brissagóba megyünk, hova engem Szilasi Vilmosék igen kedvesen, sőt sértődéssel fenyegetőzve meghívtak. Ott leszünk vagy

tíz napot. Valószínű átmegyünk Olaszországba, mert az közvetlenül az olasz határnál fekszik. A francia vízum még mindig nincs meg. Ha közben megjön, Olaszországból Genfen át megyünk Párisba.

Szilasiékat tán hírből ismered. A férfi filozófiai egyetemi tanár volt valamikor Pesten; Babits egyetemi társa volt (a Halál fiában, azt hiszem ő a Rosenberg modellje.) Igen kedves, kitűnő ember, aki — ahogy telefonban mondta — majdnem részben kedvemért akart annak idején visszatelepedni Magyarországra. Felesége Déry unokatestvére. Jelenleg Pátzay is náluk van. A címük: W. Szilasi, Brissago, Svájc, Casa tre Cipressi; tíz napig tehát ez lesz az én címem is. Ha valami történe, oda táviratozzál. De megkérlek, írd mindenesetre Rómába, poste restante levelet is, mert ha Brissagóban is úgy zuhog, mint itt, mégis elcipeltetem magam Cs. Szabóval odáig. (Rög-eszméje lett, hogy az éjjéli misét a Szent Péter-templomban hallgassa meg; a költség szempontjából pedig Olaszország még kedvezőbb; az itteni komitétól tíz napra 150 svájci frankot kapunk.)

Vigyázok magamra, minden szempontból. Csak te is vigyázzál nagyon. Igen sokat gondolok rátok s nagyon megörültem Ika levelének is.

Eddig három szeretetsomagra fizettem elő; nem tudom, megkaptátok-e. Ma adtam át egy egész kis csomagot Nagy Ferenc¹ kislányának, aki 18-án indul haza. Ez karácsonyra talán megérkezik.

Az egész útnak, őszintén szólva, nincs valahogy íze. Majdnem mindennap délelőtt is, délután is együtt kuksolunk valamelyik kávéházban. Közös vélemény, hogy hiányzanak a feleségek. Így valahogy orgazdaságnak érezzük a jó dolgunkat. Bevallom, Rómához sincs nagy kedvem, — tán már végleg kimúlt belőlem az utazás vágya. Tulajdonképpen azért megyek, mert Cs. Szabóval társultunk valahogy össze; igazánból azért megyünk, hogy agyoncsapjuk az időt. Páris még vonz, — de ha ott is ilyen üresség vár, soha nem vágyódom el többé Magyarországról. Vagy legfeljebb te vihetsz el, de igazán oda, ahova neked tetszik. Nekem már igazán te vagy a hazám. Az elválásnak és utazásnak eddig ez a nagy tanulsága.

Nagyon szeretlek, kedvesem; ha nem tudnám, hogy te vársz, — most látnám, milyen tartalmatlan az életem, amikor az egész világ „tartalma” között volnék. Igen hálás is vagyok neked, csak tudjam bebizonyítani.

Írjad meg, mi kellene innen. Sajnos, legtöbb dolgot — flanelt is — csak vámenyedéllyel lehet kivinni s a határon igen erős a vizsgálat.

Mégegyszer sok szeretettel csókollak Ikuskával együtt s még egyszer: nagyon vigyázzatok egymásra,

GYULA

(1) Az akkori kisgazdapárti miniszterelnök.

10.

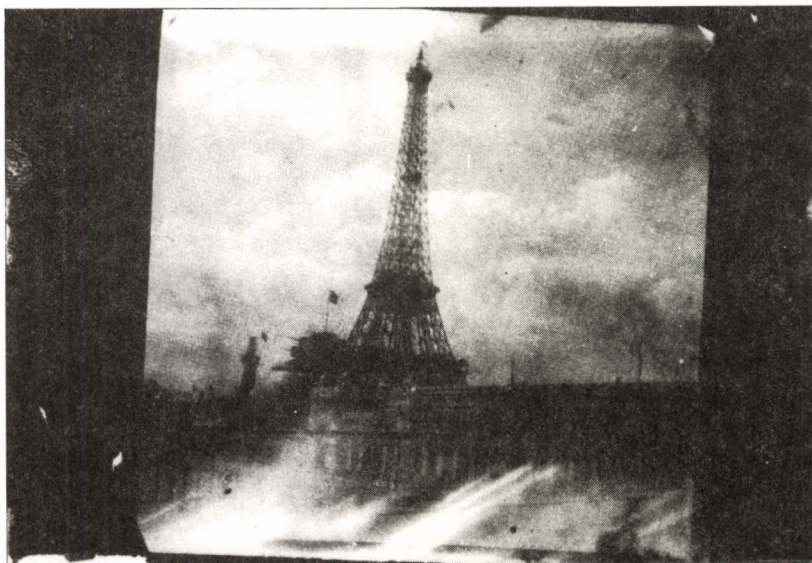
[Brissago] 1946. XII. 11.

Kedves Flórikám, tegnap ismét egy napot Zürichben voltam; este megint Szondiéknál. Rólad beszéltünk igen sokat. Este érkeztünk — igen szép úton, a Szent Gotthardon át Locarnóba, onnan pedig ide Brissagóba. Süt a nap végre, nincs köd. Ahol a fák állnak,¹ körülbelül afölött lakom, Szilasiéknál, akik igazán nagyon kedvesen fogadtak. Az emeleten lakom, egy mimóza-fa áll az ablak előtt. Ez a vidék mégis feltámasztotta a kedvem, hogy veled mégegyszer eljöjjek erre, mert így — ez folyton az érzésem — nincs íze a dolognak, nélküled. A terv változatlanul az, hogy lemegyünk Olaszországba, mert ott egy negyed pénzből is meg lehet élni. Írjál oda erre a címre: Accademia d'Ungheria, Via Giulia 1. — Hogy vagytok? Megkaptad a csomagot, a kéziratot? Hallottam, — nem olvastam — a Válasz elleni támadásról, mi volt? Sok szeretettel csókollak Ikával együtt,

GYULA

(folytatjuk)

(1) A képeslap fényképes oldalán

KÉRI ÁDÁM: AMATŐRKÉP II. (1979)

A GRAFIKA ÉS MAKÓ

ABBAN A NAGY SZÍNJÁTÉKBAN, amelyet huszadik századi művészetnek neveznek, időnként teljes életművek, stílusok, műfajok bukkannak föl szellemi izgalmat keltve, vagy tűnnek el váratlanul. Különösképpen így van ez a közép-európai tájon most, ebben a fura ezredvégi évtizedben. A '60-70-es évek folyamán jó és merész művészetet csinálni itt egyúttal politikai-erkölcsi kiállást, társadalmi ügyet és személyes bátorságot is jelentett. Ma jó művészetet csinálni itt annyit jelent, mint jó művészetet csinálni. A művészek, műgyűjtők, galériák magánügye. Semmi egyéb. Így azután a művészet-csinálásnak egy sor meghatározó körülménye — mint a közös menekülést jelentő művésztelep-mozgalom, vagy a kritikusoknak a hivatalostól eltérő értékrendje — mellékessé vált. Élesebben fogalmazva: a művésztelepek meg is szűntek, s ami azt illeti, a kritikai tevékenység is.

A Makói Művésztelep bő egy évtizeden át, 1977–1990 között a magyar grafika egyik legfontosabb műhelye volt. RUDNAY Gyulára, a két háború közötti, romantikus lelkületű alföldi mesterre hivatkozva még 1971-ben kezdődött a művésztelep-szervezés Makón, helyi erőből, helyi értékekhez igazodva. Ebből a Marosmenti Művésztelepből nőtt ki fokozatosan a Makói Grafikai Művésztelep, szerencsés csillagzat alatt. Szerepe volt ebben a makói születésű KOCSIS Imre helyzetfelismerésének, a magyar grafika — sokadik — virágzásának, a szimpozionmozgalom megélénkülésének, és Makó kultúra-teremtő szándékának.

1977-től kezdve minden nyáron három hetet töltött Makón tíz-tizenöt művész, a telep meghívottjai. Grafikusok és grafikával is foglalkozó festők, szobrászok. A szakma legjobbjai — ha nem is a legelismertebbek, a kor politikai meghatározottsága miatt. A telepnek kialakult a maga kis önkormányzata, együtt döntöttek a meghívásokról, a munkalehetőségekről, s a vendéglátó város nem szólt bele. Különös hely volt Makó: ki hitte volna, hogy egy képzőművészettől oly kevéssé átgárt város ennyire tud lelkesedni a grafikáért! Hogy szabad hozzáférést kínál a művészeknek a jó teljesítményű ofszet-nyomdagépekhez, amikor máshol a fénymásolókat is ellenőrizték. Hogy elfogadja azokat a művészeti merészségeket, szélsőségeket, amelyeket az ország hivatalos kiállítóhelyei is alig-alig.

A záróév 1990; addigra kimerültek a telep tartalékai, s a megújításra senkinek nem maradt ereje. Az összegzésre is várni kellett néhány évet. 1994-95-re rendezték meg az egykori teleptagok azt a kiállítást, amely vagy negyven művész Makón készült munkáit vitte

a közönség elé Szegeden, Pécsen, Miskolcon, végül Budapesten. A kiállítássorozat, a nosztalgián túl, egyfelől be kívánta mutatni — legalább egy-egy mű erejéig —, hogy a Makóra járt művészek mivel foglalkoznak ma. S könyv is megjelent: művészettörténeti munka, a telep kritikai fogadtatásának szemléjével, interjúkkal, életrajzokkal, sok színes reprodukcióval. S mire mindez elkészült, Makón megfogalmazódott: jó lenne újrakezdeni. Ám kikkel, hogyan? Van-e a sokszorosított grafikának ma akkora vonzereje, mint egy évtizede? Vagy más műfajjal kellene próbálkozni (miközben már komoly grafikai eszközparkra tetek szert)? A régi teleptagok legyenek a szervezők, vagy új embereket nyervek meg a célnak? Erről rendeztek szimpoziumot a Maros partján, a nyár derekán, miközben a vándorkiállítás anyaga visszaérkezett Makóra, az ottani múzeumi gyűjteménybe.

NÉRAY Katalin ugyan mindössze egyetlen alkalommal járt a Grafikai Művésztelepen, de mint akkoriban a Műcsarnok igazgatója, s most a budapesti Ludwig Múzeum vezetője, talán a legszélesebb áttekintéssel rendelkező, elfogulatlan művészetszervező a jelenkori helyzetben. Álljon itt a vele folytatott beszélgetés:

— *Visszanézve: milyen volt az a művészeti-politikai környezet, amelyben a Makói Grafikai Művésztelep megszületett?*

N. K.: Elég nehéz az akkori gondolkodásunkba visszahelyezkednem, mégis úgy vélem, a '70-es évtized — minden nyomás ellenére — elég élénk időszak volt. Ami Makót illeti: a művésztelepek mindehol feljövőben voltak. Akkor is pontosan tudtuk, hogy a szimpoziummozgalom alternatívát jelentett a kultúrpolitikával szemben. Szakmai sikerük egyik oka bizonyosan ez lehetett: Pesttől távol mód volt mást csinálni, mint amit a kultúrpolitikusok diktáltak. És működött az egészséges lokálpatriotizmus is, ami viszont politikai alternatívának számított a vidék számára. Tisztában voltunk vele, milyen fontos mindez: egy sor művésznek egyszerűen a túlélést jelentette — a szobrászoknak elsősorban, de mint Makó példája mutatja, a grafikusoknak is. Hisz abban az időben nem működött más, számottevő grafikai művésztelep, Miskolc bizonyosan nem számított már annak. Igaz, Makón csak rövid ideig lehetett dolgozni, és főként egy műfajban, ofszet-nyomdagépen. Am épp az ofszet-technika akkoriban teljesen korszerűnek és világszerte feljövőben lévő eljárásnak számított. Makón főként ezzel próbálkoztak, ami itt igazán különös volt, egy ilyen — művészeti szempontból — provinciális városban.

— *A jelenkori művészettörténet egyik közhelye, hogy a '60-as években KONDOR nemzedéke szintén morális-politikai alapállásból választotta a grafikát, mint egy viszonylag kevésbé szem előtt lévő területet. Grafikákban megvalósítható volt az, ami amúgy nemigen. Hagyatékukból, a '70-es évek végén, amikor a makói telep indult, volt-e még bármi, amit érvényesnek lehetett tekinteni?*

N.K.: — A morális tartás mindenképpen. Ezen túl azonban már látszottak azok a repedések — nemcsak nálunk, hanem világ-

szerte —, amelyek a nagy grafikai birodalmat megingatták. A '70-es évek elején még mindenhol virágzott a rengeteg grafikai biennálé, amelyek közül a legjelentősebbek éppen Kelet-Európában voltak: Krakkóban és Ljubjanában. Korábban rendkívül jelentősek ezek a helyek: itt lehetett nyomon követni, hogy mi történik a világban. Főként a japán grafika látványos ekkortájt, a maga precizitásával és hatalmas méreteivel. Magyarországon is helyel-közzel felbukkant egy-egy érdekesebb, meglepő kiállítás. A biennálék meg a művésztelpek igen alkalmasak voltak a folyamatos kapcsolattartásra: Kelet és Nyugat ott barátkozott.

— *Milyen stílusfelfogások domináltak a sokszorosított grafikákon?*

N. K.: — Egyfelelől a geometrikus-konstruktivista örökség, másfelől pedig bizonyos szürrealisztikus hagyomány. Ez a hagyomány, ez a stílus Magyarországon főként az akkor még csak távolról csodált SZALAY Lajos mítoszára hivatkozott. Később, Szalayt jobban megismerve, még inkább világossá vált, hogy az ilyesféle itthoni grafikai ötleteknek az ő művészete a forrása.

— *És a '70-es évek avantgárdja mire használta az egyes sokszorosító eljárásokat?*

N.K.: — A konstruktivista művekhez igen alkalmas szita-nyomás igen fontos volt. De a konceptuális fotóhasználat az ofszet-grafikában talán még jelentősebb, hisz ezekben az években kezdődött nálunk a konceptualizmus felvirágzása. És az egyik legkedveltebb eszköz a fotó bevonása a művekbe: a fotó mint dokumentum, a fotó mint jól manipulálható nyersanyag, a fotó mint utalás. Erre még fura *pop art*-rétegek is rakódtak. Mindez együtt meghatározó volt akkor a művészetben.

— *Magáról a makói művésztelepről vannak emlékei?*

N. K.: — Egyszer jártam ott, talán 1986-ban, egy kiállítást megnyitni. Ez már a telep történetének utolsó szakasza, a problémákról beszéltek inkább, a válságjelek nyilvánvalóak voltak. Az akkor épp kiállított művekre kevésbé emlékszem. A fotóeljárás dominált. Igen, az volt a legmarkánsabb: végignézve a művészek névsorát, majd mindegyik foglalkozott valamilyen fotóeljárással, a fotó beépítésével a grafikába. Ez volt a makói grafika legkarakteresebb jegye. Maga a nyomtatás nem épp japán színvonalon zajlott. Eleinte a művészek nem ismerték az ofszeteljárást, de azt hiszem, még a meglévő nyomdagépekből is többit lehetett volna kihozni technikailag. De ez nem zavart bennünket, nem ez volt a lényeg. Hanem a szemlélet, ami igazán frissnek, merészen újnak számított az akkori magyar grafikában.

— *Ha nem személyes látogatások alapján, akkor honnan van ilyen határozott véleménye, erős ítélete a makói grafikáról?*

N. K.: — A mappák révén. A *Makói Mappa* fogalom volt. A mappák közül sokat láttam: a művészek mutatták, amikor náluk

jártam. Akkoriban a Múcsarnokban dolgoztam, s a külföldi magyar intézetekbe gyakran küldtünk makói grafikai anyagot. Azt a társaságot tudtuk így bemutatni, amelyik a '70-es években, a '80-as évek elején föllépett a konzervativizmus ellen.

— *Amúgy meddig tartott ez a kettősség, hogy másfajta magyar művészetet lehetett itthon kiállítani, s mást külföldre küldeni?*

N. K.: — A '80-as évek elején ez a kettősség már alig volt fenntartható. Egyre nehezebben merte a hivatal bármire azt mondani, hogy ezt idehaza ne lehetne bemutatni.

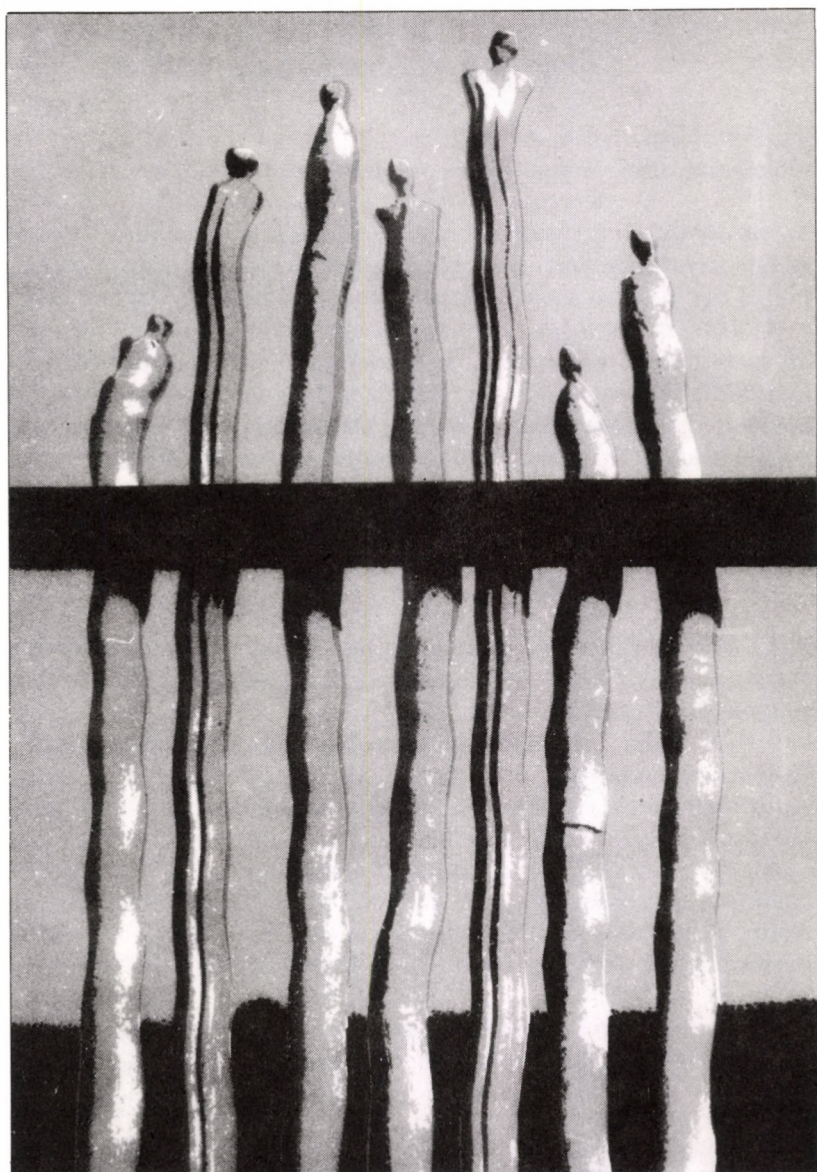
— *Milyen élmény mai szemmel visszanézni azokra a művekre, amelyek tizenöt-húsz éve fontosak voltak számunkra?*

N. K.: — Legfeljebb a '60-as évekből emlékszem olyan művekre, amelyeknek akkor komoly helyi jelentőségük volt, de ma már kínos megnézni őket. A '70-es évektől legfeljebb az a meglepetés ér, régebbi, meghatározó műveket újranezve, hogy „ez ilyen kicsi?”. A méret amúgy is sok problémát okozott a magyar művészeknek, a grafikusoknak is.

— *Visszatérve Makóhoz: megítélése szerint milyen tartalékai voltak ennek a művésztelepnek, amikor másfél évtized után befejezte működését?*

N. K.: — A sokszorosított grafika a '80-as években leáldozóban volt világszerte. Inkább az egyedi eljárások kerültek előtérbe: a rajz, mindenféle „beleavatkozások”, manipulálások. Sorra válságba kerültek a grafika nagy rendezvényei. És a helyi problémák: egyre nehezebb volt megoldani a művészettámogatást Makón: maguk a művészek is — ilyen időszak volt — mindinkább individualizálódtak, s ráadásul egyre kevesebb fiatal tűnt ki a sokszorosításra szakosodottak közül. Talán magában a fotós eljárásban maradt még tartalék, kihasználatlan lehetőségek...

BÁN ANDRÁS

BENES JÓZSEF: ÁTTÖRÉS (1981)

INTERJÚ MÁNDY IVÁN ÍRÓVAL A DUNA TV ESTI KÉRDÉS CÍMŰ MŰSORÁBÓL*

AZ UTOLSÓ MÁNDY-INTERJÚ

Szerkesztő-riporter: BARÁTH Edina.

Elhangzott: 1995. június 1-én és október 7-én.

MÁNDY Iván: „Jó nő nevelő Ella, / ebből lesz az új novella.” Nahát ez egy sírvers. De azért nem egy tragikus sírvers. Sőt, bármi meglepő, ez egy nagyon kedves sírvers. A fészünkben, a Darling eszpresszóban született. Mindenki kapott egy sírverset, amiből írt, mert ott azért többnyire írók jöttek össze, nemcsak írók, hallgatók is. Írók, akik ott írtak, nagyon sokáig, magukban. És főként maguknak. És annak a kis közönségnek, amelyik a Darlingban volt, akik barátai, ismerőseik voltak, és akik látták, szerették azokat az írásokat.

Baráth Edina: *Bizonyára a Darling presszóban születtek azok a novellák, vagy egy részük, amelyek most a könyvhétre megjelentek.*

M. I.: Nagy része.

B. E.: *Válogatott novellás kötete jelent meg, főként az első korszakokból. Hogyhogy nem az utóbbi évek novelláit, vagy a legfrissebben írt novellákat gyűjtötték egy kötetbe?*

M. I.: Ezt én gyűjtöttem össze. Ha már a korszakot említjük, én nem szeretek ilyen történelmi figura lenni, nem is lettem, ilyen pálya széli figura vagyok inkább. Ezt tartottam fontosnak, az indulást. Ez nem volt éppen az indulás pillanata, de mondjuk, arra a korszakra — most már maradjunk ennél a szónál — ez volt a jellemző. Nem válogattam másból, mint ami volt. Tehát életem darabjaiból, álmaimból, mázskálásaimból, bábáskodásaimból. Nagyon szeretek mázskálni, bábáskodni, kapualjakban, ablakokban, mindenfelé.

B. E.: *Most megjelent kötetének utószavában is olvashatjuk, hogy „Mándy Iván igazi világa a Józsefváros, különösen három tér: a Mátyás tér, Mik-*

* Ezt az interjút a Duna Televízió Mándy Iván halálának másnapján vetítette másodszer. Mi az interjú szövegének közzétételével szeretnénk leróni kegyeletünket a magyar próza elhunyt mesterének emléke előtt.

száth Kálmán tér és a Teleki tér egybeolvadó világa". Egyhelyütt azt is mondta, hogy innen tudja átfogni, hogy mit jelent az, hogy haza. Ritkán lehetett hallani Mándy Ivánt a térség gondjairól nyilatkozni. Hogyan látja 1995 nyarán Közép-Kelet-Európát?

M. I.: Ma sem nyilatkozom. Meglehetősen borúsan. Mindnyáján tudjuk. Ez ránk minden elmúlt. Arról tudok mesélni, hogy én hogy írok, a frászról, hogy egy rohadt mondatot összehozzak. Azt talán meg tudom teremteni. Ehhez talán szerencse is kell, több minden egyéb mögött.

B. E.: *Egyszer azt is mondta, hogy egy úriember ne menjen írónak.*

M. I.: Ne menjen.

B. E.: *Utcán sétálva fiúrkészi az arcokat, nézi az embereket...*

M. I.: Beleturkállok az életébe, megszólaltatom, azzal az aljas szándékkal, hogy valamit ellesek, és azt talán majd bele is csempézem egy regényrészletbe, vagy novellába. De soha nem nézem le azt, ahová benézek, és azt, akihez benézek. Ha az író eljártssa, hogy ő egy nagy figura, valamiféle figura, de mindenesetre az esendő áldozata fölött van, az lehetőleg ne írjon.

B. E.: *Egyik novellájában írt két idős hölgyről, akik szinte a kukában laktak. Hogy van most az a két idős hölgy?*

M. I.: Talán meghaltak a kukában. Az idő telik, a kukák mélységesek. Ott el lehet veszni. A halálnak nem a legrosszabb módja, nem is legszebb.

B. E.: *És hogy van a kőszáli kő, a sas, amely az erkélyre repült. Itt maradt?*

M. I.: Itt maradt. Úgy találta, hogy ez még aránylag a legjobb hely, pillanatnyilag. Itt maradt.

B. E.: *Novelláiból közismert, hogy szokott BATTYÁNY Lajossal és más szobrokkal is beszélgetni. Mit mond mostanában Batthyány Lajos?*

M. I.: Azt hiszem, elég gyanakodva fogadott. Az egy ronda hely volt, itt végezték ki szerencsétlent, nem nagyon örül senkinek. De mégis, lassan úgy érzem, feloldódott, valamiképpen egy párbeszéd indult meg közöttünk, ami még tart.

B. E.: *És JÓKAI?*

M. I.: Ó, hát az távolabb van. Egyébként én ott születtem, a Jókai utcában. Akkor Nyár utcának hívták. Nagyon örülök, hogy ott van. Ez olyan otthonosságot adott. Nem tartozik ő kedvenc íróim közé — bár tartozhatna, mert kitűnő író, csak talán nem teljesen nekem való —, de nagyon megnyugtató, hogy ott volt.

B. E.: *Ő mit mond mostanában?*

M. I.: Egy szót se. És ez is megnyugtató. Egy szót se.

B. E.: *És Mándy Iván mit mond neki?*

M. I.: Nagyon keveset. Hát jól van öreg, mondom, kissé pimasz bizalmassággal. Tudom, hogy vagy, tudom, hogy aránylag törődsz is velem. Megpróbálom tisztességesen csinálni, amit eddig is csináltam. Vagy, ha nagyképű akarok lenni, azt mondom, hogy csináltunk — az írást.

B. E.: *Mennyire változik az utca képe itt, a környéken? Mennyire változnak a presszók?*

M. I.: Anyyira változnak, hogy nincsenek. Van azért egy-kettő. A Művész azért még megmaradt. Kikopnak. Nem nagyon szeretik, nem nagyon értenek hozzá, nem mindig veszik észre, hogy ha egy asztal tíz centivel arrébb megy, az már nem az az asztal.

B. E.: *A presszós lányok még a régiek?*

M. I.: Velük nincs baj. Otthont adnak az embernek, elviselik, hogy az a pasas ott ül reggeltől esetleg másnap reggelig, és ír, ír egy rohadt cetlire, és töri a frászt.

B. E.: *Tömör szerkesztés, rövid mondatok jellemzik írásait. Mintha ezek a mondatok egyre rövidülnének...*

M. I.: Nem hiszem. Nincs módjuk, akkor már lassan eltűnnének. Ami a szerkesztést illeti, nem ismerek más szerkesztést, mint a belső hangulati szerkesztést. A saját maga légkörét bontsa ki, és kapjon önálló életet, ne azt, amit én elterveztem. Ne teljesen azt, mert akkor megette a fene.

Hogy mi az ördög fontos úgy igazán egy írónak? Elég sok minden. Például pokoli türelem is kell az íráshoz. Várni, várni egy pillanatra, amikor bejön az, amit érzékeltetni akar az írásában, amikor bejön az az egyetlenegy mondat, amire talán már hatvan éve vár, de egyszer csak mégis bejön — ehhez aztán türelem kell!

B. E.: *Mándy Ivánban nincs múlt és jelen, valamiféle egyidejűség van, egyszer azt mondta nekem.*

M. I.: Igen.

B. E.: *Álom és valóság egybeolvad. Milyenek az álmai mostanában?*

M. I.: Nem csak mostanában, elég rosszak, meglepőek. Valamiféle rémtől, a hétköznapi „so gennante” valóságában. Álmaimban megjelenik előttem egy pasas, aki félelmetesen hasonlít hozzám, de nem mindenben. Én üldözöm a rémet, furcsa módon, tudom, hogy valahogy túl kell esni a találkozáson, érzem, hogy valahol itt van a rém, essünk túl rajta minél előbb, mondom, és elkezdem üldözni — majdnem azt mondtam — a szerencsétlent. Üldözöm a gangon át, a csapóajtókon keresztül, minden keresztül és üldözöm, nincs, nincs, nincs, de érzem, hogy ott van. Végre ráakadok. Egy szobában ül, szürke zakóban, szivarozik, aránylag békésen, valamiképpen az apámra emlékeztet. Végtelen nyugalom, de már a

fáradtság nyugalma van bennem. Rám néz eszelősen fáradt tekintettel. Mi az istennyilát akarsz tőlem?! Hagyj békén, azt csinálsz, amit akarsz, csak egyre kérlek: engem hagyj békén. A másik szobában van egy lány, menj, beszéljess vele, ne is emlékezz rám. Ez meglep. Nagyon rohadt fráter, kegyetlen alak vagyok ebben az álomban, és ez valamiképpen tényleg meglep.

B. E.: *Erről van egy novella is.*

M. I.: Hogyne. Persze, hogy van. Nem védekezhetem másként, végül is. Megpróbálom ezt a szörnyű és megalázó állapotot elkapni.

B. E.: *Az Isten című novellájában egy képzeletbeli találkozásról ír. Talán egy kávéházban találkozna Istennel. Nem nagyon beszélgetnének, nem kérdezne tőle szinte semmit, csak azt, hogy hová lett a humora? És a végén csak elbúcsúznának egymástól. Most is ilyennek képzeled ezt a találkozást?*

M. I.: Igen. Nem biztos, hogy kávéház, lehet egy futballpálya, egy külvárosi rész, egy utcasarok, mindenhol meg tud jelenni. Neki ez nem gond, nekem igen.

B. E.: *Van, aki nagyon hiányzik, aki már nincs az élők sorában?*

M. I.: Hogyne lenne. Ez elkerülhetetlen. Amíg én vagyok, addig nekem sok mindenki hiányzik. NEMES-NAGY Ágnes, OTTLIK Géza. Most nem szeretnék többet mondani.

B. E.: *Milyen emléke van Nemes-Nagy Ágnesről?*

M. I.: Nagy veszekedések. Gyilkos, de szeretetteljes veszekedések. Nagyon sokra tartottam, tartom ma is. Mert a költő itt van, hála Istennek.

B. E.: *Ottlik Gézáról?*

M. I.: Ó igen! Mindig érzem azt a nemes hangját, azt a nemes tartást: „Iván, a mesterséget tessék tisztességesen csinálni!”

B. E.: *„Lelki nemesség” — így írta róla.*

M. I.: Igen, a lelki nemesség, ez a legfontosabb, talán az egyetlen igazi nemesség. Ezt mindig érezni lehetett nála.

B. E.: *A mestersége kapcsán egyszer azt mondta, hogy a hazaszeretetnek a Mándy Iván szerinti legfontosabb megnyilvánulása, hogy az ember a munkáját végzi.*

M. I.: Amit csinál, csinálja tisztességesen, és ne szavaljon, az Istenért, ne feleljen! Nem kell örökké lefelelni hazafiságból. Azt érezni kell, mint ZSÁK, a régi futballkapus, aki egy ócska csapatnál volt. Szegény, borzasztó szegény csapat volt, mindig el kellett adni egy jó játékos, hogy pénzt kapjanak. Ez a Zsák elmehetett volna külföldre, bárhol szívesen látták volna egy nagy csapatnál, de ő maradt a 33-asnál. Soha nem ejtette ki azt a szót, hogy hazaszeretet, meg ilyesmi, csak éppen addig védett, amíg csak tudott.

A MAGYAR ÉS A KONFLIKTUS

Az Új Magyarország június 28-i számában interjút olvashattunk dr. PATAKI Ferenc pszichológus, akadémikussal. A magyar nem konfliktuskereső és konfliktuskezelő nép *c. interjúbán* — sok évtized vizsgálataira és a legfrissebb tapasztalatokra támaszkodva — a magyar társadalom és a magyar ember konfliktustűrő képességéről esik szó. Hogyan kezeli a konfliktusokat, keresi, vagy kerüli-e azokat? S mit mond mindez a társadalom általános pszichikai állapotáról? Ezen gondolatok nyomán indítottuk el a Magyar Szemle vitáját a fenti kérdésekről. Elsőnek BUDA Béla, CSEH-SZOMBATHY László és PATAKI Ferenc gondolatait közöljük. Örömmel fogadjuk a további hozzászólásokat, pszichológusok és szociológusok részéről csakúgy, mint többi olvasónktól, szerzőnktől.

K. Gy.

PATAKI FERENC NAGYON FONTOS GONDOLATOKAT VET FEL, amelyek többségével egyet kell érteni. Megállapításai főleg az ún. Társadalmi Beilleszkedési Zavarok-kutatás adataira, konklúzióira támaszkodnak. Ezek egyrészt megmutatták a magyar társadalom lelki kórtanát, másrészt felhívták a figyelmet, hogy nálunk főleg az ún. *visszahúzó*dó (Robert K. MERTON amerikai szociológus terminológiáját használva: *retreatist*) *devianciaformák* a gyakoriak: az alkoholizmus, az öngyilkosság és a pszichiátriai betegség. Talán ebből származott az interjú címében olvasható állítás a magyarok és a konfliktus viszonyáról.

Ha ezt a tételt átgondolom, nem tudok vele egészen egyet érteni. Való igaz, hogy a magyarság minden önérvényesítő, lázadó, védekező fellépését a történelemben kegyetlenül megtorolták. A kezdeti sikerek után a kalandozó magyarok elfogott katonáit levágott orral, füllel küldték vissza a győztesek, a kereszténység ellen fellépőket is kegyetlen megtorlás érte; tatár és török éppúgy tiszszerezen büntetett az ellenállásért, mint később a német. Az ellenreformáció itt különösen könnyörtelen volt. 1849 olyan túlzott és kegyetlen, mint 1919, vagy 1945, vagy 1956. Volt tehát konfliktustól elriasztó hagyomány elég.

Mégis *konfliktuskerülő*k lennénk? Hát nem itt lett volna oly sok felkelés a legreménytelenebb helyzetekben (megint: 1848, 1919, 1956)? Nem volt elegendő pártütés, összeesküvés, frakció-rivalizálás a történelmünkben? Talán érdemes lenne valami összehasonlító történelmi vizsgálatot végezni a környező országokkal, és akkor kideríthetnők, hogy nem is kerüljük annyira a konfliktusokat. A viszony-

lag szabad, demokratikus idők politikatörténete a heves (és gyakran szükségtelennek, értelmetlennek mondható) rivalizálás, a konfliktusok históriája. Notórius képtelenségünk az összefogásra (sajnos, ez szinte történelmi tény) ugyancsak nem a konfliktuskerülésre utal.

Sokkal inkább igaz lehet, hogy a konfliktusokat nem tudjuk kezelni. Túl gyakran csap át az ellentét gyűlöletbe. Gyakran maga a nyílt konfliktus is az előfázisok, a nézetkülönbségek, az érdekelentétek, az ellenfél-helyzet túl gyors és nyers felszínre kerülését jelenti. Hiányosak az egyeztetési képességek, a kompromisszumkeresés, rossz a kommunikáció, és erre nagyon sok példát hozhatunk a politika területéről éppúgy, mint a szervezeti életből, vagy a privátszférából, az emberi kapcsolatokból. A nyílt konfliktusban születnek a vereségek, a megaláztatás, a csalódások és meghúszulások, ezek a sebek indítanak a visszahúzódásra, az önkárosító reakciókra.

TALÁN ENNEK KÖVETKEZMÉNYE aztán a megrendült önértékelés, amely valahogy különös, nemzeti sajátosságnak tűnik. Persze, mi is próbálgatjuk szépíteni énképünket, megvannak a képzetek a magyar virtusról, komolyságról, hűségről, de valamiféle bátortalanság, önvád, reménytelenség jellemez bennünket. Erről sok szó esik. Emlegetik a magyar pesszimizmust, kisebbségi érzést, csüggetegséget, a hajlamot a búra, önsajnálatra, az időszakos passzivitást, tétlen kivárást.

A sokféle vereség lehet az egyik ok. De kellene ide más okok is. Talán az is, hogy ez a nép mindig nagy népek uralma alatt és árnyékában élt, és ezek a népek, kultúrák mindig megkérdőjelezték és leértékelték e nemzet azonosságának alapjait. Vallását, eredetmítoszait, öndefinícióit, nyelvét, hagyományait. Elegendő csak a háború előtti német hatásokra, majd az 1945 utáni viszonyokra, a szovjet felsőbbrendűség kultuszára (amely a bűnös, fasiszta nép tézisével párosult), a nemzeti érzés elnyomására utalni.

Az is látható — de sajnos csak impresszióként vethető fel, mert nincsenek bizonyító elemzések —, hogy amolyan regresszióba szorult a néplélek. Kilátástalan, talán sokszor értelmetlen lázadásait, ha úgy tetszik, konfliktusait a politika szintjén megbékélések, kiegyezések, behódolások követik, az uralkodó apamodell elfogadása. Ez nyomon követhető a 18. század történetében éppúgy, mint a kiegyezés utáni időkben, vagy az első világháborúig tartó, császár iránti, majd a tényleges hűségben a németek iránt, és talán az 1994. évi választások különös reakciójában, amikor a nép újra hűségesnek bizonyult a kádári apamodellhez, amellyel kiegyezett, és amely valamiféle egyensúlyt biztosított számára.

Ezek a kiegyezések, a kompenzáló hűség azonban egy sajátos *biztonságkeresés* része, amelyet e nép történelmének évszázadai során kialakított. Visszamenekülni a magánvilágba, biztonságot teremteni, lemondás árán is megbiztosítani a jövőt, kultiválni a megsokkottat, a járt utat a járatlanért el nem hagyni — ez a magyar mentalitás alaptörekvése. Ez valóban, ahogy Pataki Ferenc mondja — leleményesen folyik, ennek következménye a legkisebb lehetőség krea-

tív megragadása, legyen az kisbirtok, háztáji, kisvállalkozás, egyéb „kiskapu”. Ám ennek bizonyos elmagányosodás az ára, kiszakadás a közösségből a protestáns erkölcs jegyében, és a fokozott individualizáció. A közösségeknek amúgy is rengeteget ártott az urbanizáció és a szekularizálódás, majd a második világháború után a „gleichschaltoló” irányító központosítás, a helyi hagyományok szisztematikus elfojtása, majd a páratlan méretű, gyors és erőltetett iparosítás (és a későbbi tévesztés) okozta elvándorlás. A magyar ember így nemi és életkori szerepei foglya maradt, kudarcait nem tudta feldolgozni. Az ivászat előbb „dopping” (a magyar férfialkoholizmus is túlnyomóan magányra utal), majd a csőd elviselésének, a valóság kikapcsolásának eszköze. Az öngyilkosság a csőd végső következtése, a magyar életmódban a jéghegy csúcса, a sokféle krónikus önpusztítási mód egyik szélsősége.

A KONFLIKTUSKEZELÉS ZAVARAI az individualizációval, a konzumértékek átvételével, a magas igényszinttel, a biztonságot és az anyagi életkörülményeket illetően, együtt teremtették meg a jelenlegi állapotot. Ha ez nálunk különösen dramatikusan is, nem szabad elfelejteni, hogy a posztkommunista világ sok más országa szintén hasonló helyzetben van. Hogy négy évtizednyi kommunista uralom és szovjet megszállás mit jelent egy népnek, ha más nem, a már vagy hat éve a Német Szövetségi Köztársasághoz tartozó egykori NDK közéleti, politikai állapota is igazolja.

Az 1989-90-es rendszerváltozásról az én élményem más volt, mint Pataki Ferencé. Én nem éreztem a közlelkesültséget. Inkább szorongást, bizonytalanságot tapasztaltam. Az emberek kialakult biztonságukat féltették. A kiismert világot. Az elért egyensúlyt. Csupán az értelmiség kis rétege volt eufóriás, aktív. A választásokon a helyi erőterek, a referenciaszemélyek, jelképes médiaalakok vitték magukkal a tömegeket az MDF, az SZDSZ felé, éppúgy, mint 1994-ben aztán vissza, az MSZP felé. Ha egyszer elemzik majd a taxisblokád politikai lélektanát, csupán ebből elegendő visszaigazolást nyerhetünk. A nagy temetési szertartások, temetési évfordulók eseményeiből úgyszintén...

Az érés, a fejlődés nagyon lassú, a politikai struktúrák alig működnek, kiélezett, szimbolikus nyilvánosságban folyik minden, ami aztán lecsapódik az ember regresszív lelkiületében, hogy ott meghasonlást, konfliktust termeljen, vagy érdektelenséget, visszahúzódot váltson ki. Ebben a helyzetben aligha lehet ezt a társadalmat dédelgetni, ahogyan Pataki javasolja. Nem lehet párbeszédet kezdeni (hacsak valamiféle politológiai mélylélektan fel nem tárja a televíziós műsorok és a körjük rendeződő más tömegtájékoztató információk sajátos szimbolikáját, a szereplők és közlemények metaüzeneteit, az irracionális félelmek és reménységek oszcillációit).

Így a politikusok televíziós stílusa, kisfiús mosolya, vagy jószágos atyáskodása a lényeges; a biztonságot veszélyeztető intézkedést hozó politikus népszerűsége viszont gyorsan csökken, mert az „rossz fát tett a tűzre”, hibázott ebben a pillanatos, rövid távú köz-

hangulatban. A magyarságunkat pedig valahogy jobb elfojtani, elfelejteni. Különben szembetalálkozunk a környező országok számbeli-
leg fogyó, elnyomott magyarságának komplexusával, velük kell azo-
nosulni, és tehetetlenül szenvedünk, sőt valahol még az is felsejlik a
tudatunk mélyén, hogy mi itt a trianoni határokon belül ugyanígy
járhatunk: „megváltozott néven rólunk szól a mese”. Innen aztán a
kényelmetlenség, az *Unbehagen* kultúránkban, közéletünkben.

FÉLŐ, HOGY MINDEZEN KORMÁNY, POLITIKA nem fog tudni segíte-
ni. Mint az egyes ember neurózisának gyógyítása, a nemzeté is
a helyzet türelmes, ám következetes feltárásán, a lelki sebek
orvoslásán, a hibás munkamódok elhagyásán és új problémamegolo-
dó stratégiák kipróbálásán át történik. Talán a kisközösségek, az esz-
mei tartalommal telítődő civil szerveződések, a valós életproblémák
körüli szerveződő helyi politikai erők, valamiféle új, önvizsgáló nyil-
vánosság, erkölcsi mozgalom, irodalmi megújulás hozhatnak itt vál-
tozást, fejlődést. A közösségek szintjéről kellene *autochton* politikai
mozgalmaknak indulni, valós helyi, regionális vagy országos téte-
kért kellene a tényleges politikai szervezeteknek megmozdulniuk,
érvényes szimbólumok, értékdeklarációk, ideológiák ellenére, ame-
lyek programok mátrixát adnák. A jelenlegi pártok és a mostani po-
litikai élet közepette nehezen képzelhető el számomra olyan kor-
mány és olyan politikai program, amely az évszázados, rossz be-
idegződéseken változtat (nem is beszélve olyan „apróságokról”,
mint külföldi adósságállomány, teljesen szétesett közigazgatás, re-
ménytelenül leszakadó országrészek, környezetszennyezés és sok
más, ismert alagond).

BUDA BÉLA

HAJAS TIBOR: SZITANYOMAT II. (1980)

A KONFLIKTUSKEZELÉS NÉHÁNY JELLEGZETESSÉGE MAGYARORSZÁGON

PATAKI Ferenc interjúja és BUDA Bélának ehhez fűzött reflexiói oly sok megfontolandó és megvitatandó gondolatot vetnek fel, hogy ezeknek csak töredékére lehet újólag hozzászólni. A két írást olvasva négy fejtegetés ragadta meg figyelmemet különösképpen, és a továbbiakban ezekhez szeretnék néhány megjegyzést fűzni.

Az első Pataki Ferencnek a *nemzeti karakterről* tett megállapítása, illetve Buda Béla *néplélek*-gondolata. Problémám az, hogy mennyiben indokolt egy ország lakosságának közös lelkiségéről beszélni. A két szerző nagyon gondos a fogalmak használatakor: nemcsak kerülnek a szólamszerű elkenést, hanem részletesen is kifejtik, melyek azok az össztársadalmi, vagy mikroközösségi események, amelyeknél nem lehet letagadni az emberek reagálásának ama hasonlóságait, amelyek különösképpen miránk, magyarokra jellemzőek. Ennek ellenére több évtizedes kutatásaim arról győztek meg, hogy ha vitathatatlanul vannak is közös vonásai a magyarságnak, ugyanakkor tapasztalunk az országon belül lényeges különbségeket a vizsgálat során mutatóként alkalmazott tulajdonságok, és azoknak jelzőként használt indikátorai vonatkozásában.

Munkálkodásom egyik emlékezetes szakasza volt, amikor a két kiváló szerzővel a Társadalmi Beilleszkedési Zavarok-kutatásban együttműködhettem, elsősorban az öngyilkosság, mint társadalmi jelenség egyik vizsgálójaként. Éppen ezért az olvasók megértését kérem, ha én is e témára utalva fejtem ki, miért tekintem az öngyilkosság gyakorisági mutatóinak alakulását egyrészt bizonyítéknak: a konfliktusok előli menekülés e brutális formája magyar jellegzetesség; másrészt viszont, hogy az öngyilkosságok területi eloszlása, az egyes régiók közötti különbségek és ezek stabil előfordulása arra utal, hogy az öngyilkosság és a mögötte rejlő szemlélet és attitűd tekintetében lényeges különbségek vannak magyar és magyar között. Az ún. TBZ-kutatások nyomán szinte általánosan ismertté vált, hogy: 1. 1960-1990 között az öngyilkosságok országos arányszáma majdnem megkétszereződött, és az öngyilkosságok gyakorisága szerinti országok szomorú rangsorában az utánunk következő második, Dánia arányszáma a miénkénél csupán kétharmada, a többi ország pedig messziről követ bennünket. Míg nálunk szinte lineáris emelkedésnek lehettünk tanúi, több országban, így például Ausztriában, mely a

múltban közel egy szinten állt velünk, csökkent az arány. Nem meglepő ezek után, hogy az öngyilkosságot a külföldi publikációk is gyakran mint a magyar lelkiség egyik jellegzetességét kezelik. 2. Ezzel szemben évről-évre megfigyelhető, hogy Magyarországon belül nagy különbségek állapíthatók meg, például az egyes megyékre jellemző mutatók tekintetében: az ország délkeleti régiójában, Csongrád-, Bács-Kiskun-, Békés megyékben az arányszám közel 50%-kal magasabb, mint az országos átlag; az ország északnyugati részében, Győr-Sopron és Vas megyékben pedig nem éri el országos átlag felét sem. E jelenség stabilitása több vizsgálatra ösztönözte a kutatókat; nem sikerült alapvető magyarázatot adni, csupán az nyert bizonyítást, hogy a népesség rétegződésében leginkább használt társadalmi-gazdasági-demográfiai mutatók nem működtek, és valószínű, hogy az öngyilkosságnak, mint konfliktusmegoldásnak az értelmezése eltérő az említett régiók lakossága körében.

Az öngyilkosság-vizsgálatok nem álltak meg a nagyobb földrajzi egységek összehasonlításánál, hanem egymás mellett, az öngyilkosságok tekintetében eltérő viselkedést mutató településeken is folytatódttak, továbbá összehasonlították a családok „öngyilkossági” történetét is. Ezek a mikrovizsgálatok megerősítették ama feltételezés jogosságát, hogy a különbségek nem magyarázhatók az eltérő külső körülményekkel, hanem szerves részei annak a kulturális hagyatéknak, amelyet az egyén családjában, közvetlen közösségében tanult, tapasztalt.

A második, általam vitatandónak tekintett kérdés a konfliktus fogalmának értelmezése. Pataki Ferenc a vitaindító interjúban szól a konfliktusok kerüléséről. Mintha módunkban állna életünket úgy rendezni, hogy abban érdekellentétek, nézetkülönbségek ne forduljanak elő, sem a közvetlen környezetünkkel való érintkezés, sem pedig a társadalomba való beilleszkedés során. Azt hiszem, hogy célszerűbb a konfliktusokat úgy értelmezni, mint életünk elkerülhetetlen kísérő jelenségeit, és a problémát abban látni, hogy milyen különbségek vannak egyének, csoportok, népek között e konfliktusok megítélésében. Leegyszerűsítve: mennyiben nézünk szembe velük, keressük-e azokra a megoldást, illetve mennyiben jellemez bennünket a konfliktusok tagadása, bagatellizálása.

A MAGYARSÁG ÖNMAGÁRÓL ALKOTOTT KÉPE SZERINT mi a konfliktusokkal szembenező, azokat vállaló nép vagyunk, még ha ez sokszor vereségekkel, ellenfeleink érdekeinek felülkerekedésével jár is. Buda Béla erre példákat hoz fel a nemzet történelméből. Mint pszichiáter nyilván még több esetet tudna említeni az egyes emberek nyílt összeütközést vállaló magatartásáról, s azok katasztrofális következményeiről. A harcot megharcoló nemzeti, kisközöségi, egyéni magatartás valóban soha nem volt ritka, és ma sem az. De mellette számos példa áll a konfliktusok kompromisszumos kezeléséről. Buda Bélát követve hadd említsük meg a Lech-mezei gyászmagyarok után GÉZA fejedelem és SZENT ISTVÁN kompromisszumát az akkori keresztény világgal, BETHLEN Gáborét a törö-

kökökkel és a HABSBURGOKKAL, a RÁKÓCZI szabadságharcát lezáró szatmári békét, a vallási üldözéseknek véget vető *tirelmi rendeletet*, az 1867-es kiegyezést. Ki vonhatja kétségbe DEÁK Ferenc magyarságát? A családi életből mindannyian számos példát tudnánk felhozni, arra, hogy a házastársak közötti kompromisszum a kiegyensúlyozott házasság, és főként az egészséges utódok fejlődésének alapja.

A kompromisszumok különfélék lehetnek. Kérdés az, hogy az eredeti érdekekből mit sikerül átmenteni, és az a további fejlődés számára milyen lehetőségeket biztosít. Az 1867-es kiegyezésről például e szempontból még ma sem zárult le a vita. És lehet a kompromisszum összetett: bizonyos szempontokból jelenthet kapitulációt, teljes feladást, más szempontból bázis a későbbi korrekcióra. Az 1867-es példánál maradva: a magyar szellemi élet számos nagyja, akik vitathatatlanul a nemzethez tartoznak, hajlandók voltak a császáriakkal együttműködni, mások viszont az osztrák-magyar ellentétet feloldhatatlannak tekintették, figyelmen kívül hagyva a sűrűsödő végzetessé váló új konfliktusokat.

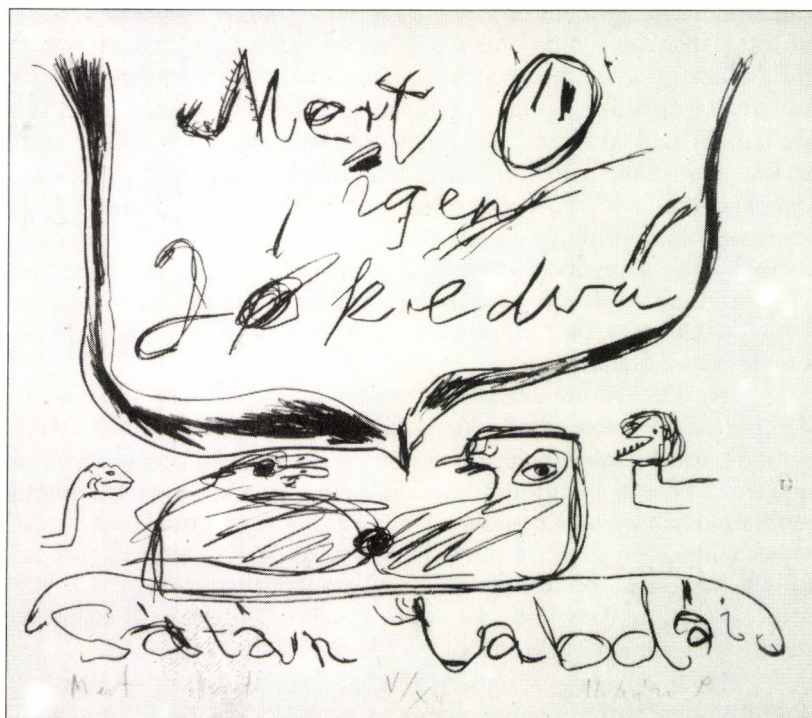
FŐ TÉMÁNKRÓL SZÓLVÁ nem kerülhetjük meg a jelenlegi politikai ellentétek és kompromisszumok problémáját sem, s ez a harmadik fontos kérdés, amit Pataki Ferenc és Buda Béla elemzéséből kiemelnék. Az első részkérdés annak megítélése, hogy a magyarság miként fogadta 1989-1990 eseményeit. Nem érték egyet Buda Bélával: igenis, a lakosság nagy részének volt szabadságélménye. Ez függetlenül attól meghatározó, hogy köreikben hamarosan kialakultak az ellenséges táborok. Az idegen megszállás nemcsak azokat állította szembe a hatalommal és annak kiszolgálóival, akiknek múltbeli meghurcolása, a velük szemben alkalmazott diszkrimináció folyamatosan tudatosította a magyarság érdekellentétét, konfliktusát, hanem azok jó részét is, akiknek bizonyos előnyei is származtak az ún. „konszolidáció”-ból. De a nagyhatalomnak kijáró kötelező hajbókolás, a „mi” érdekeink idegen érdekeknek való alárendelése megszégyenítő, provokáló volt. A történelmi elemzések sem feledkezhetnek meg a jövőben arról, hogy az uralkodó egypárt soraiból hányan vitték vásárra a bőruket egy gyökeres átalakulás reményében — noha hamarosan mind többen döbbsentek rá arra, hogy vesztesei lettek az átalakulásnak.

Az 1989-90 óta eltelt évek makrokonfliktusainak állandó kísérője a más érdeket képviselő, a másféle szemléletet kifejező iránti gyűlölet, amely mind nehezebbé teszi, mintegy árulásnak tekinti a „táborok” közötti kommunikációt. Ez nem tartozik történelmi nemzeti karakterünkhöz. Kuruc és labanc, katolikus és protestáns, 48-as engesztelhetetlen és 67-et szolgáló mameluk között fennmaradt az emberi kapcsolat. Elszörnyedve nézzük a volt jugoszláv népek közötti „konfliktus-kezelést”, és egyre inkább hallhatók, olvashatók auschwitz-i, gulagi gyökerekből fakadó megnyilvánulások is.

Utolsó megjegyzésemet az inspirálta, hogy évtizedeken keresztül vizsgáltam a magyar demográfusokkal együtt a magyarság számszerű fennmaradásának lehetőségeit. A lényeg, hogy miként

kezelhető a konfliktus a növekvő anyagi megterheléssel járó gyermek vállalása, és a mi esetünkben az egyre romló megélhetési körülmények, a szükségessé vált plusz munka és végül egy új, posztmodernnek nevezett szemlélet közepette, mely utóbbi a gyermekvállalást értelmetlennek minősíti. A vita ezúttal is egyre inkább a gyűlölet jegyében zajlik. A részletes kifejtés lehetetlen hozzászólásom keretei között: csupán a központi kérdést fogalmaznám meg, másokra bízva annak megválaszolását: kívánhatjuk-e a mai, egyre nehezebb körülmények között élő felnőtt nemzedékek további áldozatvállalását annak érdekében, hogy a magyarság létszáma ne csökkenjen folyamatosan, amikor reális kérdésünk a történelmi távlatokban való fennmaradás, a mai országhatárokon belül és a szomszédos országokban egyaránt. Valamint kezelhetjük-e úgy ezt a kérdést, mint olyan tudati problémát, amelynek nyílt vitája része lehetne a nemzeti karakterünk feletti töprengésnek.

CSEH-SZOMBATHY LÁSZLÓ

UJHÁZI PÉTER: MERT (1983)

„HALLGAT A MÉLY...”

MEGTISZTELŐ SZÁMOMRA, hogy egy alkalmi interjú, amely szükségképpen nélkülözi az alapos és árnyalt fejtegetéseket, felkeltette BUDA Béla figyelmét és vitakedvét. Hiszen oly sok a visszhangtalanul semmibe hulló szó! Természetesen előnyösebb lett volna, ha a vitakedv terjedelmesebb és bővebben érvelő írások ürügyén serken fel, mivel elegendőnél is több okunk van az együttes töprengésre. Szintén hálával tartozom CSEH-SZOMBATHY Lászlónak gondolatébresztő és kiegyensúlyozó elemzése miatt.

Mindkét baráti reflexió joggal mutat rá, hogy fejtegetéseim a *társadalmi beilleszkedési zavarok* évtizedes hazai kutatásának tapasztalataiból táplálkoznak. Illő hát, hogy essék néhány szó e háttérről.

A 70-es évek végén kezdődő és számos gátló körülménnyel megküzdő kutatás népes szakembergárda egyedülálló vállalkozása volt. Először kísérelték meg módszeresen, kölcsönös összefüggéseket is firtatva szemügyre venni az „ezernyi fajta népbetegség” legriasztóbb hazai változatait, az ún. *deviáns magatartásformákat* (öngyilkosság, alkoholizmus és drogfüggőség, bűnözés, társas-társadalmi eredetű neurózisok, fiatalkori veszélyeztetettség). Tucatnyi tudományág művelői és gyakorlati szakemberei társultak a feladat megoldására, egyebek közt Buda Béla is, akinek sokoldalú hozzájárulása felbecsülhetetlenül fontos.

Abban is előnyösen különbözött e vállalkozás számos előzménytől, hogy nem csupán megbízható helyzetfeltáró elemzések készültek, hanem hosszú távú, konkrét cselekvési program került a közvélemény elé. A kutatás eredményei és javaslati: sok száz tanulmány, könyv és szakértői elemzés ma is hozzáférhető és szabadon „fosztogatható”. Csak éppen kevés jele mutatkozik az effajta szándéknak! Jó honi szokás szerint az „örök jelenidejűség” állapota, s az állandó „újrakezdés” kényszere hamar árnyékba borította az előzményeket.

A kutatási évek alatt összehangolódott, s közös nyelven beszélő műhely úgy zilálódott szét a rendszerváltás fordulataiban, hogy az oly nélkülözhetetlen folytatás körvonalai sem rajzolódtak ki, és a hasznosítás esélyei sem vonták magukra a közfigyelmet. Pedig a kutatás eredményei alapján mód nyílhatott volna arra, hogy a további vizsgálódások és a belőlük táplálkozó energikus társadalmi cselekvés intézményes keretei, biztosítékai korszerű alakot öltsenek (a kutatási program kiterjesztése a rendszerváltozás szülte új és váratlan jelenségekre; egy Népegészségügyi- és Családvédelmi Központ létrehozása a kutatások és a társadalmi cselekvés összehangolá-

sa céljából). Ennek híján s a közvélemény növekvő tanácstalansága, sőt riadalma láttán aztán új és új részleges és alkalmi kampányok születnek, hiszen a tények szorító markából nem menekülhetünk. De elfedheti a deviáns jelenségeket a meddő szószaporítás, vagy a tisztán politikai diskurzus is. Pedig azok a társadalom mélyrétegeiben — olykor százados mentalitásában — gyökereznek; a négyéves választási ciklusok itt nem húznak határvonalat, a tennivalók is évtizedes távlatba illeszkednek.

Magam nem vagyok a társadalompatológiai kérdések szakértője: szociálpszichológusként kapcsolódtam be a kutatásokba. Hálás vagyok a sorsnak, hogy részese lehettem e vállalkozásnak, s oly sokat tanulhattam kollégáimtól, barátaimtól. Nos, ezért nem tudok szabadulni a tapasztalatoktól, valahányszor a magyar „társadalmi test” állapotára, a közérzületre és a sokat emlegetett *nemzeti sorskérdésekre* fordul a szó. De azért sem, mert a kutatás számos új — mindmáig megválaszolatlan — kérdést is felvetett. Állhatatosan törekedtünk, hogy leszokjunk a leegyszerűsített, egysíkú — s jobbára ideologikus — magyarázatokról, s a hozzájuk tapadó illúziókról, azokról is, amelyek a rendszerváltozáshoz fűződtek.

Annak idején bizakodó kijelentések hangzottak el arra nézve, hogy a politikai szabadság állapotában gyorsan visszaszorulnak majd a deviáns magatartásformák. E hiedelem logikája alig különbözött ama felfogásától, amely szerint a „szocializmusban” — úgy mond — automatikusan felszámolódnak majd az önpusztító és társadalomellenes viselkedésmódok. A tények mást mutatnak!

Az öngyilkosságok száma, némi visszaesés után, változatlanul magas szinten stagnál; az önpusztító magatartásformák új változatokkal — mindenekelőtt a nekilódult drogozással — bővültek; soha nem látott bűnözési hullám lep el bennünket; a neurotikusok számát egyes szakemberek — bizonyára némi túlzással — immáron a lakosság felére becsülik. (Az utolsó megbízható vizsgálat a 80-as évek második felében a lakosság közel negyedénél mutatott ki rögzíthető neurotikus tüneteket. Az arány a nők esetében jóval magasabb: eléri a női népesség egyharmadát.) Gyors ütemben fogy a népesség; a 20-as évek színvonalára zuhant a lakosság — főként a középkorú férfiak — mortalitása. Mivel magyarázható mindez? Mi lapang a háttérben? E kérdések elől egyetlen társadalomkutató — mi több: egyetlen felelősséget érző polgár sem térhet ki.

SÚLYOS MELLÉFOGÁS LENNE, ha úgy vélekednénk, hogy az okok kizárólag rövid távú, jobbára politikai nyelven megfogalmazható, s viszonylag gyorsan kiiktatható tényezőkben rejlenek. Csakis a társadalom mélyrétegeiben zajló, s olykor százados múltra visszatekintő *előzmények*, valamint az *új deviációnemző helyzetek* és tényezők egyidejű tudomásulvétele és figyelmes elemzése lehet a vizsgálódás és a biztonságos cselekvés kiindulópontja.

Ma még nincs kellően árnyalt képünk arról, hogy a modernizálódó társadalmakra jellemző deviáns viselkedésformák a kiegyezéstől az első világháborúig terjedő időszakban miképpen épültek

be a magyar társadalomba. Csak sejtjük, hogy az „aratópálinka”, a katonakori italozás és a dzsentrí „úri muri” hogy kapcsolódik össze és hogyan terjedtek az alkoholizálás eltérő, de egyirányú *kulturális mintái*. Tekinthejtük a megkésett és felemás hazai modernizáció „ará”-nak ama kevés figyelemre méltatott ténytet, hogy a múlt század 70-es éveitől az első világháborúig kétszeresére nőtt az öngyilkosságok száma. Éspedig úgy, hogy a magyar etnikumra jutó rész mindig jóval magasabb volt, mint a vele együttélő nemzetiségeknel. (Egyébként a kisebbségben élő magyarság ma is örzi ezt a tendenciát.) Cseh-Szombathy László joggal ír arról, hogy mindmáig nem tudjuk kielégítően megmagyarázni a hazai öngyilkosságok regionális eltéréseit. Vajon honnan „tudják” Bács-Kiskun megye lakosai, hogy évről-évre háromszor annyi öngyilkost „kell” produkálniuk, mint az ország északi és nyugati tájain?

S vajon mivel magyarázható az a meghökkentő adat, hogy e század folyamán sohasem volt olyan alacsony az öngyilkosságok száma, mint 1953 és 1957 között? Ettől kezdve viszont egészen a 80-as évek végéig az arány lineárisan növekedett. 1956 drámájának elhúzódó társadalmi reakciója ez, vagy más tényezők is közrejátszottak? Azt sem könnyű megmagyarázni, hogy miként csökkenhetett egyetlen év alatt (1938-ról 1939-re) 29,3 százalékról 23,6-ra az öngyilkosságok száma. Feltehető, hogy a terület-visszacsatolásokat kísérő *nemzeti közlelkesültség* és a háborús konjunktúra együttesen idézte elő a jelenséget, de az előzmények és következmények egyik-másik oldala így is homályban marad. Pedig milyen jó lenne végre felmutatni az egyetlen, s mindent megmagyarázó okot!

A KÉRDÉSEK SORÁT más irányokban is, tetszés szerint folytathatnánk. Véletlenszerű-e, avagy jellemzőnek vélhető az *egyes deviáns magatartásformák különös egybekapcsolódási mintája*, amiként pl. a depresszió, az alkoholizálás és az öngyilkosság, vagy az alkoholizálás, a drogozás és a bűnözés szokásszerűen társul? Mely pontokon, és miért billen meg a személyiségfejlődés menete, hogy devianciába torkoll-jék? Valóban létezik-e egy korai — akár már kisgyermekkorban is felismerhető — jelzésérték, predeviáns tünetegyüttes?

Nos, e jelenség és okaik feletti töprengés vezet el ama gondolathoz: vajon nem húzódik-e meg háttérükben valamely kitapintható *nemzeti karakter* (vagy Buda szavával szólván: *néplélek*), amely felelőssé tehető, s holmi *magyar fátum*ként lebeg felettünk? A kérdésfelvetésnek messzire nyúló előzményei vannak — el egészen SZÉCHENYI nemzetkarakterológiai eszméig. A két háború közötti korszak szellemi életének egyik jellegzetes vonulatát alkotják a különféle — jobbára szellemtörténeti alapvetésű — *típusalkotási kísérletek*. Elegendő a *magyar jellem* („mi a magyar?”) e korszakban dívó vég nélküli boncolgatására utalni. PROHÁSZKA Lajos kínálja a legszínvonalasabb típus-változatot, midőn szembeállítja a német „vándor” és a magyar „bujdosó” ideáltípusát. De ide vonható SZEKFI eszme-futatása a „magyar bortermelő lelki alkatáról”, vagy NÉMETH László MADÁCH örvén megfogalmazott gondolata a magyarságra jellemző

„heroikus pesszimizmus”-ról. De szó eshetnék ezeknél kevésbé szerencsés fogalmi konstrukciókról is, mint a „mélymagyar” és a „hígmagyar” megkülönböztetése, vagy a „turáni lélek” eszméje.

VALAHÁNYSZOR ÁLTALÁNOSAN ÉRVÉNYESNEK VÉLT kijelentést teszünk a magyarságról (a magyar ilyen vagy olyan), szükségképpen utalunk valamely kollektív szubjektumra, közös lelki ségre is, amely hordozója (képviselője, megtestesítője) a kijelentésben foglalt ítéletnek. Elkerülhetetlen a következő logikai lépés: hogyan származtatjuk tovább e tartalmas tulajdonságokat? Vajon a *gének* vagy a *sors* (történelem, kultúra) mechanizmusai biztosítják az átörökítést?

Jómagam számos — itt nem részletezhető — ok miatt bizalmatlan vagyok a nemzetkarakterológia előfeltevéseivel szemben, jóllehet az *etnopszichológiai vizsgálódásokat* lehetségesnek és termékenynek vélem. Említett interjúm is azzal a vallomással kezdődik, hogy nem hiszek valamely „néplélek”-ben, ebben a minden ízében 19. századi, a korai európai társadalomlélektan német és francia változatában született fogalomban. Már csak azért sem, mivel egy nép jellemző társadalmi reakcióinak tartománya jóval gazdagabb, semhogy egyetlen vonással vagy típussal jellemezhető lenne. Éppenséggel a színmagyar régiók öngyilkossági szokásaiban mutatkoznak a már említett jelentős területi különbségek; ezért itt aligha működhetnek a *gének*, vagy a magyar emberre általában jellemző karaktervonások. Így aztán némiképp önmagamnak is ellentmondva, alapos túláltalánosítással kategorikusan kijelentettem: a magyar ember nem konfliktuskereső. Buda Béla ezt joggal vitatja. Bizonyosan pontosabban hangzana: a magyar ember bizonyos helyzetekben jellemző módon kerül a konfliktust, kitér előle. (A konfliktuskezelésről mondottak kapcsán nincs vita közöttünk). A kérdés mármost az lenne: melyek ezek a helyzetek, s milyen gyakorisággal jellemzik a magyar mentalitást és szokásokat?

Buda a kategorikus kijelentés cáfolataként hivatkozik a magyar történelem nagy forradalmi felvillanásaira, s a velük járó kiélezett társadalmi konfliktusokra. Ám ezek bizonyosan nem azonos rendű és minőségű jelenségek a mindennapokban zajló személyes és intézményes konfliktusokkal. Egy tömegáramlásba és tömeghangulati kirobbanásba bekapcsolódni alighanem másfajta döntést igényel, mint megbirkózni valamely személyes (házastársi-partneri, munkahelyi, gazdasági, betegség- vagy kudarcszülte) konfliktussal. Ám e kérdésekben is további vitákra nyílhat esély. Buda maga is utal rá, hogy a MERTON által *visszahúzódó devianciaformáknak* nevezett magatartásmódok inkább jellemezni látszanak a magyar népeiséget. E feltevésnek célszerű volna közös erőfeszítéssel a végére járni. Erre újólá akkor döbbsentem rá, amikor a média nemrégiben hírül adta, hogy az ismert biohumusz-botrány kárvallottjai közül immáron tizenheten lettek öngyilkosok. (Az adatért nem kezeskedem — újsághírből való.) Mi lappang emögött? A gazdasági bukás miért válik azonossá a teljes életkudarccal? Miért ítéltetik reménytelennek a

küzdés, s vonzóznak a radikális „elbujdosás”? A válaszokat keresvén célszerű lehet a nemzetkarakterológiai feltevések helyett másfajta magyarázó elveket alkalmazni.

A *nemzeti és helyi kultúrák* (mikro- vagy szubkultúrák) s azok hagyományos — olykor szavakba sem foglalt — értékrendjei olyan viselkedési (adott esetben konfliktus-megoldási) mintákat is tartalmaznak, amelyek meghatározott esetekben világos cselekvési irányokat sugalmaznak. (A vérbosszú elve, amely a hazai cigányság meghatározott csoportjaiban még élő parancs, ennek csupán szélsőséges példája.) Tudjuk, hogy azokban a családokban, ahol a felmenők, vagy a közeli rokonok között már előfordult öngyilkosság, ott bizonyos adatok szerint tízszeresen nagyobb az érintettek veszélyeztetettsége. Meghatározott szubkultúrákból rendre több bűnöző fiatal kerül ki (nevelőotthoni világ, kriminális család), mint onnan, ahol nincsenek efféle minták.

EGYRE TÖBBET TUDUNK a genetikai átörökítés mechanizmusairól, jóval kevesebbet a *társadalmi-kulturális átszármasztás* (a tág értelemben szemlélt szocializáció) rejtettebb és finomabb folyamatairól. Az általam képviselt felfogást leginkább *történeti-kulturális megközelítésmódként* jellemezhetnénk.

Ebből ered a feltevés, hogy a lehető legtágabban értelmezett nemzeti kultúrában és a helyi kultúrákban szervesen együtt léteznek — olykor egymást kizárni látszó, máskor valóban kizáró — viselkedési minták, mentalitások és érzelmi válaszminták. Ezek aztán meghatározott helyzetekben — gyakorta nem is tudatos döntésként, hanem inkább ösztönös reakcióként — működésbe lépnek, és megszabják a viselkedés és a cselekvés irányát. Ki tudja, miként befolyásolta TELEKI László öngyilkossága TELEKI Pálét, JÓZSEF Attiláé LATI-NOVITSÉT és nem egy fiatal értelmiségiét?!

Nem kívánok egyebet állítani, csupán azt, hogy hazánkban *hagyományosan gyakori a konfliktushelyzetekre adott elkerülő-kitérő, visszahúzódozó és önfeladó, elkeseredett cselekvési minta, főként akkor, ha az ellenfél valamilyen személytelen, anonim hatalom, vagy intézmény, amelyet fel lehet ruházni a sorsszerűség képzetével. De legalább ilyen heves lehet — másfajta helyzetekben — az Ugocsa non coronat mentalitása, vagy a virtus diktálta „kivagyiság”, esetleg az oly sokszor emlegetett „szalmaláng”-lelkesültség és -sürgölődés. Más szóval, a magyar mentalitásban és hagyományvilágban, a történeti emlékezetet hordozó narratívumokban különös viselkedési minták gazdag választéka él együtt; az egyik nem érvényteleníti a másikat. Mindegyik a nemzeti történelem sajátos lecsapódása: valamely mozzanat és alapélmény tapasztalatát sűríti magába. Egészükben pedig a nemzeti kultúra fontos tartalmait alkotják.*

S bár hajlok arra, hogy a konfliktuskerülést, a konfliktus elől való ilyen vagy olyan „elbujdosást” jellemzően gyakori, s ilyen értelemben tipikus magyar (önpusztító) viselkedési mintának véljem, a kijelentést mégsem tekinthetem egyébnek, mint többé-kevésbé valószínűsíthető feltevésnek. Alighanem ez a minta tükröződik a „hadd

lám, Uramisten, mire megyünk ketten" hagyományos mentalitásában, az értelmetlen „fülemüle-pörök”-ben. Talán ADY is erre érzett rá, midőn ezt írta:

„Csak magát ne bánthaná vad szilajul
És csak ne volnának buta urai?
Megnőne, szépiül, igazulna, javul”.

Gyanítom, nem arra gondolt, hogy a „szilaj önbántás” és a „buta urak” között közvetlen és egyenes vonalú kapcsolat létezik.

BÍZOM BENNE, hogy a vázolt megszorítások és értelmezési kísérletek után nem maradt érdemleges vitatnivaló Buda Béla és a magam felfogása között. Ha mégis, az csak javára válhat az ügynek, hiszen további töprengésre készíthet. Az elmondottakból egyébként az is következik, hogy magam nemigen tudok mit kezdeni a „regresszióba szorult néplélek” megfogalmazással. Hacsak nem tekintjük metaforának a *néplélek* szót. A leírt tünetek azonban pontosak és helytállóak.

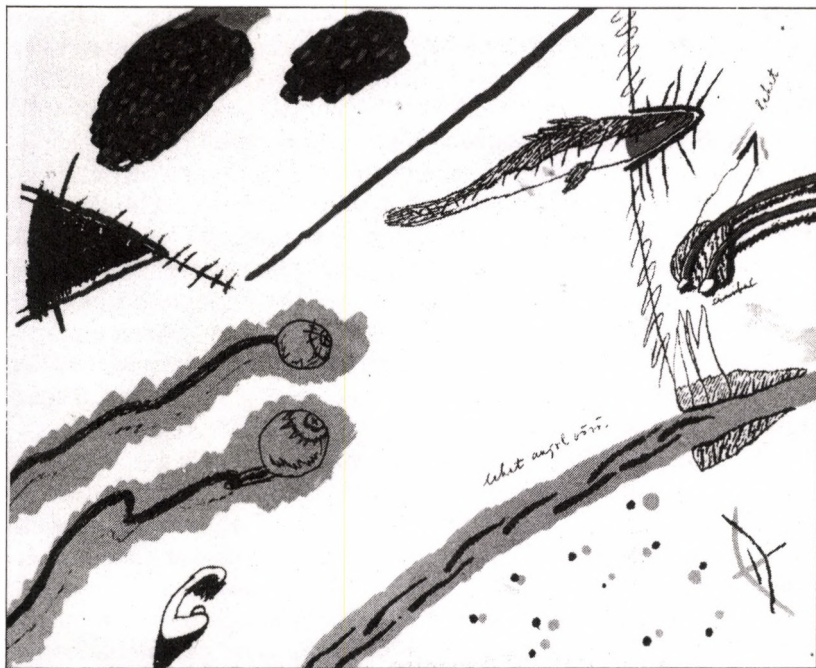
Maradt még egynéhány — ámbár, úgy vélem, kisebb jelentőségű — kérdés. Meglehet, nézőpont dolga, hogy a rendszerváltás kezdetén vajon a közlekedésszerűséget, vagy a szorongást és bizonytalanságot tekintjük a közérzetet jellemző vonásának. Aligha vitatható, hogy ez is meg az is jelen volt; készséggel elfogadom hát Buda nézetét is. Ma azonban már inkább a megalapozatlanul, de őszintén elgondolt *illúziók* felsejelenéséről, majd megtöréséről szólnék, semmint közlekedésszerűségről.

Bizonyára érdemleges vita alakulna arról, vajon lehet-e és kell-e „dédelgetni” a mai magyar társadalmat, s vajon lehet-e vele párbeszédet folytatni. Már nem tudnám eldönteni, újságírói lelemény-e a „dédelgetni” szó, vagy magam éltem vele. Hagyjuk! Amit mondani akartam: minden módon *kímélni kell ezt a társadalmat*, a benne élő generációkat, hiszen meggyötörték őket az e századi történelem emberpróbáló fordulatai, elcsigázták őket — fizikailag és lelkiileg egyaránt — a zsigereikbe ivódott keserves tapasztalatok és az elveszett jövő. És vajon beszélhetünk-e tudományos nyelven és igénnyel a népesség, vagy egy-egy generáció elcsigázottságáról, kimerültségéről, nyugalom- és biztonságvágyáról, vagy még általánosabban: *teherbíró képességéről*. Gyanítom, hogy igen, s talán beszélni kellene róla.

A mai magyar társadalomban négy generáció él együtt: a legidősebb még átélte — éspedig tudatos fővel és cselekvő módon — a világháborút, követi a „fényes szelek” nemzedéke, majd a 60-as években indult „nagy generáció” és a rendszerváltás mostani nemzedéke. A sors merőben más élményekben és tapasztalatokban részesítette őket, de egyiket sem kímélte. Nem kíméli a most színre lépőket sem. Nagyapák, apák, fiak és unokák mind rászorulnának a kíméletre. Nem a pszichológusok és egyéb szakemberek „dédelgetésére”, hanem a kísérletező kedvű politikusok bölcsességére.

ATÁRSADALOMMAL FOLYTATOTT PÁRBESZÉD ESÉLYEIRŐL SZÓLVÁN, Budánál talán kevésbé vagyok szkeptikus, nem a helyzetmegítélést, hanem az esélyeket illetően. Az a politikai és társadalmi erő — legyen bár párt, egyház, civil társadalmi alakzat, vagy mozgalom —, amely nem tud beszédbe elegyedni és szót érteni a társadalommal, reménytelenül légüres térbe kerül, s előbb-utóbb elszigetelt csoportocskává válik. Ezt pedig nem csupán a médiumok igénybevételével lehet elkerülni; a fejlemények zajlásának megítélésében nincs köztünk különbség. Budához hasonlóan magam is szeretnék bizakodni az alulról építkező, közösségteremtő és az együttes állampolgári felelősségérzetet gerjesztő civil társadalmi szerveződések támaszt nyújtó, védelmező rendeltetésében. Ennél fogva abban is, hogy a *társadalmi nyilvánosság* és *párbeszéd* új alakjait lesznek képesek megteremteni, magukba olvasztván a helyi médiumok kínálta új technikai eszközöket is. De ezekről az esélyekről immáron egy merőben új eszmecserét indíthatnánk...

PATAKI FERENC

SZABADOS ÁRPÁD: PRÓBANYOMAT I. (1986)

„A TEREMTÉS NEM ISMÉTLI ÖNMAGÁT”

Kemény Katalin válasza Váczi Gábor levelére

A tisztelt olvasó talán joggal várhatná, hogy azt a levelet is olvashassa, melyre KEMÉNY Katalin válaszolt. Ám a válasz önmagában is érthető, ezért felesleges lenne időt fordítani a kérdések olvasására. Aki esetleg nem ismer né Kemény Katalint, annak elárulhatjuk: Kemény Katalin, férjével, HAMVAS Bélával teljes lelki és szellemi közösségben dolgozott együtt, s férje halála (1968) óta is folytatja e munkát, lankadatlanul. Századunk második felének hazai gondolat-szobrászai eredményesen pusztították (és pusztítják) a kicsinységünkre figyelmeztető Mestereket. De ezt a szellemiséget attól, akinek „füle van a hallásra”, mégsem lehet elrejtteni, éppen mert oly mélyen ágyazódik az egyetemes archaikus hagyományba, és mert személyessége túl lép a személyen. Erről szól az alábbi „tanúságtétel” is.

VÁCZI GÁBOR

SZÍVESEN VÁLASZOLOK KÉRDÉSEIRE. Szívesen, mert bár több riporter fordult hozzám interjúért, kérdéseik zöme a felületes sablont példázta: mintha egy életművet és a vele azonos lényt a külső események alakítanák, és nem fordítva. Mintha egy embert nem az határozná meg, miként reagál az adott külvilágra, alkímiai terminológiával szólva, hogyan csiholja és csiszolja ki konstellációjából a bölcsek követ: az egyszeri, megismételhetetlen személyiséget.

Azt kéri, beszéljek magamról, mint a „legHITELESEBB tanú”. A tanú két személyt tételez fel. És valóban, mindnyájunkban két lélek él, a fausti kettősség: „zwei Seelen wohnen in meiner Brust”, az európai ember legfőbb jellemzője, és a kettő küzdelme, legtöbbször összeüt-közése, amelyben csak a kivételeseknél kerül ki győztesen a magasabbrendű. De pontosabb és mélyebb a Védanta képe: két madár gubbaszt a fán. Az egyik az édes bogyót csipegeti, a másik a felső ágról az alsót mozdulatlanul szemléli. Alul a cselekvő, az élet forogtagát élő én, és a felső, amelyik nem tevékeny, de látja a cselekvőt és érti cselekvésének értelmét. Erről a kettősségről minden hagyomány tud, sőt azt is mondhatjuk, hogy ez a szakrális hagyomány alapvető kérdése: miként szabadul meg a kettősségben született halandó kettősségtől, azaz halandó voltától, miként tér vissza nem a születés előtti, hanem az életnél magasabb *egységbe*. Szándékosan nem mondtam élet utáni egységet, mivel a Teremtőhöz való visszatérés nem a halál velejárója — „Isten az élők Istene”.

ENNEK MEGFELELŐEN különböző képekben a *tanú* is hozzátartozik az alapvető létmegoldáshoz. Van, ahol a felsőbb ént őrangyalnak, van, ahol testvérnek nevezik. A kettős én eredete nyilvánvalóan isteni eredetüinktől való elfordulás, amit bűnbeesésnek, zuhanásnak neveznek, amit tudva (többnyre nem tudva) senki sem érezhet végleges állapotnak, s ami magával hozza a Visszatérés olthatatlan vágyát. Évtizedekkel ezelőtt összeállítottam a *Védanta* alapján egy kis könyvet. Három részből áll. Az első, a *Két madár* — életünk kikerülhetetlen kettőssége; a második címe *Az aranymadár* — isteni Énünk felébredése; a harmadik *Az elröppent madár* — a lét egységének elérése. A hármat az élet áldozat-fonala köti össze. A tanú valójában ennek az áldozat-folyamatnak az őre, ha úgy tetszik vezetője, úgy is mondják, a lélekvezető. A visszatérés tehát a teljes életmenet műve, de maradunk a hiteles szónál, áldozata, ami felett a fensőbb ágon gubbasztó madár ítél — a látó. Beszélni erről, ha magunkról van szó, nemcsak azért nehéz, mert a szem lát, de nem látja a szemet, hanem még inkább azért, mivel a beszéd nem a mindentudó látóé, de az alsóé, aki a fensőbb tudást „lefordítja”, és így akarva, nem akarva interpretálja. Gondoljunk az önéletrajzok önigazoló mutatványaira. Micsoda erőfeszítés legtöbbször, hogy a szerző saját magasabb énjéről tegyen tanúbizonytságot, s közben nem veszi észre, hogy a világtükörben szemléli magát, annak káprázatát veri vissza. Keresztény nyelven a tanúhoz legközelebb áll az, amit lelkiismeretnek nevezünk. Ezt igyekszik beszédalakba önteni a vallomás, a gyónás. Ám annak ellenére, hogy a lelkiismeret mindnyájunkban eredendően benne él, sőt ez bennünk az eredendő, tényleges feltárlását a beszédben a rárakódott homokréteg igen ritka esetben engedi megnyilatkozni, elfojtják a kicsinyes érdekek, érzelmi elfogultságok, előítéletek stb. Ám a lelki-(lélek)-ismeretnek éppen a tanúságtétellel kapcsolatban van egy sajátos képessége. Talán épp az, hogy ebben az esetben „az alsó ágon csipegető” kis én nem áll annyira útjában, amikor fensőbb énünket a másik személyben látjuk meg. Ebből az következik, hogy két egymáshoz tartozó ember egymás szemébe nézve jobban láthatja önmagát (halhatatlan Énjét), csodálatosképpen a másikban találkozik saját, mondjuk ki, isteni Énjével. Miért? Mert ez a közös bennünk, ez az igaz, ez a való — és ez az, amiért szeretni tudjuk egymást. Nem vette észre, mily kevesen képesek beszéd közben, vagy akár a hallgatás idején nyugodtan a másik szemébe nézni? Nyelvforrásunk is bizonyítja ezt: „Nézz a szemembe!” — mondjuk, ha valakinek a szavában kételkedünk. Most már, ha minden áron személyes tanúvallomást szeretne hallani: én, — de jobb így: mi, férjemmel, Hamvas Bélával olyan kivételes állapotban töltöttük földi találkozásunk harminc esztendejét, amelyben egymás látásának élő hídja egy pillanatra sem szakadt meg. Ennek tulajdonítható, hogy oly kevés szóra volt szükségünk, hogy az alsó ágon csipegető márdárt ért sérelmek, mint szegénység, a külvilág támadásai és a barátoknak vélt kortársak árulásai, igen, főleg a legfájdalmasabb az árulás!

— tényleges együttlétünk derűjét nem homályosította — és nem homályosítja ma sem.

Most már, „hogya a kortársak miként nyilatkoznak” rólam, rólunk? Ez a kérdés számomra nem létezik. Erről jut eszembe Karl BARTH, a svájci teológus prédikációja, ha jól emlékszem, 1946 nyarán tartotta, Budapesten.

„A szószéken nem a közönségre figyelek, hanem a fensőbb hangra, amit közvetítenem kell”.

Tiszta beszéd: a fensőbb létről kell tanúságot tenni. A hatás nem rajtunk múlik.

Azt megnyugodva tapasztalom, hogy azoknak, akiknek a hiteles szóra van elemi szüksége, azokra Hamvas Béla írásai *megszólító* erővel hatnak. Teremészetes velejárója és mértéke ez minden olyan leírt szónak, zenének, képzőművészeti alkotásnak, amik a sikerre (a hatásra) való tekintet nélkül, mondhatnók, benső és fensőbb parancsra születtek. (Gondoljon pl. PILINSZKYRE, BARTÓKRA és még többekre, talán még azokra is, akik hiteles létélményüket nem tudták az élet olyan széles és átfogó területére vonatkozóan megfogalmazni, mint HB.) Tény, hogy a hazai olvasótábort két élesen elkülönülő részre lehet osztani: a lelkes Hamvas-olvasókra és a kereken elutasítókra. Az utóbbiak közé sorolom azokat a felszínen szereplő, mondhatnók, hivatalos irodalmárokat, többnyire a középnemzedékből, akik vagy az elhallgatással próbálnak úgy tenni, mintha az életmű nem is lenne, vagy miközben részleteiben kiaknázzák, rosszindulatú megjegyzésekkel, oldaldőfésekkel illetik Hamvas személyét, munkásságát. Ezek, még ha nem is tudnak róla, az utolsó szerencsétlen negyven év neveltjei, akikben automatizmussá vált, hogy a siker érdekében tilos önmaguk valóját (a lelkiismeretet) felébreszteni. Valójában teljes megfordulást kívánna részükről Hamvas világának komolyanvétele. Gyakran az ún. lelkes olvasók is bosszúságomra vannak. Művéből egy-egy részletet kiragadva, azt saját önkényes, szűk körű nézeteikkel azonosítva alacsonyabb szinten interpretálják, s ezáltal legfőbb értékét, *univerzális jelentőségét* csorbítják. Szerencsére azonban van egy növekvő olvasóréteg az ifjúság körében, azok a viszonylag intaktak, akiket nem döntött szellemi nyomorba az utolsó negyven év, akik önmaguk valóságára szomjaznak.

BEAVATÓ REGÉNYNEK NEVEZI a *Karnevált*. A beavatás szót joggal alkalmazza rá. Persze ezzel a meghatározással nem árt csínján bánni. Manapság a tradíció sarokszavait, mint *beavatás*, *ezotéria*, *jóga* és hasonlókat fűre-fára, többnyire az okkult világ zavaros jelenségeire alkalmazzák, ahol beavatásról, ezotériáról egyszerűen nevetséges beszélni. Másrészt tágabb értelemben az a mű, amely nélkülözi a beavató értelmet, profán, szóragoztató, esetleg ismeretterjesztő írás, semmiképpen sem mű. Társaságban történt. Valaki hódolattal beszélt CASTANEDA könyvéről és annak beavató értékéről. Mire egy másik, az érzékenyebb megkülönböztetésre képes így válaszolt:

„Szó sincs ott beavatásról, legfeljebb okkult természeti erők megnyilatkozásáról, varázslatról. Sokkal mélyebb beavatásban részesül a *Háború és Béke* olvasója.”

És valóban, ha nem is formális eszközökkel, de az az igazi Mű, amely életünk maszk-burkát fölhasítja és egy magasabb létszféra részesévé tesz. E tekintetben a *Karnevál* példaszzerű. Bormester Mihálynak azért kell, ahogy Maga mondja, a „tömeg” (én inkább a mennyiség uralma alatt vergődő sokaságot mondanék) „tízezer” maszkjában megnézni magát, hogy saját arcát és csendjét elérve valamennyitől megszabaduljon. Amit a beavató (itt a műves) beavatódásáról állít, „hogy a beavató maga is beavatódik”, az kétségtelen. Az írás szakrális eredetű. Következésképpen azt az embert, akiben az írás legyőzhetetlen kényszere felmerül, képes az eredethez (=a szakrális-hoz) visszavezetni. Ezáltal az írás művelője saját gyökereit megközeleltve bizonyos fokú beavatásban részesül, és mivel gyökereinkben egyek vagyunk, saját műve képes az olvasóban is annak szakrális eredetét ébreszteni. Sőt, meggyőződéssel állítom, korunkban az ún. „szellemi életet” elöntő profanizáló lávában egyedül a valós művészet őrzi a beavatás nyomát.

ÉSZREVÉTELE, hogy házasságunk éve, 1937 mindkettőnk életében fordulópont, helytálló. Ami az addigiakat illeti, sok hasonlóság a külső keretekben, sok eltérés a színekben. Mindketten az integer Magyarország két szembenéző pontjáról származtunk a fővárosba. Béla abból a Pozsonyból, amelyet oly pompásan jellemezett az *Öt Génuszban*. Hogy mit jelentett számára Pozsony, azt a következő kis jelenet mutatja. Különböző akadályok gátolták meg, hogy elmehecssünk az ötvenéves érettségi találkozójára. Amikor azon tanakodtam, miként lehetne az akadályokat áthidalni, így szólt: „Ne bánkódj, Pozsony nem *ott* van, hanem *itt*” — szívére mutatott. Az én családomat a történelmi mezővárosból, Tordáról 1920-ban utasította ki a megszálló hatalom. Tíz éves alig voltam, de ma is otthonosabban érzem magam az eltorzult Kolozsváron, mint Pesten, ahol életem nagy részét töltöttem. Ha meg kellene mondanom, miért volt, legalábbis Trianonig a Kolozsvár központú Erdély és a Pozsony központú nyugati országrész közelebb egymáshoz, mint bármelyikük Budapesthez, a komolyság a legtalálhatóbb szó, amivel a dolgokat, s főleg a személyeket szemlélték, s az ehhez tartozó hagyományban élés — másrészt a frivolság, sőt, már a könnyedségnek is hiánya. De ebbe a terjedelmes témába most nem merülök.

Családjaink? Az a jellegzetesen monarchiabeli középosztály, amelyik KOSSUTH Lajosra esküszik, s ezt összeegyezteti hol a konzervatívizmussal, hol a felvilágosodással, de mindenkor valami szilárd, puritán *ethosszal*, és amelyik az ő nemzedékükkel nyomtalanul eltűnt. Szüleinket bizonyos naiv jóhiszeműség jellemezte, akik képtelenek felfogni a nagyvárosi „huncutságot”, nem is értették, mihez kellene a „boldogulás érdekében” alkalmazkodni. Mindkét családban akadt így bőven gond, ami azonban sohasem zavarta meg a

bensőséges otthoni atmoszférát. Mindketten erősen családba ágyazottak voltunk, s így utólag visszanézve tagadhatatlan, hogy a kötöttség szellemi becsvágyainkat is befolyásolta. 1937-ben azonban, annak ellenére, hogy mind érzelmileg, mind gyakorlatilag hűek maradtunk, szinte egy csapásra váltunk felnőtté. Megvilágosodott előttünk az, amit szimbolikusan így modhatnánk: *nem* a vérségi ősöktől származunk, *ergo* gyökereinket nem a rokonságunkban kell felásni. A házasság persze minden embernél határátlépés, de a legtöbb esetben konstellációs (természeti és társadalmi) sodródás, és ezért sorsa is annak alávetett. Nekünk, hála Istennek, megadatott a tudatos vállalás; ha ez megvan, a természet adta ellentét észrevétlenül kiegyenlítődnek, a külvilág hozta nehézségek hiteles mértékre kerülve leleplezik értelmüket, és súlyukat veszti. Azt hiszem, ezzel már válaszoltam előbbi kérdésére, hogy „milyen kísértéseket győztünk le?” Őszintén szólva nem is értem pontosan, mit céloz ez a kérdés. A kísértés, ugye minden esetben az ördögtől származik, s minden esetben a világi sikerek valamelyikére irányul. Nos, aki a fa csúcsán fényeskedő mannára éhez, azt aligha csábítja az alsó ágon poshadó cseresznye.

AZT KÉRDEZI, MIT HOZTUNK ÁT „előbbi életünkéből” a másodikba, a közösbe? Bizonyos, bármennyire eltávolodjunk, mindig marad egy rög a szülőföldről.

Ha nem tapadtunk bele, ezt a kis rögöt szárítjuk, tisztítjuk, s talán anélkül, hogy ráismernénk, a végén tenyerünkben találjuk, mint áttetsző gyöngyszemet. Ezt egyébként Hamvas Béla tökéletesen fogalmazta meg a *Patmosz II.* kötetében: oda térünk vissza, ahonnan indultunk. Konkretizálva, a *hűség* szó kívánczik ide, s a vele szinonim *hagyomány*. Ha azt mondom, hagyomány, nálunk általában folklorra, szokásokra, történelmi vonulatokra asszociálnak, amik nyomokban ugyan lehetnek az univerzális emberi hagyomány elágazásai, de más esetekben éppen vulgarizálódott üledékek, sőt, ha maradiságról van szó, ellentétei. Beszélgetéseink, a szent könyvek olvasása, s nem utolsó sorban főleg a R. GUÉNON feltárta univerzális princípiumok nyomán kiderült, hogy bár különböző utakon, eddigi éveinkben is ezt kerestük, az egyedüli szilárd alapot, *az alapot*, amelyre minden hiteles szó, tett épül. Az a filozófia, művészet, irodalom, aminek magja nem az egyetemes emberi tradíció, lehet érdekes, ám önkényes-jelentéktelen. Ez a nem annyira alapelv, mint alapélmény nem zárja ki a modernséget. Ellenkezőleg, a termékeny változást is csak a hagyomány kimeríthetetlen forrása teszi lehetővé. Mondom, 1937 számunkra a reveláció éve volt. Mondhatnám azt, hogy ez erősítette együttlétünket, de igazabb így: ebben gyökerezett közös életünk.

Miként folytak ezidőben napjaink? — kérdezi. Az 1944 karácsonyáig tartó, nagyon egyszerű és nagyon meghitt remetehegyi esztendő sokkal mélyebben nőttek belém, semhogy azokra ablakot nyissak. Egyébként is a bensőséges személyes dolgokat a közvetlen közlés nemcsak elsápasztja, de meg is hamisítja. És nincs is rá szükség. Nem írhat le az ember olyan szót, nem tehet egyetlen mozdula-

tot, ami ne a legbensőt árulná el: a kívül és a belül nem különbözik. Ehelyett megemlítem ezeknek az éveknek mások számára is átadható megnyilvánulásait. Legfontosabb természetesen Béla *Scientia Sacra*-ja. Nem tudom, a korlátolt el- és bezárkózásnak, vagy a botfülöségnak a bizonyítéka-e, amikor művelődéstörténetnek, sőt, *horribile dictu* „misztikus” műnek minősítik, vagy mint „nem tudományost”, mély hallgatásba temetik. Holott a *Scientia Sacra* nemcsak magyar nyelven, hanem az egész tradicionális irodalomban egyedülálló. Mert bár Guénon széles ismereteinek hatalmas apparátusával tárja fel az őstradíció elavulhatatlan princípiumait, Hamvas Béla művésze olyan létélményből születik, s ezért olyan létélményt ajándékoz, amely által a legrégebb a legújabb lesz, s amely által mindenki a homo univerzális leszármazottjának tudhatja magát. Az ehhez kapcsolódó kisebb műveiről itt felesleges szólni, azok egy része már hozzáférhető, a többi meg sorban kiadás alá kerül. A magam ezidőben folytatott tradicionális tanulmányainak eredménye a máig fiókban szunnyadó *Világév*, ez a magyar nyelven mindeddig hiányzó hindu mitológia, amely a világ keletkezésétől annak felbomlásáig a mítosz képeiben, azok metafizikai kommentárjaiban kíséri végig a manifestáció fogalmát.

HA AZ ÍRÓ SAJÁT MŰVÉT ELEMZI, szükségképpen kevesebbet árul el, mint maga a mű. Legyen még oly tudatos alkotás egy költemény, egy regény, vagy bármi, az eredendő mozdulat, ami megindította és a homályban kihordta, a ráció eszközeivel elérhetetlen. Máskülönb a költészetet az értekezés váltaná fel. Eszerint a magam munkáira vonatkozó kérdésére nem találok a választ.

A *Karnevál* és a *Labdajáték*? Ha a két írásban, mint mondja, a nő (női írás?) és a férfi (férfi írás) egymásnak felelnének, úgy csak ennyit: egyrészt lehetetlen, hogy két közös világban élő ember ne hasson egymásra, másrészt a *Labdajáték* felmerülése bennem sokkal régebbi, mint ahogy a *Karnevált* olvastam volna. Hogy a *...de a Siva-tag* „nemtelen lenne”, ez abszurd állítás. Nincs élet, nincs mű nem nélkül. A kétféle nem a teremtés formája, van aki úgy érzi, tragikuma, szívesebben mondanám, befejezetlensége. Arról persze lehet elmélkedni, hogy minden létezőben maszkulin és feminin elemek milyen arányban játszanak össze. Vagy hogy megvan-e (mint a kimagasló művekben) a két nem *androgün* fokú harmóniája. Az androgün nem „nemtelen”, és nem tévesztendő össze a korcs alakzattal, a hermafroditával! Ez a világtörvény, ahol kívül a *jang*, ott belül a *jin*, és fordítva, egyik a másikat táplálja, vigyáz egyensúlyára. Egy példa: ha Kirké és Nauszika és Penelopé nem rejtőzik benne, Odüsszeusz, a férfi sincs. Beatrice nélkül a hatalmas férfi mű, a *Divina Commedia* összeomlana. Mellesleg: a hatások minden áron való kimutatása valóságos irodalomtudományi megszállottság, babona, mindenképpen sablon. Azon elemzők kizárólagos módszere, akik a műalkotásban nem képesek érzékelni annak személyes, eredeti indító magját. Arra viszont számos példát ismerünk, hogy valamely géniusz érzékenysége az időben aktuálissá vált a formára, amiben az örök témák

megjelennek: ráébred, és ezáltal másokra is felszabadítóan hat. Eszerint léteznek áramlatok, ti. forma szerint, mert míg a világ világ, alapkérdéseink ugyanazok. Ahogy a teremtés nem ismétli önmagát, és nem ismeri az utánzást, úgy az autentikus emberi mű sem.

Azt kérdezi, „beszéltünk-e arról, ki megy el hamarabb, volt-e arról szó, mi a teendője az ittmaradtnak?”

Nem, erről soha sem beszéltünk, valószínűleg azért nem, mert fel sem merült bennünk a gondolat, hogy a fizikai elválás egybetartozásunkat megbonthatná. Ezt bizonyítja 19. november 5-i álmom: Béla ágyam szélére ült és így szólt: „Vigyázz a városi könyvtárra.” Másnap agyvérzést kapott, és harmadnapra távozott. Ezzel már arra is válaszoltam, hogyan éltem a következő években. Vigyáztam a „városi könyvtárra”. Ez a vigyázás, műveinek gondozása rengeteg energiát kíván, néha úgy érzem, többet, mint amennyit a természet adott. Másrészt a magasabb indíttatásra kapott feladatok energiaforrást is fakasztanak.

HOGY MIT MONDANÉK EL „A TÁVOZÁSA UTÁNI TÖRTÉNETEKRŐL”? Nem sok mondanivalóm lenne, és nincs is. Megfigyeltem, hogy az emberek halál utáni nyoma jóideig ugyanazon a sínen fut, mint életükben. Ez történt Hamvas Bélával is. Rajongók, tiltakozók, kihasználók, féligértők, félremagyarázók, még félresikerült mozgalmak is (hogy nevetne rajta!) — de egy-egy igaz emberben ő a tiszta lámpás, a jó földbe hullott mag, és csak ez számít. Inkább az, hogy mit mondana ő nekem. Pontosan hallom, látom, kedvesen hessegetné aggodalmamat, amiért elégedetlen vagyok az ajándékba kapott feladat teljesítésével. Hallom és látom, amint úgy, mint életünkben, szeretettel korhol: miért nem munkálkodsز többet a magad dolgain? Igen, most is, mint mindig, igaza van, viszont ennek a megtagadhatatlan párhuzamos életnek a vége felé egyre inkább kiderül, hogy tömérdek adóssággal kell majd távoznom. Ennek a túlvállaláson kívül mélyebb, bennem rejlő oka is van. A mindenkori pillanatban olyan teljes létet éltem meg, amelybe a rohanó idő, a számítás, a sietség idegenként nem fért bele. Most azt gondolom, a teljességhez a legnehezebb is hozzátartozik: töredék voltunkat el kell fogadni.

SWIERKIEWICZ RÓBERT: MASZK (1985)

RATIO EDUCATIONIS

Az állami felügyeletű tanítás és a magyar társadalom

„Az iskola: politikum”. (MÁRIA TERÉZIA MIGAZZI bíborshoz, 1770)

ÜRMÉNYI József kancelláriai tanácsos és munkatársai, Mária Terézia királynő felügyeletével, kidolgozták és 1777. augusztus 22-én közzétették a felvilágosodás szellemében fogant *Nevelési Elveket* (*Ratio Educationis*), e korszakalkotó oktatási törvényt, melynek lényege 1948-ig meghatározta a magyar állam és iskola viszonyát.

„Az állam boldogulása a tanulmányok egyöntetűségén múlik, ezért szükséges, hogy minden iskola tananyaga és igazgatásának módja országosan azonos legyen.”

Mind a világi jellegű, mind a felekezeti iskolákban egységes tanterv alapján tanították az írást, olvasást, számolást, a természettudomány alapjait, a polgári élet szabályait, néhány helyen a könyvelést, sőt „az újságolvasás tudományát”. A törvény szorgalmazta a szabad levegőn történő mozgást és játékot.

Ürményi, a királynő egyetértésével függetlenítette a törvényt a birodalom egyéb részeiben kihirdetett császári rendeletektől. Magyar törvény volt ez, mely előírta a magyar nyelv, a honi történelem és földrajz oktatását; hasznosította az 1773-ban felosztatott jezsuita rend kiváló iskoláinak és a nagymúltú református kollégiumoknak tapasztalatait, átvette a felvilágosodás eszméivel rokonszenvező kegyesrendi tanító-szerzetesek sikeres módszereit. PÁLLYA István piarista tanárt, aki a polgárosodó társadalmat népszerűsítő színműveket írt, a királynő udvari ebédre hívta meg és tanítói módszerei felől faggatta.

Az országot kilenc tankerületre osztották. A kassai tankerület felügyelője az ifjú KAZINCZY Ferenc, aki rövid működése során százhuszonnégy iskolát hozott létre!

A PÁZMÁNY alapította nagyszombati egyetemet a királynő a rendelet kibocsátásának évében Budára telepítette, ahonnan II. JÓZSEF 1784-ben Pest városába helyezte át, immár mint magyar királyi állami felsőoktatási intézményt.

Noha a *Ratio Educationis* irányelvei a francia forradalom után, főleg I. FERENC uralkodásakor a gyakorlatban nehezen érvényesültek, az uralkodói felügyeletű pesti egyetem megszakítás nél-

kül működött, fejlődött és a 19. század elején alkalmassá vált magyar államférfiak képzésére is.

A pesti egyetem — egyelőre közvetett — jótékony hatását a közéletben tevékenykedni kívánó, leendő államférfiakra SZÉCHENYI István magántanulása bizonyítja, időrendben az elsők között. Ferenc gróf a kecskeméti születésű LIEBENBERG Jánost, a pesti egyetem bölcsészdoktorátust tett tanársegédjét nyerte meg a hétéves István házitánítójául. Liebenberg tevékenységét BACON angliai lordkancellár *Novum Organum* (1620) című művére és, egyebek között DEFOE: *Robinson Crusoe*-jára (magyarul 1794, GYARMATHY Sámuel fordításában) alapozta.

„Minden munkálkodásaimban, amennyire lehetett, a benne kijelölt utat követém”

— vallotta Széchenyi 1831-ben a *Novum Organum*-ról. A *Robinson*: a magát váratlan helyzetekben is feltaláló modern ember vállalkozókedvének regénye. A kortárs magyar irodalomból BERZSENYI Dániel vált Széchenyi életre szóló példaképévé, a világirodalomból pedig a svéd diplomata férj után Mme STAËL-nak ismert Germaine NECKER, XVI. LAJOS svájci pénzügyminiszterének leánya.

A Széchenyi tanácsára LUNKÁNYIRA magyarosított Liebenberg nevelő hatása egyedülálló a magyar művelődés történetében: élete végig István gróf tanácsadója maradt. A *Hitelen* is együtt dolgoztak!

A pesti egyetem hatásának további áttekintése előtt leszögezendő, hogy a napóleoni háborúk után erőre kapott magyar felsőoktatás másutt is eredményeket hozott. A Széchenyinél tizenöt évvel fiatalabb BATTHYÁNY Lajos gróf, miután 1827-ben huszárhadnagyként kilépett a hadseregből, a politikai közéletet választván, a zágrábi jogakadémián szerzett diplomát. Érdeklődése az akkor legkorszerűbb német közgazdasági elméletek felé fordult, birtokát nagyvállalkozóként igazgatta, cukorgyárat alapított, megszervezte a selyemhernyó tenyésztést.

A délnyugat-dunántúli nemes ifjú: DEÁK Ferenc a győri jogi főiskolát járta ki, itt szerezte ügyvédi diplomáját.

Az északkelet-magyarországi KOSSUTH Lajos a sárospataki jogakadémián szerzett ügyvédi képesítést, a nagy híró KÖVY Sándor professzornál, aki SZEMERE Bertalan 1849-es miniszterelnököt is tanította.

VISSZATÉRVE A PESTI EGYETEMHEZ: lenyűgöző a kiegyezéskori államférfiúi nemzedékre tett hatása. SZLÁVY József későbbi miniszterelnök kivételével, aki Selmecebányán szerzett bányamérnöki képesítést, sokak között a pesti egyetemen végzett jogi doktorként: EÖTVÖS József, PAULER Tiavadar, TREFORT Ágoston, LÓNYAI Menyhért és ANDRÁSSY Gyula gróf. Valamennyien a korszak meghatározó miniszterei. Tanulságos, hogy a pesti egyetemnek ezt a sohasem emlegetett felkészítő szerepét HORVÁT István (1784-1846) alakította ki. Horvát, akit naiv nyelvészeti nézetei miatt kézlegyintéssel szokás elintézni — lenyűgöző professzor volt! A magyar haza újjászervezésének, korszerű berendezkedésének eszméjét és igényét két-

ségkívül ő ültette tanítványaiba. Bizonyosság erre Pauler Tivadar, későbbi igazságügyminiszter lelkesedése, aki megőrizte a professzor előadásainak szövegét, *Tekintetes Horvát István úrnak, a bölcselkedés doktorának egyetemi előadásai Pauler Tódor második esztendőbeli pesti bölcselkedő följegyzésében*. Pauler beszámolt arról, hogy Andrassy Gyulával, Eötvös Józseffel, MADÁCH Imrével, SZALAY Lászlóval és VASVÁRI FEJÉR Pállal — jeles névsor! — összetartó, lelkes csapatként gyűltek Horvát professzor katedrája köré. Figyelemre méltó, hogy Pauler, aki 1836-ban szerezte meg jogi doktorátusát Pesten, két év múlva, huszonként évesen már a zágrábi jogakadémia tanára — ahol Batthyány Lajos gróf is tanult...

KÉTSÉGTELEN TEHÁT: a magyar közvélemény, beleértve a császárhú arisztokráciát és a Vasvári Pál-típusú forradalmi buzgalmú ifjúságot egyaránt, elfogadta a pesti egyetemet, mint a legmagasabb közéleti tevékenységre is képesítő intézményt. Ráadásul a felsoroltak ismerték, támogatták egymást, gondolkodásuk közös alapélményekből táplálkozott. Andrassy Gyula tudta, kikre számíthat és társai is tudták, hogy Andrassy alkalmas lesz miniszterelnökknek (bár Világos után a császár jelképesen kivégeztette). Mindezekből következően korántsem véletlen, hogy Horvát István ifjúkorában az akkor már országbíró Ürményi József titkára és gyermekeinek nevelője. Horvát 1805-ben végezte a pesti egyetemet, RÉVAI Miklós tanítványaként.

Így zárul be a kör, így vonható le az érvényes tanulság, hogy a reformkorban nevelődött és a kiegyezés idején pályára lépett nagy nemzedék hazai földön szerezte meg azt az előképzést, melynek segítségével hazáját máig irigyelt magasságokba emelte. Ne feledjük, hogy érvényesülési kilátások tekintetében hasznosabb lehetett volna Bécsben vagy valamelyik német városban kijárni az egyetemet (bár Berlin a bécsi udvar számára nem volt éppen jó ajánlólevél.) Azt se feledjük, hogy a magyar értelmiség évszázadokon át külföldi egyetemekhez szokott: Bécs, Krakkó, Wittenberg, Heidelberg, holland egyetemek, korábban pedig Bologna, Padova, néha Párizs... Most viszont, hála — többek között — a *Ratio Educationis* szellemének, az eredetileg Pázmány-alapította pesti *universitas* bevált!

De mivel mégsem állítható, hogy a pesti egyetemen világszínvonalú képzés folyt, kérdés: mitől vált mégis oly hatásossá a hazai főiskolai oktatás a 19. század elején, Sárospataktól (Kossuth, Szemere) Győrön át (Deák) Selmecbányáig (Szlávy) és Zágrábig (Batthyány)? A kérdésre egy Horvát-tanítvány, Eötvös József adja meg a választ:

„Az iskolának van nevelési hatása is; ez a hatás nem a mesteré, hanem az iskoláé... az iskolának szervezése, mely a gyermekek egymás közötti viszonyaira hat, bír fő fontossággal.” (*Gondolatok*, 1964. tétel.)

Ez a közelebről nehezen meghatározható, ámde tagadhatatlanul létező és ható közösségi szellem tette a magyar iskolaügyet oly haté-

konnyá; a *Nevelésnek* ez az Elve hiányzik viszont leginkább és legfőképpen a legtöbb oktatási intézményből 1948 óta.

Nem célunk a kimerítő felsorolás, ezért csak jelezzük, hogy a pesti egyetem szelleme a századvég és a századforduló kormányférfiakra is hatott: itt végzett SZÉLL Kálmán, TISZA István, APPONYI Albert, BETHLEN István, TELEKI Pál, KLEBELSBERG Kunó, időrendben föl egészen KÁLLAY Miklósig.

Mindezek ismeretében érthető, hogy Eötvös József a kiegyezés után az akkor már kishíján százesztendő *Ratio Educationis* alapján dolgozta ki a népiskolai törvényt (1868. XXXVIII. tc.). A költségvetés sem sajnálta a pénzt az oktatásügyre, s ebben a közvélemény egyetértett:

„Örvendetes, hogy az ország figyelme oly mértékben fordult a tanügy és a kulturális érdekek felé, mint soha azelőtt. Az ország követeli, hogy a népoktatás, a tudomány, valamint a művészet érdekében a kormány részéről több történjék, mint azelőtt. Magyarország fennállása: a kultúra kérdése.” (Trefort Ágoston miniszter beszéde a képviselőházban, 1873. február 24.)

AKIEGYEZÉS UTÁNI LENDÜLETES NEMZETI KULTURÁLIS FEJLŐDÉSNEK jelen dolgozatunk szempontjából három fontos új állomását észlelhetjük: érettségi vizsgálat; reáliskolák; a polgári iskola megszervezése.

Mivel az érettséginek ma már úgyszólván semmiféle társadalmi rangja nincs, jelentősége feledésbe merül. Pedig nagy előrelépést jelentett a múlt század magyar társadalmának demokratizálásában. Érettségi bizonyítvány birtokában — túl azon, hogy vitathatatlan belépő volt az egyetemekre — társadalmi helyzetétől függetlenül mindenki mentesülhetett a hároméves katonai szolgálat alól. Csupán egy évet kellett önkéntes tisztjelöltként leszolgálni; ezt 1944 őszéig a zubbony karjára varrott arany paszomány jelezte („karpaszományos”). Tiszti vizsgát tehetett. Mint tartalékos tiszt, ha egyenruhát öltött, bármilyen társaságba egyenrangú félként nyert beocsátást. Aki viszont nem tett érettségét, az közlegényként szolgált. Így járt a magyar írók közül például TÖMÖRKÉNY István vagy BRÓDY Sándor. Érettségizett kereskedő-íjak, vállalkozók, polgárok tartalékos tisztként akár „udvarképpessé” válhattak. Mivel az újonnan szervezett reáliskolák, később reálgimnáziumok, melyek az irodalom, történelem, művészetek mellett gyakorlati szakismereteket oktattak, szintén érettségi vizsgával bocsátották útra növendékeiket: a társadalomnak addig félreszorított, hatalmas rétegei váltak érettségijük birtokában „bevett” polgárokká. KRAUSZ Simon bankár emlékiratában olvashatjuk, hogy FERENC JÓZSEF király személyesen látogatta meg az akkor frissiben szervezett budapesti reáltanodát. 1867-ben 2661 reáliskola működött; számuk 1890-ben, huszonhárom év múlva már 7303!

A polgári iskolák 1948-ig létezett intézményében a négy elemi elvégzése után további négy éven át képezték az oda beiratkozottakat: kézművesek, iparosok, kereskedők atyjuk foglalkozását folytatni óhajtó gyermekei, szerényebb hatáskörű leendő könyvelők,

gyorsírók, titkárnők... A polgári iskolákat a városok vagy községek tartották fenn, saját hatáskörükben. A tanárokat külön felsőoktatási intézményekben képezték, ezek magasabb fokon álltak, mint a tanítóképzők. A polgári iskolák, különösen a fővárosban, komoly irodalmi, művészeti, történelmi ismereteket nyújtottak; általuk az ország megnyert egy addig jószerint a társadalom peremén élő, nemzetfenntartó réteget. A polgári iskolát végzett kereskedők, iparosok nemzeti öntudat és erkölcs tekintetében élen jártak. E polgári iskolák megszüntetése, egybeolvasztása a nyolcosztályos általános iskolával kiiktatta a közművelődésből a kispolgárinak gúnyolt iparúzó és kereskedő réteget, amiképpen a gimnáziumok négy alsó osztályát is odaszűrkitették az elemi iskolák tömegeihez.

Az 1920-1948 közötti évek iskolaügye elvben a régi maradt. A középiskola-típusokat azonban a kor kívánalmaihoz igazították. Az 1934. II. t. c. egységesítette a gimnázium jellegű középiskolákat, sőt érettségít tehettek a líceum jellegű mezőgazdasági leányközépiskolák tanulói is, tehetős középparasztok gyermekei, akik a korszerű paraszti gazdálkodás csínját-bínját sajátíthatták el. Az 1940. XX. t. c. nyolc osztályra emelte fel az addig négy elemi megkövetelő, kötelező képzést. Ennek végrehajtását azonban a háború késleltette.

Klebelsberg Kunó gróf, miniszter a legnehezebb években is gyarapította az iskolák számát, főleg tanyákon és falvakban. Különféle intézkedésekkel növelte a falusi tanítótársadalom rangját, megbecsülését és jövedelmét. A falusi tanító — a szó GÁRDONYI Géza alkotta értelmében — ekkor vált nélkülözhetetlen, bár éppen ezért például a háború alatt kihasznált, meghatározó tényezővé. A harctéren küzdő tartalékos tisztek között messze kimagaslott a falusi tanítók helytállása. Tekintélyüket aztán a rájuk terhelt társadalmi munkák tömegével, főleg pedig a begyűjtésekkel és téveszervezésekkel, 1948 után tudatosan lejáratták.

Klebelsberg megalapította a debreceni Tisza István Egyetemet, és gondoskodott a Kolozsvárról menekített egyetem méltó, szege-di, illetve a Pozsonyból száműzött egyetemnek pécsi elhelyezéséről. A műegyetem egyszersmind a közgazdasági képzést is föl vállalta.

Gondolatmenetünkben nem részletezzük a legújabbkori közoktatás fejlődését. Az olvasó e tárgy körben kiváló szakmunkákból tájékozódhat, például MÉSZÁROS István könyveiből. Mindössze azt óhajtuk bizonyítani, hogy az állami felügyeletű tanítás, mely Európa más országaival *a kezdetektől időazonosságban volt*, megfelelt céljának és összhangban állt a kor és a társadalom elvárásaival. Úgy volt korszerű, hogy megmaradt sajátosan magyarnak. A magyar társadalom elfogadta és használta a pesti tudományegyetemet; a magyar állam vezetői az oda beiratkozott hallgatók közül kerültek ki.

Az 1948 óta a közvéleménybe sulykolt nézet, mintha a magyar közoktatásügy maradisága miatt gyökeres átalakításra szorult volna — és szorulna még ma is! — minden alapot nélkülözően téves és rosszindulatú. Az persze igaz, hogy az állami felügyeletű tanítás nemzeti szellemű volt és erkölcsi alapon állt. Az erkölcsi normák

felekezeti és állami iskolákban egyaránt érvényesültek. A magyar nemzeti liberalizmus sikeres korszakában, 1867 után a liberális eszmeiség, a nemzeti öntudat és az erkölcs természetes, meg nem kérdőjelezett egységben fonódott össze. A *Ratio Educationis* szellemének örökbecsű irodalmi megnyilatkozása MOLNÁR Ferenc: *A Pál utcai fiúk* című, a budapesti református gimnázium tanulói között 1890-ben játszódó, 1906-ban írott (és 1907-ben publikált) regénye.

AMÁSOKAT NEM BÁNTÓ NEMZETI ÖNÉRZET, a magyarul beszélők közösségének identitástudata, s ezzel szoros összefüggésben az erkölcsnek államot megtartó, a közéletet besugárzó szerepe meghatározta az oktatásügyet. A haza szolgálata, amihez az erkölcs ad útmutatást, a magyarországi nevelés elvének, a *Ratio Educationis*nak alapcélkitűzése. (A sokértelmű, latin *ratio* szó módszert, szabályzatot, törvényt, elvet is jelent; lásd GYÖKÖSSY Alajos: *Latin-magyar szótár*, 1960.)

Noha tagadhatatlan, hogy a *Ratio Educationis* Ürményiék 1777-es megfogalmazásában elsősorban az életbeni gyakorlati eligazodáshoz kívánta hozzásegíteni a tanulót, mégpedig a felvilágosodásnak a francia enciklopedisták sugallta szellemében, mégis éppoly kétségtelen, hogy az ész, értelem, logikus cselekvés útján boldogulni tanított ifjú elé kítűzött erkölcsi alap — hála a katolikus, református, evangélikus, unitárius és zsidó hitű tanítóknak — elsajátítandó tudásanyag volt és marad. Ez a hagyomány a középkor óta töretlenül élt a magyar iskolákban. Ismeretesek a Mohács után tömegesen fellépő lelkész-írók nyilatkozatai:

„Nyelvünket és szellemünket a régi bölcsek tudományával gyenge erőm szerint ékesíteni kívánom, fáradozva a hazáért, melynek mindnyájan adósi vagyunk.” (Pesthy Gábor, 1536.)

Ismeretesek a BETHLEN Miklóst tanító KERESZTURI Pál, JÁSZBERÉNYI Pál és APÁCZAI CSERE János módszerei és nézetei, melyekről Bethlen külön fejezetben számol be. Ezek a 17. század második felében működő pedagógusok a haza ügyét, az erkölcsöt és az akkor legkorszerűbb tudást — DESCARTES-ot! — természetes egységként kezelték. Oly sikerrel, hogy Jászberényi Pál Londonban magániskolát tartott fenn a legelőkelőbbeknek. De a felvilágosodás ügye mellett elkötelezett magyar jakobinusok és kortársaik hazaszeretete is közismert. A századból pedig kell-e PETŐFIT idézgetve bizonygatni, hogy számára haladás, forradalom, emberiség, világszabadág ügye nem zárja ki a haza elfogult szeretetét? (Lásd: *Az apostol*.)

Közhelyekbe bonyolódnánk, ha ezt tovább fejtegetnénk; mégis említeni kellett, hogy rádöbbenhessünk az 1948 júniusa utáni hazai közoktatási állapotok és változtatások okozta, talán helyrehozhatatlan károokra. Mintha napjaink közoktatási tervei, pénzügyinek álcázott intézkedései ezt az 1948 utáni állapotot óhajtának rögzíteni, sőt, „továbbfejleszteni”.

A *Ratio Educationis* ugyanis létrejötté után százhetvenegy évvel, 1948 júniusában erőszakosan kimúlt. Az egyházi iskolákat álla-

mosították (hatezeröttszáz működött addig), a nemzeti szellem és az erkölcs száműzetett, az 1940-ben nyolc osztályos elemi képzést elrendelő törvényt úgy „alkalmazták”, hogy az egységes, nyolcosztályos középiskolai (gimnáziumi) képzés megszűnt.

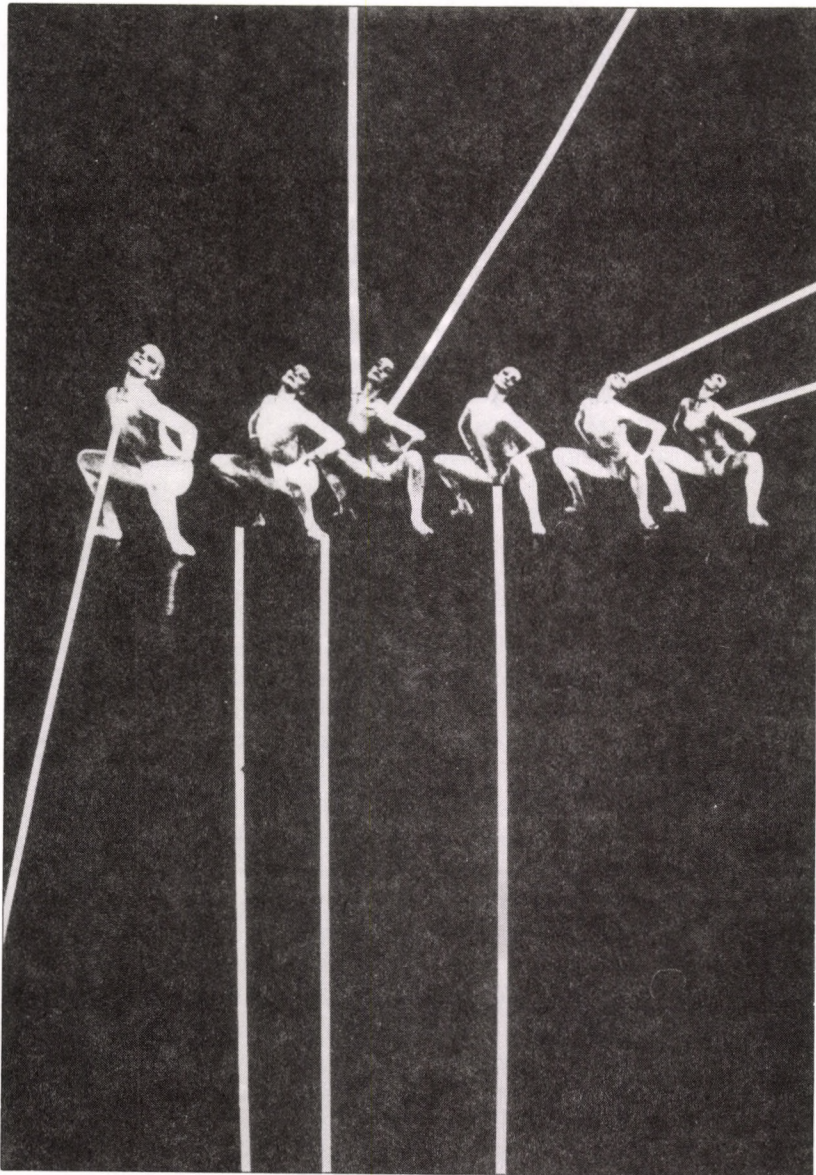
BÁR A TÖRVÉNYT ELŐTERJESZTŐ vallás- és közoktatásügyi miniszter, ORTUTAY Gyula 1933-ban a szegedi egyetemen magyar-latin-néprajz szakos képesítést szerzett, tehát még a „régiség” tagja; és bár a miniszterelnök, DINNYÉS Lajos is kijárta a keszthelyi gazdasági főiskolát, sőt az államfő: TILDY Zoltán református lelkész az írországi Belfast egyetemén szerzett diplomát, az állam vezetőinek körében nincs tekintélye az egyetemi végzettségnek. A Dinnyés-kormány 1948 júniusában hivatalban lévő tagjai közül, Ortutay Gyulán kívül, csak RIES István igazságügyminiszternek és MOLNÁR Erik külügyminiszternek volt egyetemi diplomája; mindketten ügyvédek. DARVAS József építésügyi miniszter tanítóképzőt végzett, de nem tanított; RAJK László belügyminiszter francia szakos tanárnak indult, de kommunista szervezkedés miatti letartóztatása következtében tanulmányai félbeszakadtak. DOBI István földművelésügyi, VERES Péter honvédelmi miniszter csupán az elemi iskolát járta ki.

Mindezt nem fennhájzó okoskodásként említjük, hiszen ARANY János személyében egy középiskolát se végzett költő lehetett, méltán, az Akadémia főtitkára; csupán jelezzük az idők viharos változását. A felelős magyar kormányok történetében először fordult elő, hogy egy elemi népiskolánál többre nem vergődött, törekvő parasztember lett miniszterelnök (NAGY Ferenc), majd 1948 decembere-től a szintén csak elemi iskolát járt Dobi István. A párt fontosabb volt a tudásnál.

Ilyen körülmények között, különösen pedig a kommunista hatalomátvétel után, szinte természetes, hogy egyetlen államférfit sem érdekelt „az edukáció rációja”.

Az 1949-1990 között eltelt negyvenegy év során mindössze két magyar miniszterelnök végzett egyetemet: MÜNNICH Ferenc, aki az első világháború előtt Kolozsvárott szerzett jogi képesítést, és NÉMETH Miklós, a budapesti Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem diplomása. (HEGEDŰS András, aki 1955 tavaszától 1956. október 23-ig volt miniszterelnök, a műegyetem villamosmérnöki karának volt hallgatója; GRÓSZ Károly pedig a Rádió párttitkáraként szerzett, harminchét évesen, tudományos szocializmusból oklevelet.) Ez nem hiba, nem is kárhóztatható, viszont kétségkívül tény. Olyan jelenség, mely egyértelmű magyarázat arra: miért olyan mostoha a magyar művelődés és közoktatás ügye immár fél évszázada...

NEMESKÜRTY ISTVÁN

VÁRNAGY ILDIKÓ: BÁBUK

NATO-BŐVÍTÉS TAKARÉKLÁNGON

INGALENGÉSHEZ HASONLÍTHATÓ IMMÁR a NATO keleti kibővítésének ügye. 1995 október elején a tizenhat tagú szövetség jelentős lépést tett előre, amikor elfogadta és nyilvánosságra hozta harmincoldalas tanulmányát a kibővítés „hogyan”-járól, és „mikor”-járól. Ebben körvonalazta a csatlakozás szükséges feltételeit is. „Ez volt az eddigi leglátványosabb jele annak, hogy a NATO komolyan gondolja a bővítést” — mondta SIMONYI András, a szervezethez delegált magyar nagykövet.

„A bővítés azt jelenti, hogy az amerikai nukleáris ernyőt kiterjesztik messze Közép-Európára és a katonák harcba vethetők jóval távolabbi térségekben is”

— írta a *Times*. Néhány nappal később viszont a NATO védelmi miniszterei Williamsburgban úgy vélekedtek, hogy időt kell nyerni az orosz ellenkezés lecsillapítására. A NATO-forrásokból származó kiszivárogtatás szerint a szövetséges tagországok képviselői megállapodásra jutottak, hogy a kibővítés témáját egyelőre takaréklángon tartják, és az új tagok felvételére vonatkozó döntést az orosz, illetve a jövő novemberi amerikai elnökválasztás utánra halasztják. Nem zárták ki viszont, hogy néhány országot — a késleltetés ellenére — már 1999-ben felvegyenek a szövetségbe. Az új elképzelés szerint a jövő év azzal telne, hogy részletesen megvitatják a tagságra pályázó országokkal a kiszélesítés feltételeiről készült tanulmányt. A konzultációk lezárása után, 1997 elején az észak-atlanti szövetség csúcsertekezletet rendezne, és a tanácskozás keretében feljárnának a tagságra alkalmasnak tartott országoknak a csatlakozásról szóló tárgyalások megkezdését.

A bővítés elodázása megfelel Moszkva érdekeinek, ám az oroszok nem rejtik véka alá, hogy számukra a legjobb az lenne, ha a kérdés teljesen lekerülne a napirendről. Az ügy mindenképpen kapcsolatban áll a boszniai tűzszünettel, illetve azt követően a békét ellenőrző csapatok összetételével. Moszkva szerint az orosz csapatoknak jelen kell lenniük a boszniai békefolyamat ellenőrzésénél, Washington viszont NATO-parancsnokság alá akarja helyezni az összes egységet. Andrej KOZIRJEV orosz külügyminiszter szerint új szakasz kezdődhet Oroszország és a NATO kapcsolataiban is. Moszkva azon van, hogy az ENSZ-csapatok kivonása után ne jusson kizárólagos helyzetbe a NATO.

Willy CLAES, azóta lemondott NATO-főttitkár természetlenek minősítette a szövetség kibővítésével szemben szünni nem aka-

ró orosz tiltakozást és azt mondotta, hogy az mindinkább ellentétes hatást vált ki: minél hevesebben fenyegetőzik Moszkva, annál erősebben kopogtatnak a szövetség ajtaján a közép-európai államok. A főtitkár leszögezte: a NATO minden tőle telhetőt megtesz annak bizonyítására, hogy nincsenek agresszív szándékai, ellenkezőleg, szoros együttműködésre törekszik:

„Oroszország fontos tényező Európában. Szükségünk van rá, hogy felépíthessük az új európai biztonsági rendszert, éppen ezért készek vagyunk segíteni az oroszoknak demokratikus berendezkedésük megszilárdításában és gazdasági reformjaik végigvitelében.”

Moszkvának megvan az oka az elégedetlenségre, mert a NATO kibővítése haladékot szenved. Emellett a nyugatiakat elgondolkoztatta az orosz fenyegetés, hogy megváltoztatják álláspontjukat a Hagymányos Fegyveres Erők Európában (CFE) egyezményében vállalt kötelezettségek tekintetében. Vagyis a hidegháború befejezésekor, 1992-ben kötött, és a haderők korlátozását kimondó megállapodást félretolva, nem vonják ki a hadrendből az előírt nehézfegyvereket. Többször szóba kerültek a balti államok is. Moszkvai oldalról felröppentették, hogy újból megszállnák a három balti országot, ha azokat csatlakoztatni akarnák az észak-atlanti szervezethez.

Hazánkban járt William PERRY amerikai védelmi miniszter, majd SHALIKASVILI tábornok, a vezérkar főnöke. A miniszter pozitívan méltatta a magyar szomszédságpolitikát, a Romániával és Szlovákiával való kapcsolatok javításának szándékát. Közép-európai megbeszélései során kirajzolódott az elsőként csatlakozók köre: Magyarország, Csehország, Lengyelország és Szlovákia. Megkülönböztetésekkel azonban számolni kell, hiszen a piactudásra és a demokratikus viszonyokra vonatkozó feltételeknek Szlovákia csak részben felel meg.

VISSZATÉRVE AZ OROSZ PROBLÉMÁRA, Washingtont óvatosságra inti a hatalmas orosz nukleáris arzenál, és az a tény, hogy a START II, a stratégiai atomrakéták korlátozásáról szóló megállapodás még mindig nem lépett hatályba. Az ellentmondásról Paul CORNISH, a Nemzetközi Kapcsolatok Királyi Intézetének szakértője így fogalmaz:

„A NATO kibővítés nélkül semmi. A kibővítés az oroszok valamilyen hozzájárulása nélkül veszélyes.”

A moszkvai Amerika Intézet igazgatója, Szergej ROGOV szerint viszont:

„Oroszországban egyetlen nagyobb politikai erő sem támogatja a NATO kibővítését az ország részvétele nélkül”.

JELCIN orosz elnök külpolitikai tanácsadója, Szergej KARAGANOV úgy véli, hogy a NATO kiterjesztése az európai biztonság szempontjából egy olyan alrendszer hozna létre, amelyből kizárják Oroszországot. Ez megrendíti Moszkva bizalmát a Nyugatban, és egy alternatív biztonsági rendszer kiépüléséhez vezet. CLINTON elnök környezetében

is hallhatók olyan hangok, hogy a NATO kibővítése provokálja Oroszországot, és egy olyan fenyegetést éleszt újjá, amely ellen eddig védelmet nyújtott. Németországban az ellenzéknek az a véleménye, hogy a bővítés „hihetetlenül ostoba ötlet”.

Mégis, észak-atlanti körökben folyamatosan erősödik a kibővítést követelők köre. Mindinkább felismerik ugyanis, hogy e nélkül megszűnik a NATO *raison d'être*-je, létének értelme a hidegháború utáni világban. Az USA európai érdekeltsege csökken, amennyiben a NATO értelmét veszti. Amerika felelősségét akkor lehet ébren tartani, ha a szervezet kibővül a közép- és kelet-európai országokkal. A jelzett körök válasza e dilemmára kettős. Egyfelől mindenképpen „párhuzamos” viszonyt akarnak kiépíteni Oroszországgal, túl a *Partnerség a békéért*-elgondolás keretein. Valamilyen „kiegészítő klub” szerveződne a NATO mellett. Mielőtt a bővítésről szóló tanulmányt nyilvánosságra hozták volna, javaslat készült egy olyan politikai keret kialakítására, amelyben állandó konzultatív bizottság működne Oroszország részvételével. Jelenleg orosz részről ezt nem tartják kielégítőnek.

Másfelől áttérnek az időhúzás taktikájára: határozottság a kibővítési ígéret fenntartásában, de ködös jelzések az időpont és a résztvevők tekintetében, jóllehet az előbb említett négy ország (Magyarország, Lengyelország, Csehország, Szlovákia) prioritását fenntartják. Az amerikai republikánus párt és a felvételt kérő országok fel akarják gyorsítani a folyamatot, a NATO szerint viszont azt „megfontoltan”, értsd: lassan kell végrehajtani. Reálisan nézve a felvételi döntés megszülethet 1997-ig, a NATO-országok parlamentjeinek jóváhagyása azonban csak 1999-ben.

A NATO BŐVÍTÉSÉRŐL KÉSZÍTETT TANULMÁNY többször is hivatkozik az Észak-atlanti Szerződés szervezetét alapító 1949-es washingtoni egyezmény két pontjára. E két pont az 5. és a 10. cikk. Érdemes röviden emlékeztetni tartalmukra: az 5. cikk előírja, hogy egyikük vagy többjük ellen Európában, vagy Észak-Amerikában intézett fegyveres támadást valamennyiük ellen irányuló támadásnak tekintik, és megteszik azokat az intézkedéseket — beleértve a fegyveres erő alkalmazását is —, amelyeket a béke helyreállítása érdekében szükségesnek tartanak. A 10. cikkely pedig kimondja, hogy a szerződő felek egyhangú megegyezéssel a Szerződéshez való csatlakozásra hívhatnak meg minden más európai államot, amely képes arra, hogy elősegítse a Szerződés elveinek továbbfejlesztését, és hozzájáruljon az észak-atlanti térség biztonságához.

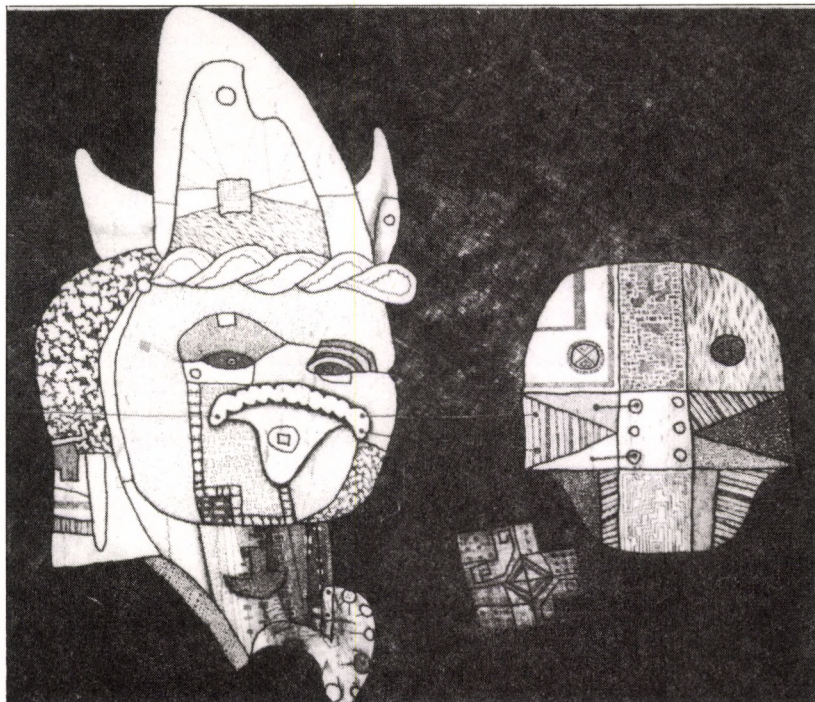
Az orosz álláspont megmerevedésére mutat a *Magyar Nemzet* moszkvai tudósítása, amely utal egy, a *Nyevaviszimaja Gazetában* megjelent cikkre. Eszerint az orosz atomrakétákat Lengyelországra és Csehországra irányítják, ha azok területükön befogadják a NATO stratégiai atomfegyvereit. Az orosz védelmi minisztérium azt is tudja, hogy az amerikai hadsereg szakértői felmérték Lengyelország, valamint a balti államok úthálózatát és repülőtereit az esetleges használat esetére. Ezt az orosz katonai vezetés nem hagyhatja figyel-

men kívül. Az orosz lap cikke új katonai doktrínát is emleget, amely szerint egy esetleges konfliktus kezdetén az orosz csapatok bevonulnának a balti országokba, és ellenőrzésük alá vonnák a tengerpartot, valamint a lengyel–litván határt.

Időzítve volt természetesen a cikk, amely közvetlenül Perry és GRACSOV védelmi miniszterek genfi találkozója előtt jelent meg. A megbeszélést követően az amerikai miniszter lényeges haladásról beszélt, de elismerte, hogy nem született előrelépés a boszniai békét felügyelő majdani nemzetközi erők parancsnoklásának bonyolult kérdésében. Erről szakértői szinten tovább folytatják a megbeszéléseket.

A NATO bővítésének előkészítését azonban tovább folytatják. Erre mutatnak azok a hadgyakorlatok is, amelyeket Csehországban és legutóbb, októberben Magyarországon rendeztek, soknemzetiségű egységek részvételével.

PETHŐ TIBOR

SZEMETHY IMRE: FOGSZABÁLYOZÁS (1981, RÉSZLET)

SUMMARIES

Péter Ákos BOD, former Chairman of the Hungarian National Bank, Director for Central Europe, EBRD (London). *Shock Therapy or Gradualism — Lessons of the Hungarian Transition to Market Economy*. One of the shaping figures of Hungarian economic policy between 1990 and 1994 argues that even gradual transition has caused a social shock, and that the difficult economic and mental heritage of the last half century will disappear very slowly.

Henrik KREUTZ, social anthropologist, Nürnberg-Erlangen. *Collapse, Reform or a Trojan Horse?* From the early Eighties on, the leaders of the Communist regimes systematically prepared for the coming changes, and they elaborated a strategy for keeping political and economic power in their hands. A spectacular and successful manifestation of this strategy was the taxi drivers' blockade in October 1990.

One Year of the Horn Government — Two Studies:

Csaba LÓRINCZ-Zsolt NÉMETH-Zoltán ROCKENBAUER, Members of Parliament for FIDESZ, Budapest: *The Foreign Policy*. The Horn government failed to clarify its foreign policy priorities for itself and for the public. The everyday symptoms and harmful consequences of this confusion are analysed in the essay.

Tamás MELLÁR, economist, member of the Editorial Board of *Magyar Szemle*, former Senior Adviser at the Prime Minister's Office: *An Economic Analysis of the First Year of the Horn Government*. The economic policy of the first year was characterized by delayed decisions, the stagnation of privatization and a restrictive fiscal policy based on inadequate diagnosis and lacking a structural design.

Correspondence of Gyula ILLYÉS and his wife, November 23, 1946-February 17, 1947. In the autumn of 1946 Gyula Illyés travels to Paris with a writer friend, László Cs. SZABÓ, in order to revise the distortions of the image of Hungary in the war among old friends, the French intellectuals then influential in politics. The letters document this adventurous journey through the Continent just re-emerging from among ruins, amid privations. The letters are edited by the author's daughter Mária.

András BÁN, art critic, Budapest: *Graphic Arts and Makó*. In the Seventies and Eighties the art colony of Makó, a small town in the Plains, offered a summer home to the most interesting experiments of Hungarian graphic arts, which in their spirit and methods challenged the contemporary Communist cultural policy.

Evening Question. An Interview from Duna Television, the first Hungarian satellite channel. This time we publish the text of the last interview made with **Iván MÁNDY**, the major Hungarian prose writer who died on October 6.

Hungarians and Conflict Management — A Debate by Social Psychologists, prompted by an interview with Ferenc PATAKI:

Béla BUDA, psychiatrist, Professor of Mental Hygienics, Budapest: *The Hungarian and Conflicts*. Somewhat modifying the findings of Ferenc

Pataki, one of the best known Hungarian writers on mental hygienics argues that Hungarians do not evade conflicts, but they easily accept defeat. The reasons he sees in the horizontal rift cutting through Hungarian society and in the many political defats that Hungary suffered in this century. The way out could be found through a reconstruction of local communities and through credible politics.

László CSEH-SZOMBATHY, President of the Hungarian Sociology Society, a member of our editorial board. *Some Characteristics of Conflict Management in Hungary*. The traditional divisions of the nation in geography, culture and religion offer different patterns of conflict management, which can be clearly followed in the statistics of deviant behaviour.

Ferenc PATAKI, psychologist, Vice Chairman of the Hungarian Academy of Sciences: „*The Depths Are Still*”. Referring to the famous line by the poet Attila JÓZSEF, the author states that deviant behaviour in Hungary, which far surpasses the international average, is to be seen as signals coming from the depths of a society without proper political representation for many decades. These signals have to be carefully analysed by the new political elite.

Katalin KEMÉNY, writer, Budapest: „*Creation does not repeat itself*”. An Answer to *Gábor VÁCZI*. The widow and intellectual partner of the great Hungarian essayist Béla HAMVAS (1897-1968) who was neglected and ignored in his life, writes about the years they lived together, and about the spiritual attitude that guided their life and work.

István NEMESKÜRTY, writer, Budapest: *Ratio Educationis*. Hungarian educational policy had always kept abreast of the major European trends from the 18th century onward until 1948, and the Hungarian political elite had attended the best schools in Budapest and abroad. In the decay and corruption of Hungarian education there must be a share of the fact that between 1948 and March 1990, only two Prime Ministers owned a university degree.

Tibor PETHŐ, Chairman of the Editorial Board of *Magyar Nemzet* daily, our foreign policy columnist. *NATO-Enlargement — On the Back Burner*. An examination of the proposal accepted by NATO member states in Brussels this autumn.

INHALT

Péter Ákos BOD, ehemalige Präsident der ungarischen Nationalbank, Regionaldirektor für Zentraleuropa der EBRD, London. *Schocktherapie oder stufenweise Änderung? Teil II.* Nach einer der leitenden Persönlichkeiten der ungarischen Wirtschaftspolitik (1990-94), hat auch der stufenweise Umwandlungsweg einen gesellschaftlichen Schock hervorgerufen, und es wird sehr lange dauern bis sich der schwere Wirtschafts- und Geisteserbe aufgelöst haben wird.

Henrik KREUTZ, Socialanthropologe, Nürnberg-Erlangen. *Zusammenbruch, Reform oder trojanisches Holzpferd? Teil II.* Die Führer des kommunistischen Systems haben sich seit Anfang der 80-er Jahren systematisch vorbereitet auf die kommenden Wandlungen und haben die politische und wirtschaftliche Machthinüberrettungsstrategie ausgearbeitet. Dessen spektakuläre und erfolgreiche Offenbarung hat man in der Taxiblockade von Oktober 1990 beobachten können.

Ein Jahr Horn-Regierung — zwei Studie

Csaba LŐRINCZ-Zsolt NÉMETH-Zoltán ROCKENBAUER, Landtagsabgeordnete der Fidesz Ungarischen Bürgerpartei, Budapest. *Die Außenpolitik.* Die Horn-Regierung hat — weder für sich noch für die Öffentlichkeit — die Prioritäten in der Außenpolitik geklärt. Die alltäglichen Symptomen und die schädlichen Folgen dieser Störung werden in dieser Studie untersucht.

Tamás MELLÁR, Wirtschaftswissenschaftler, Mitglied des Redaktionsausschusses der *Magyar Szemle*, Budapest. *Das erste Jahr Horn-Regierung — wirtschaftliche Untersuchung.* Das erste Regierungsjahr war, in der Wirtschaftspolitik, von vertagte Maßnahmen, Stagnierung der Privatisierung und strukturell unüberdachte, auf unexacte Diagnosen basierte Beschränkungen charakterisiert.

Briefwechsel von Gyula ILLYÉS und seiner Frau — 23. November 1946—17. Februar 1947. Im Herbst 1946 reist Gyula Illyés mit seinem Freund, der Schriftsteller László CS. SZABÓ nach Paris, um die durch die Kriegspropaganda gebildete verzerrte Bild Ungarns, in dem Kreis alter Freunden, politisch einflußreichen französischen Intellektuellen wiederherzustellen. Die hier publizierten Briefe dokumentieren diese abenteuerliche Reise auf dem aus der Ruinen und Entbehrung zurückkommenden Kontinent. Die Briefe sind von seiner Tochter Mária bearbeitet.

András BÁN, Kunstkritiker, Budapest. *Graphische Kunst und Makó.* In den 70-er und 80-er Jahren war das Kunstgelände der kleinen, in der ungarischen Tiefebene liegenden Stadt Makó Schauplatz der interessantesten Experimenten in bildende Kunst, Experimente die in ihre Geistigkeit und ihren Lösungen im Gegensatz mit der derzeitigen offiziellen Kulturpolitik standen.

Abend Frage, ein Interview aus dem Duna Fernsehen, der ungarische Satellitensender. Diesmal publizieren wir den Text des letzten Interviews mit dem am 6-ten Oktober verstorbenen ungarischen Prosaiker *Iván MÁNDY*.

Die Ungarn und die Konfliktbehandlung — Eine Debatte der Sozialpsychologen im Folge eines Interviews mit Ferenc PATAKI:

Béla BUDA, Psychiater, Budapest. *Der Ungar und der Konflikt*. Die Feststellungen von Ferenc Pataki etwas geändert, argumentiert einer der bekanntesten ungarischen mentalhygienischen Schriftsteller, daß die Ungarn den Konflikt zwar nicht meiden aber, daß sie die Niederlage leicht akzeptieren. Die Gründe sieht er in der senkrechten Spaltung der Gesellschaft und in den vielen Niederlagen die Ungarn in diesem Jahrhundert hinnehmen mußte. Der Ausweg könnte durch einen Wiederaufbau der lokalen Gemeinschaften und durch glaubhafte Politik gefunden werden.

László CSEH-SZOMBATHY, Soziologe, Vorsitzender der Ungarischen Soziologischen Gesellschaft, Mitglied des Redaktionsausschusses der *Magyar Szemle*, Budapest. *Einige Eigentümlichkeiten der Konfliktbehandlung in Ungarn*. Die traditionelle geographische, kulturelle und religiöse Gliederung Ungarns zeigt verschiedene Muster der Konfliktbehandlung, welche genau verfolgt werden kann in den Statistiken des devianten Verhaltens.

Ferenc PATAKI, Psychologe, Vizepräsident der Ungarischen Wissenschaftsakademie. *„Die Tiefe schweigt“*. Sich auf der bekannten ATTILA József-Zeile berufend stellt der Autor fest, daß deviantes Verhalten in Ungarn viel ausgeprägter ist als im internationalen Durchschnitt. Das ist als Zeichen des während Jahrzehnte ohne Vertretung gebliebenen Tiefe der Gesellschaft zu sehen, Zeichen die durch die neue Elite genau analysiert werden müssen.

Katalin KEMÉNY, Schriftstellerin, Budapest. *„Die Schöpfung wiederholt sich selbst nicht“*. Die Witwe und intellektuelle Partnerin des größten ungarischen Essayisten Béla HAMVAS (1897-1968) der während seines Lebens ignoriert wurde, schreibt über die zusammengelebten Jahre und über die spirituelle Haltung die ihren Leben und ihre Arbeit bestimmt hat.

István NEMESKÜRTY, Schriftsteller, Budapest. *Ratio educationis*. Bis 1948 hat es zwischen die ungarische Schulpolitik und den europäischen Richtungen immer Übereinstimmung gegeben, und die ungarische politische Elite hat die besten Budapester und ausländischen Schulen besucht. Daß zwischen 1948 und März 1990 nur zwei Ministerpräsidenten Ungarns im Besitz eines Universitätsdiploms gewesen sind spielt auch eine große Rolle in der Degradierung des ungarischen Bildungswesens.

Tibor PETHŐ, Vorsitzender des Redaktionsausschusses des Tagesblattes *Magyar Nemzet*, unser Außenpolitischer Rundschauer, Budapest. *NATO-Erweiterung — auf dem Sparbrenner*. Eine Examinierung der von der NATO Mitgliedsstaaten in Brüssel akzeptierten Herbst-Projekt.

SOMMAIRE

Péter Ákos BOD, ancien Président de la Banque Nationale, Directeur de la BERD pour l'Europe Centrale, Londres: *Choc-thérapie ou progression graduelle. Lesons cédies de la transition vers une économie du marché en Hongrie*. IIème partie. Un de ceux qui ont faonné la politique économique hongroise entre 1990 et 1994, prend position pour la transition graduelle, qui, aussi douce qu'elle fut, causa tout de même un choc social. L'auteur affirme que le lourd héritage du dernier demi-siècle dans l'économie et la mentalité ne s'allégera pas de sitôt.

Henrik KREUTZ, spécialiste de l'anthropologie sociale, Nuremberg-Erlangen : *Effondrement, réforme ou cheval de Troie*. IIème partie. A partir du début des années 80, les leaders des régimes communistes se sont systématiquement préparés aux changements à venir, et ont élaboré une stratégie pour garder et pour bien tenir en main le pouvoir politique et économique. Le blocage de toutes les artères de la circulation par les chauffeurs de taxis et de camions en octobre 1990 en fut une manifestation spectaculaire couronnée de succès.

La première année du gouvernement Horn — deux analyses:

Csaba LŐRINCZ — **Zsolt NÉMETH** — **Zoltán ROCKENBAUER** — députés parlementaires de l'Association des Jeunes Démocrates (FIDESZ–Magyar Polgári Párt). *Politique extérieure inconséquente*. Le gouvernement HORN n'a pas défini ses priorités, ni pour son usage intérieur, ni devant l'opinion publique. Les auteurs analysent les symptômes quotidiens et les conséquences néfastes des conceptions contradictoires.

Tamás MELLÁR, économiste, membre du Comité de Rédaction de *Magyar Szemle*. *L'analyse de l'économie de la première année*, caractérisée selon l'auteur par la remise à plus tard des mesures à prendre, par une privatisation stagnante et une politique de restriction sans armature, basée sur des erreurs de diagnostic.

La correspondance de Gyula ILLYÉS avec sa femme du 23 novembre 1946 au 17 février 1947. Fin '46, le poète Gyula Illyés part pour Paris avec l'écrivain László Cs. SZABÓ et ils tentent de rétablir aux yeux des intellectuels français de gauche, des amis de longue date, influents dans la politique, le prestige de la Hongrie, perdu à la suite de la propagande de guerre. Les lettres ci-publiées sont les documents des hauts et bas de ce voyage sur un continent qui vient de se relever des ruines et des privations.

András BÀN, critique d'art, Budapest: *Les arts graphiques dans la ville de Makó*. Pendant les années 1970–1980, l'hospitalité d'une petite ville sur la Grande Plaine a permis aux artistes de la colonie d'été, de s'y adonner à des expériences plastiques passionnantes et y retrouver un esprit et des solutions à contre-courant de la culture officielle d'alors.

La question de la soirée. Dialogue à la Télévision Duna. Cette fois-ci, nous publions le texte de la dernière interview avec **Iván MÁNDY**, l'éminent écrivain hongrois décédé le 6. Octobre.

Les Hongrois face au conflit. Un débat entre les spécialistes de la psychologie sociale, à la suite d'une interview avec Ferenc PATAKI. **Béla BUDA**, professeur psychiatre, Budapest: *Le Hongrois face au conflit*. En modifiant partiellement et en mettant dans un contexte historique les constatations de Ferenc Pataki, l'auteur, un expert des plus connus de l'hygiène mentale affirme que les Hongrois n'évitent pas les situations conflictuelles, mais acceptent trop rapidement l'échec. Il en voit la cause dans une division verticale de la société et dans les défaites politiques subies par les Hongrois au cours de ce siècle. L'issue peut être trouvée dans la réorganisation des communautés au niveau local et dans la crédibilité de la pratique politique.

László CSEH-SZOMBATHY, sociologue, Président de la Société des Sociologues Hongrois, membre du Comité de Rédaction de *Magyar Szemle*. *Traiter le conflit en Hongrie: quelques caractéristiques*. La différenciation traditionnelle, géographique, culturelle et religieuse du pays révèle de différentes méthodes pour surmonter les conflits, facilement repérables dans les statistiques des déviations du comportement.

Ferenc PATAKI, sociologue, Président adjoint de l'Académie Hongroise des Sciences: „*Le silence des profondeurs*”. En citant le célèbre vers du poète Attila JÓZSEF, l'auteur constate, que les signaux venant des profondeurs de la société hongroise, au fond de laquelle des groupes délaissés, sans représentation aucune, révèlent des phénomènes de déviance bien plus fréquemment que la moyenne internationale. Le nouvel élite politique doit sérieusement les analyser.

Katalin KEMÉNY, écrivain, Budapest: „*La genèse ne se répète pas*”. Réponse adressée à **Gábor VÁCZI**. La veuve et collaboratrice de l'essayiste de renom, Béla HAMVAS (1897-1968), injustement mis à l'écart parle des années passées ensemble avec son mari et de l'attitude spirituelle qui détermina leur vie et leur travail.

István NEMESKÜRTY, écrivain, Budapest. *Ratio educationis*. L'instruction publique hongroise a été depuis le 18ème siècle jusqu'au 1948 au diapason des plus importantes tendances européennes, et l'élite politique hongroise avait été formée dans les meilleures écoles étrangères. La déchéance de l'éducation nationale est en partie due au fait que parmi les chefs du gouvernement du pays en fonction entre 1948 et mars 1990, deux seulement avaient obtenu leur diplôme d'études supérieures.

Tibor PETHŐ, Président du Comité de Rédaction de *Magyar Nemzet*, chroniqueur de politique étrangère à *Magyar Szemle*. *Accélérer l'association à l'OTAN — avec les freins braqués*. Une analyse du projet accepté par les pays membres de l'OTAN à Bruxelles cet automne.

A MAGYAR SZEMLÉT AZ ALÁBBI HÍRLAPÁRUSOK ÁRUSÍTJÁK BUDAPESTEN:

Batthyány tér, metró; Frankel Leó utcai aluljáró; Flórián tér, Flórián üzletközpont; Bécsi út 122–124.; Déli pályaudvar, metró; Déli pályaudvar, lapüzlet; Kosztolányi tér; Bukarest étterem, lapüzlet; Újpest, Árpád úti metró; Kálvin tér 1.; Kígyó utcai lapüzlet; Deák téri aluljáró, lapüzlet; Váci u. 10.; Szabadsajtó u. 6.; Petőfi Sándor u. 17.; Párizsi udvar; Nyugati téri lapüzlet; Jászai Mari téri aluljáró; Erzsébet krt. 17., lapüzlet; Baross téri lapüzlet; Ferenc körúti aluljáró; Bajcsy-Zsilinszky u. 76., közlönybolt; Lehel tér, Gogol utcai lapüzlet; Árpád-híd, metró; Móricz Zsigmond körtér, a 6-os villamos indulási oldala; 114. postahivatal; Moszkva tér, Gomba; Örs vezér tere, Sugár.

A MAGYAR SZEMLÉT   ÁRUSÍTÓ KÖNYVESBOLTOK BUDAPESTEN:

ATLANTISZ KÖNYVSZIGET	V., Piarista köz 1.
BENCÉS KÖNYVESBOLT	V., Ferenciek tere 5.
FÓKUSZ KÖNYVÁRUHÁZ	VII., Rákóczi út 14.
ÍRÓK BOLTJA	VI., Andrassy út 45.
LITEA KÖNYVESBOLT	I., Hess András tér 4.
PETŐFI KÖNYVESBOLT	II., Margit krt. 7.
PONT KÖNYVESBOLT	V., Mérleg u. 6.
STÚDIUM AKADÉMIA KÖNYVESBOLT	V., Váci u. 22.
SZÁZADVÉG KÖNYVESBOLT	V., Veres Pálné u. 4-6.
A BALASSI KIADÓ KÖNYVESBOLTJÁBAN	II., Margit u. 1.
korlátozott számban korábbi számaink is kaphatók	

KEMÉNY KATALIN KÖTETE

MEGREDELHETŐ
ÉS
MEGVÁSÁROLHATÓ
A *MAGYAR SZEMLE*
SZERKESZTŐSÉGÉBEN:
BUDAPEST VI.,
EÖTVÖS U. 24.
POSTACÍM:
1399 BP., PF. 701/216

MAGYAR SZEMLE

Megrendelem a folyóiratot ..... példányban,

egy évre (1140 Ft; külföldön 50 \$ pld-ként)

fél évre (570 Ft; külföldön 25 \$ pld-ként).

Az előfizetési díjat a részemre megküldött postautalványon egyenlítem ki.

Név: .....

Cím: .....

Dátum: .....

Aláírás: .....

Kérjük, vágja ki és borítékban adja föl a szerkesztőség címére (1067 Bp., Eötvös u. 24.)! A hiányzó számokat beszerezheti a szerkesztőségben, vagy postaköltség ellenében megküldjük Önnek!

MAGYAR SZEMLE

Megjelenik havonta

A szerkesztőség címe:
1067 Budapest, Eötvös u.24.
Postacím: 1399 Bp., Pf. 701/216
Telefon/fax: 111-6477

Kiadja:
Magyar Szemle Alapítvány
Felelős kiadó:
DR. GRANASZTÓI GYÖRGY

ISSN 1216 6235

Nyomdai munkálatok:
ALFAPACK Kft.
1108 Bp., Újhegyi út 14.
Felelős vezető:
DR. BODÓ SZABOLCS

Tipográfia terv:
BANGA FERENC
Műszaki szerkesztés:
MAGYAR BERTALAN
Lapmenedzser:
VÁCZI GÁBOR

Terjeszti belföldön előfizetésben a Magyar Posta Rt. Hírlap-üzletági Igazgatósága. Árusításban megvásárolható a postai területi hírlapkereskedelmi rt-k árusainál.
Előfizetési díj:
egy évre 1140 Ft, fél évre 570 Ft;

külföldön: a Kultúra
Külkereskedelmi Vállalat
Előfizethető a Vállalatnál,
H-1389 Budapest P.O.B. 149,
vagy a Magyar Hitelbanknál
(H-1133 Budapest) vezetett
202-10995 számú számláján,
vagy külföldi partnereinél

Előfizetési díj: postaköltséggel
együtt egy évre 50 \$, fél évre 25 \$

A CÍMLAPON:
SZIKORA TAMÁS: DOBOZOK X.
(1987, RÉSZLET)
FOTÓ: ÁDÁM JÁNOS

AUSZTRÁLIA: G. Menczer, P.O.B. 219. Watima South 3152 Vic.
BELGIUM: „Du Monde Entier”: S.A., 162 Rue du Midi, B-1000 Bruxelles
BRAZÍLIA: Livraria D. Landy Ltda. Rua 7 de Abril 252, 01051 Sao Paulo.
DÁNIA: Munksgaard, 35 Norre Sogade, 1370 Copenhagen
FINNORSZÁG: Akateeminen Kirjakauppa, Keskuskatu 2, SF 00100 Helsinki 10.
FRANCIAORSZÁG: Société Balaton, 67, Bld. Pasteur, 75015 Paris
HOLLANDIA: Faxon Europe B. V., Postbus 197., 1000 AD Amsterdam
IZRAEL: Tel-Aviv; Hungarian Culture and Business Center, Allenby Str. 38., P.O.B. 26439; Tel-Aviv, 652116
JUGOSZLÁVIA: Forum Vojvode Misića broj, 1.21000 Novi-Sad
JAPÁN: Nauka Ltd., 2-30-19 Minami-Ikebukuro, Toshima-ku, Tokyo 171.
KANADA: Pannonia Books, P.O.B. 1017, Postal Station „B” 6, Toronto Ont. M5T 2T8; Hungarian Ikka and Travel Service, 1208 Granville Street, Vancouver, B.C. V6-1M 4; Culture Hongroise, Mme Vera Bencze, 6958 Wilderton Ave. Montreal Que. H3S 2M5.
NAGY-BRITANNIA: Hungarian Book Agency, Mrs. Klara Adams, 87 Sewardstone Road, London E2 9HN; Collet's Holdings Ltd., Denington Estate, Wellingborough Northants, NN8 2QT.
NORVÉGIA: Narversen Inte-Center, P.O.B. 6125 Etterstadt, 0602 Oslo 6.
NSZK: Kubon und Sagner, Postfach 34010, 8000-München 34. H. und S. Katko, Musica Hungarica. Rümansstrasse 4. 8000-München 40; Zeitungsvertrieb Gebrüder Petermann GMBH und Co KG, Kurfürstenstr. 111. D 1000 BERLIN 30; Translibris Zeitschriften und Buchvertrieb G8MH Moltkestr. 80. D-5000 KÖLN 1.
SVÁJC: Magda Szerday, Teichweg 16, 4142 Münchenstein
SVÉDORSZÁG: Esselte Tidskriftscentralen, P.O.B. 638, 2-101 28 Stockholm, Wennergren Williams AB, Box 30004, S-104 25
Stockholm: BTJ Bibliotekstjänst AB, Box 200, S-221 CO Lund
USA: Center of Hungarian Literature, 4418, Tóth Avenue, Brooklyn, N.Y. 11204; Ebsco, Industries Inc. P.O.Box 1943, Birmingham, Ala. 35201, Framo Publishing, 561 West Diversey Parkway Room 19. Chicago 111. 60614; Püski-Corvin, 251 E. 82 Street, New-York, Nr. 10082
VENEZUELA: A Weiss'y Asociados S.R.L. Ibarra a Veroes-Av. Urdaneta Edif. Torre Alfa 7 piso Caracas.

MAGYAR SZEMLE-RENDEZVÉNYEK ESEMÉNYNAPTÁRA

NOVEMBER 16-án 20³⁰ órakor Zürichben, 17-én 20 órakor Genfben, tartunk Magyar Szemle-estet, ENTZ Géza, a Határon Túli Magyarok Hivatalának volt elnöke, és GRANASZTÓI György, a Magyar Szemle Alapítvány igazgatóságának elnöke közreműködésével.

21-én, kedden, 18 órakor a Ráday Kollégiumban (IX., Ráday u. 28.): *Magyar kisebbségek, magyar állampolitika*. Előadók: SZÓCS Géza író és Entz Géza.

23-án, csütörtökön, 18 órakor a Múcsarnokban (XIV., Hősök tere): *Két Árpád-kori satirikus*. Előadó: SZALAY Károly író, irodalomtörténész. (Az előadás alapjául a *Magyar Szemle* 95/9. számában megjelent írás szolgál.) Az estet megnyitja CZAKÓ Gábor. Az előadás után a *Magyar Szemle* szerkesztői kötetlen beszélgetésre várják az érdeklődőket. Szeretnénk létrehozni a *Magyar Szemle* klubját.

30-án, csütörtökön, 17 órakor Pozsonyban, a Magyar Gimnáziumban: *Egy ember, aki ismerte saját neveit*. HAMVAS Bélára emlékezik Czákó Gábor és MIKLÓSSY Endre.

DECEMBER 5-én, kedden, 16³⁰ órakor az Evangélikus Teológiai Akadémián (XIV., Rózsavölgyi köz 3.): *A Magyar társadalom a diktatúrák alatt*. SCHMIDT Mária történésszel a *Magyar Szemle* 95/8. számában megjelent cikkről beszélget GERGELY András történész.

13-án, szerdán, 18 órakor a Ciszterci rend előadótermében (XI., Himfy u. 9.): *Magyarország a kereszténység védőpajzsa*. Előadó: RÁSZLAI Tibor történész. Az előadás témájáról 1994. januárban jelent meg cikk lapunkban.

KÖVETKEZŐ SZÁMAINK TARTALMÁBÓL: ILLYÉS Gyula levelezése feleségével 1946-1947 telén, II-III.; SZÓCS Géza: *Magyarország 2114-ben*; GRANASZTÓI György: *Utunk Európába, Európa útja hozzánk*; SÁLYI Tamás: *Thatcherizmus a gyakorlatban*; DEBRECZENI József és DESSEWFFY László médiapolitikai kérdésekről.

A HÁZASSÁGI JOGRÓL SZÓLÓ 1894. XXXI. tck. — mely 1895. október 1-gyel, száz évvel ezelőtt lépett hatályba — a liberalizmus diadalmas tényeként dokumentálódott. Mondván: az állam elsőrendű érdeke az állampolgárok *jogegyenlősége*, s az a jogintézmények egységében érvényesül. A házasságjog egységes szabályozása csakis a felekezeti szempontok által nem korlátozott államhatalom részéről történhetik.

KÖVESSÜK NYOMON a házasság polgári intézményének liberalizálódását!

Év	Házasságkötések		Válási ráta 1000 lakosra (%)	
	száma	megszakadása		
		halállal	válással	
1895	139.993	103.993	1.288	0,65
1900	137.816	105.893	1.276	0,68
1905	147.553	120.214	3.581	0,71
1910*	158.299	108.265	6.912	0,86
1921	93.310	45.506	6.188	0,8
1931	76.354	48.509	4.357	0,5
1941**	79.074	46.504	6.858	0,5
1951	93.362	45.409	11.262	1,2
1961	83.072	45.012	17.490	1,7
1971	94.202	60.137	23.560	2,3
1981	77.131	70.141	27.426	2,6
1990***	66.405	64.929	24.856	2,4

Forrás: KSH

* Az Osztrák-Magyar Monarchia 18 milliós népessége alapján.

** A trianoni Magyarország „bécsi döntések”-kel gyarapított lélekszáma alapján.

*** A „szocializmus” kimúltának (?) első éve.

RÁSZLAI TIBOR